

Celostátní sjezd československých sociologů

Na základě usnesení valných shromáždění Československé a Slovenské sociologické společnosti se ve dnech 3.—5. listopadu 1981 konal v hotelu Patria na Štrbském plese celostátní sjezd sociologů. Hodnotil stav a výsledky sociologického poznání v minulém období, posoudil práci Československé a Slovenské sociologické společnosti a zejména se věnoval těm speciálním úkolům, které v procesu realizace závěrů XVI. sjezdu KSČ bude v nastávajícím období plnit marxisticko-leninská sociologie v Československu. Tomu také odpovídalo i ústřední téma sjezdu *Aktuální otázky československé sociologie po XVI. sjezdu KSČ při budování rozvinuté socialistické společnosti*.

Sjezdu se zúčastnilo 300 sociologů z ČSSR a 6 zahraničních hostů z evropských socialistických zemí (prof. M. Sokolowska, viceprezident Světové sociologické asociace, PLR, člen korespondent AV SSSR T. V. Rjabuškin, prof. R. Vasilev, BLR, prof. R. Weidig a prof. H. Berger, NDR, prof. L. Cseh-Sombathy, MLR).

Plenární zasedání, které se konalo v zasedací síni ONV v Popradě, zahájil akademik V. Čirbes.

Za Československou sociologickou společnost a Slovenskou sociologickou společnost přednesli hlavní referáty člen korespondent ČSAV J. Kohout, místopředseda Československé sociologické společnosti, na téma *další rozvoj marxisticko-leninské sociologie ve světle závěrů XVI. sjezdu KSČ*, a prof. J. Zvara, DrSc., předseda Československé sociologické společnosti, na téma *současnost a perspektivy rozvoje Československé sociologické společnosti při ČSAV*. V obou vystoupeních a především v referátu akademika Z. Snítily, místopředsedy ČSAV a ředitele Ústavu marxismu-leninismu při ÚV KSČ, byly formulovány hlavní úkoly naší sociologie: přispět k vytváření koncepčního teoreticko-metodologického zázemí pro poznávání a řídicí práci a daleko důsledněji a aktivněji vstupovat do zápasů strany.

Člen korespondent T. V. Rjabuškin, ředitel Ústavu sociologických výzkumů při Akademii věd SSSR v Moskvě, informoval o zaměření a práci tohoto ústavu. Prof. R. Vasilev, zástupce hlavního redaktora časopisu Bulharské akademie věd *Sociologičeski problemi*, hovořil o úkolu uloženém Bulharskou komunistickou stranou vychovávat větší počet sociologů pro velké podniky a o varnské sociologické škole. Prof. H. Berger z Institutu sociologických výzkumů a sociální politiky Akademie věd NDR se ve svém vystoupení věnoval úkolům uloženým 3. sjezdem sociologů NDR. Prof. M. Sokolowska se vyslovovala k současným otázkám sociologie z pozice Světové sociologické asociace.

Následující den zasedalo těchto 6 pracovních skupin:

1. pracovní skupina *Rozvoj sociálně třídní struktury československé společnosti, procesy sblížování společenských tříd a skupin a vedoucí úloha dělnické třídy* pod vedením doc. dr. F. Charváta, DrSc.,

2. pracovní skupina *Formování socialistického způsobu života* pod vedením doc. dr. M. Šolcové, DrSc.,
3. pracovní skupina *Práce a vědeckotechnický rozvoj* pod vedením dr. Š. Karabína, CSc.,
4. pracovní skupina *Úkoly sociologie v řízení a prognózování sociálních procesů* pod vedením člena korespondenta ČSAV J. Kohouta,
5. pracovní skupina *Sociální rozvoj města a vesnice* pod vedením doc. dr. V. Baucha, CSc.,
6. pracovní skupina *Formování společenského vědomí v socialistické společnosti* pod vedením doc. dr. F. Zicha, CSc.

Třetí den sjezdu byl věnován sympoziu *Marxisticko-leninská sociologie v ideologickém boji dvou světových soustav*, jemuž předsedal doc. dr. K. Rychtařík, DrSc.

V dopisech přijatých na závěr sjezdového jednání a odeslaných ÚV KSČ a Československému výboru obránců míru účastníci tohoto užitečného a plodného jednání konstatovali, že naše sociologie chce v následujícím období mnohem aktivněji vstupovat do sociálních zápasů druhé poloviny dvacátého století.

V rámci sjezdu byla v hotelu Patria instalována výstavka československé sociologické literatury sedmdesátých let.

Text hlavních referátů a obsahové zaměření pracovních skupin symposia uveřejňujeme v tomto čísle.

Naše sociologie po XVI. sjezdu

(Projev akademika Z. Snítily, místopředsedy ČSAV, ředitele Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ, Praha)

Chci nejdříve upřímně poděkovat organizátorům za pozvání na sjezd, který je nejen vrcholným jednáním československých marxisticko-leninských sociologů, ale i významnou vnitropolitickou událostí, přesahující rámec vědecké — byť velmi reprezentativní — akce. Nelze totiž opomenout důležité vnitropolitické a mezinárodní souvislosti našeho úsilí a v tom rámci i práce našich společenskovědních badatelů. Upozornilo na ně i nedávné 4. zasedání ÚV KSČ. Nelze opomenout ani to, že sjezd československých sociologů je prvním svého druhu od krizového období a že se koná několik měsíců po XVI. sjezdu KSČ, který rozpracoval generální linii výstavby rozvinuté socialistické společnosti na podmínky první poloviny osmdesátých let. Řekl bych, že to je rámec, do něhož se musí neustále řadit i úsilí našich sociologů.

Naše strana a celá veřejnost právem očekávají od tohoto reprezentativního fóra nejen náročné zhodnocení vykonané práce, ale vážné slovo na adresu složitých problémů doby a neformální slib našich sociologů, že uplatní závěry XVI. sjezdu KSČ důsledně ve své práci, že napomohou svými výzkumy k tomu, aby se sjezdová usnesení dostala do života, abychom v jejich duchu učinili další krok na cestě výstavby rozvinuté socialistické společnosti.

Právem se zde už hovořilo o tom, že současná doba klade vysoké, mimořádné nároky na další rozvoj společenských věd vůbec a sociologie zvláště. Přechod do osmdesátých let představuje — vzato v kontextu XX. století — jedno z nejsložitějších období vývoje lidské civilizace. Doba, do níž jsme vstoupili, v níž žijeme, ve které řešíme a budeme řešit neobyčejně složité, náročné a v mnohém i zcela nové úkoly další výstavby rozvinuté socialistické společnosti, jakoby přímo hmatatelně dokumentovala správnost Leninovy předpovědi, že přechod od kapitalismu k socialismu v celosvětovém měřítku bude spojen s dlouhým a nekompromisním bojem dvou protikladných společenských systémů, že vývoj revolučního procesu nebude probíhat lehce a hladce, ale neobyčejně obtížnými a složitými cestami a peripetemi, na nichž může dojít i k dočasným porážkám, neúspěchům a zvratům, ale nad nimiž se koneckonců klene vítězná perspektiva socialismu jako pokrokovějšího, spravedlivějšího, humánnějšího společenského řádu.

Naším vědeckovýzkumným pracovníkům nesmí především uniknout podstatná změna v mezinárodních vztazích, která se prosadila na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. Ne náhodou se hovoří o současné mezinárodní situaci jako o nejsložitější od přelomu čtyřicátých a padesátých let, od let studené války. Celkové zhoršení mezinárodních vztahů v důsledku činnosti reakčních imperialistických sil, zejména v USA v souvislosti s nástupem Reaganovy administrativy, projevující se v ohrožení světového míru, v řadě lokálních válečných konfliktů, v růstu terorismu a v dalších negativních jevech i událostech, o nichž se fakticky denně dovídáme, to plně dokumentuje. Můžeme říci, že imperialismus vytváří řetězové krizové situace v jednotlivých

částech světa, že se stále neomaleněji, otevřeněji vměšuje do vnitřních záležitostí jiných států, že se snaží narušit nynější vojensko-strategickou rovnováhu a dosáhnout jednostranné převahy. Svědčí o tom zejména rozhodnutí o rozmístění amerických jaderných zbraní středního doletu v Evropě a Reaganův příkaz k výrobě neutronových zbraní.

Proti tomuto nebezpečí stojí pevná mírová zahraničně politická linie SSSR a ostatních zemí socialistického společenství. Iniciativní návrhy XXVI. sjezdu KSSS na ozdravení mezinárodní situace se setkávají s velkou podporou u všech lidí dobré vůle. Hnutí lidových mas za zachování míru, za další uvolňování mezinárodního napětí, proti závodům ve zbrojení a nebezpečí války je stále mohutnější. Také strážlivě uvažující politikové západních zemí spatřují v prosazení myšlenky zmírňování mezinárodního napětí jedinou možnou cestu pro další vývoj lidské civilizace, cestu, jak realisticky řešit mezinárodní problémy a zachovat mír.

Lze jistě právem říci, že doba, v níž žijeme, je poznamenána výrazným růstem specifické váhy mezinárodních vztahů v lidském životě a především životního významu mírového soužití. Tato skutečnost se plně promítá i do života, práce a postojů vědců a výzkumných pracovníků. Vpravdě klíčovým problémem mravního vztahu k vlastnímu životu a práci se pro vědce stal vztah k otázkám války a míru, k řešení nejnaléhavějších problémů soudobých mezinárodních vztahů. Jejich morální odpovědnost se stále častěji promítá do společenské a politické aktivity. Do historie se zapsaly akce mnoha vědců na podporu mezinárodních smluv o nešíření a zákazu zbraní hromadného ničení, zákazu zkoušek jaderných zbraní v atmosféře, v kosmickém prostoru, pod vodou atd.

Jistě se mnou budete souhlasit, když řeknu, že českoslovenští vědečtí pracovníci se jednoznačně hlásí do této pokrokové vědecké fronty, že chápou jako svou prvořadou a čestnou povinnost přispívat co nejvíce k udržení světového míru, podpořit realizaci všech mírových iniciativ prosazovaných SSSR a dalšími socialistickými zeměmi. Právě vědečtí pracovníci mohou také významně přispět k objasnění pravdy o tom, co by znamenala termojaderná válka, mohou napomoci k osvětlení morbidnosti pseudovědeckých úvah o tzv. omezené jaderné válce v Evropě i o využití nových systémů zbraní — jak těch, které už existují, tak i těch, které jsou předmětem výzkumu a vývoje.

V této souvislosti chci také upozornit, že chceme v budoucnu s větším důrazem orientovat i práci našich marxisticko-leninských společenskovědních badatelů k odhalování podstaty této problematiky, a to v celé škále jevů — od militarizace ekonomického, sociálního a politického života v kapitalismu po různé teorie ospravedlňující válečné plány imperialismu, ale i různé koncepce mírového soužití a otázky míru a války vůbec. Zintenzívníme v ČSSR výzkum zaměřený k této problematice a pod vedením odpovědné, reprezentativní komise při prezídiu ČSAV ho budeme cílevědomě koordinovat. Jsem přesvědčen, že k tomuto ušlechtilému úsilí československé vědecké inteligence přispějí svým čestným dílem i naši sociologové.

Na sjezdech všech bratrských komunistických stran i na XVI. sjezdu KSČ byla ukázána velká složitost vlastních úkolů další výstavby rozvinutého socialismu a komunismu, které vyplývají ze samé podstaty nové společnosti. Jsou to úkoly kvalitativně nové povahy, jejichž řešení se neobejde bez hledání, experimentování, bez sbírání, zobecňování zkušeností, bez vyšších nároků na ideovou a odbornou vyspělost i vlastnosti lidí, bez rozpracování hypotéz a prognóz dalšího dlouhodobého vývoje naší společnosti.

A tato vlastní náročnost, složitost, vyplývající ze samé podstaty socialismu a komunismu, je ještě znásobena tím, že poslední dvě desetiletí tohoto století

velmi kategoricky nastolují řešení řady nazrálých globálních problémů. Jde o problémy surovinové a energetické, o problémy potravinové a demografické, o problémy ekologické a další. A s nimi se musí země socialistického společenství vyrovnat; jejich řešení nelze odtrhávat od konkrétního postupu při další výstavbě rozvinutého socialismu a komunismu; tyto problémy do výstavby totiž vstupují a výrazně poznamenávají její formy, tempo a konkrétně historické souvislosti. A nejen to. Stejně tak je třeba si například klást otázky, proč v naší socialistické společnosti po více než třiceti letech socialistické výstavby stále ještě přežívají — a čas od času se dokonce posilují — i jevy, které jsou cizí podstatě socialismu, které jsou charakteristické spíše pro starou, odumírající společnost. Tyto jevy však zde jsou, my o nich víme, ale v teoretické práci je často nebereme v úvahu; doba však vyžaduje, abychom se i těchto problémů teoreticky zmocnili a abychom je vědecky podloženými doporučeními pomohli překonávat.

Je to tedy složitá doba, v níž žijeme, doba plná zvrátů, doba plná výkyvů a rozporných událostí. A od našich marxistů-leninovců na úseku společenských věd se právem žádá, aby se v této náročné době správně orientovali, aby v těchto složitých peripetiích vývoje neztráceli ze zřetele tu červenou nit, která charakterizuje revoluční proces přechodu od kapitalismu k socialismu, aby správně pochopili a na základě vědeckých poznatků byli skutečně přesvědčeni, že budoucnost patří socialismu a komunismu, aby neztráceli perspektivu vítězného postupu, byt by se tento postup jevil jako neuvěřitelně klikatá čára. A současně naše strana od nás právem žádá, aby tato správná orientace byla provázena i rozhodným úsilím našich pracovníků ve vědě a výzkumu co nejlépe přispět k vítězství revolučního procesu, v oblasti společenských věd především výzkumem a teoretickým objasňováním právě těch nejsložitějších, aktuálních otázek současné doby.

To je požadavek, který s plnou naléhavostí postavil před naše společenské vědy XVI. sjezd KSČ. Sjezdové jednání, chápáné ve své komplexnosti, dokumentuje rostoucí význam společenských věd a především základního výzkumu pro stále úspěšnější řízení rozvoje společnosti, pro překonávání různých slabín a nedostatků. Hlavním smyslem naší práce po XVI. sjezdu KSČ musí být proto úsilí o zefektivnění, zkvalitnění společenskovědních výzkumů a jejich výstupů, úsilí o to, aby společenské vědy zvýšily svou ofenzivnost, užitečnost, aby získaly větší váhu při řešení složitých společenských otázek. Právě v tomto zájmu musí být dosaženo ještě těsnějšího spojení našeho teoretického aktivu s politikou strany, se společenskou praxí. V tomto zájmu musí být upevněny a prohloubeny všechny pozitivní tendence, které jsme založili v minulých letech, zejména v souvislosti s realizací Jednotného programu společenských věd po XV. sjezdu KSČ.

Zkušenosti, které jsme získali, jednoznačně potvrzují, že marxisticko-leninská teorie a metodologie se úspěšně rozvíjí právě tehdy, když je co nejvíce spjata s aktuálními otázkami společenského rozvoje, když analyzuje nové, konkrétní fakty společenské reality. A stejně tak platí, že jen těsným sepětím s praxí můžeme dosáhnout, aby přínos společenských věd byl stranou, stranickým a státním vedením pocíťován jako nepostradatelný a prospěšný.

XVI. sjezd KSČ zdůraznil, že k předním úkolům společenských věd v nadcházejícím období bude patřit — jak už jsem připomněl — výzkum aktuálních otázek výstavby rozvinuté socialistické společnosti v naší zemi. V tomto směru i pro nás plně platí požadavek — jak to zvýraznil s. Suslov na nedávné poradě představitelů společenskovědních kateder v Moskvě — aktivizovat komplexní výzkumy této problematiky, výzkumy, v nichž se spojuje úsilí před-

stavitelů různých společenskovědních oborů. Z této zásady vychází i celá obsahová koncepce státního plánu společenskovědního výzkumu na první polovinu osmdesátých let, který tento zásadní úkol konkretizuje. Rád bych zde podtrhl závaznost úkolů státního plánu a chtěl bych požádat také naše sociology o odpovědný přístup k jeho plnění.

Z hlediska výzkumu otázek výstavby rozvinutého socialismu jako prvořadě priority musíme orientovat i program vědeckovýzkumné práce v marxisticko-leninské sociologii tak, aby byl skutečně dlouhodobým, teoreticky fundovaným, empiricky bohatým, komplexně pojatým výzkumem otázek dalšího rozvoje reálného socialismu.

Domnívám se, že jsou pro to vytvořeny určité předpoklady. Můžeme především konstatovat, že sociologický výzkum se — v souladu s příslušnými stranickými a státními usneseními — v posledním období orientoval stále více na řešení společensky i vědecky závažných témat, ať již jde o problematiku vedoucí úlohy dělnické třídy v procesech socialistické výstavby, o sblížení tříd a sociálních skupin a rozvoj jejich socialistického způsobu života, o problematiku sociálního plánování a řízení a celou řadu dalších tak, jak byly stanoveny zejména Jednotným programem společenských věd a Státním plánem základního výzkumu.

Můžeme dále konstatovat, že bylo shromážděno dosti výsledků a poznatků, které obohacují naše znalosti o charakteru a tvářnosti náročných procesů socialistické výstavby v naší zemi. Kladně lze především hodnotit systematickou snahu spojovat základní třídní principy marxisticko-leninské teorie s rozsáhlými empirickými šetřeními, která poskytují důležité informace právě pro oblast řízení společenských procesů. Jistě se shodneme i v tom, že rozvíjení dialektického vztahu teoretických i empirických forem vědeckého poznání, jejich vzájemného inspirativního působení, patří k trvalému úkolu našeho marxisticko-leninského sociologického poznání.

Chtěl bych však upozornit také na jinou stránku problému. A sice na to, že plnění náležitých požadavků společenské praxe, které před nás staví program XVI. sjezdu, je zároveň tou nejlepší zárukou rozvoje sociologie jako vědní disciplíny, která má již dnes nezastupitelné místo v systému společenskovědního poznání. Nejde jen o přínos, který tento program přináší praxi a z něho následně vyplývající ocenění sociologie jako vědního oboru. Jde především o důsledné uplatnění základního gnozeologického principu marxismu, o spojení teorie s praxí.

Zárukou splnění náročných úkolů, které se na společenské vědy a v tomto rámci i na sociologii kladou, je vyřešení otázek spojených s vnitřními vývojovými tendencemi jí samé. Bylo překonáno období, kdy se sociologie stala módou, kdy se za sociology považovali i takoví pracovníci, kteří neuspěli v jiných vědních oborech. Sociologické průzkumy tehdy hojně rozvíjené neměly vždy dostatečnou teoretickou úroveň a nemohly tedy přispívat k prohlubování poznání společenské reality. Tím méně posloužilo rozvoji sociologie to, že někteří sociologové vydávali za tvůrčí rozvoj sociologie opuštění základních principů marxismu-leninismu.

Výsledky marxisticko-leninské sociologie za posledních deset let plně potvrzují, že je vědecky oprávněné důsledněji prosazovat pojetí sociologie jako teoreticko-empirické disciplíny. Na půdě marxismu-leninismu přece nejde o to, aby byly znovu obnovovány scholastické spory mezi racionalismem a empirismem. Jde o správnou, tj. na principech marxisticko-leninské gnozeologie založenou empirii. Zkušenosti z dosavadního vývoje sociologického poznání ukazují — a řada sociologů ze základního i aplikovaného výzkumu na

to také správně poukazuje — že v dnešní fázi vývoje sociologie již nemůže jít o odmítnutí empirického poznání jako takového. Jde však o to, aby naše empirické výzkumy byly založeny na správných teoretických základech, aby-
chom směřovali zobecňovali nové jevy a procesy, které se v naší společnosti objevují.

V současné sociologii, tak jako v ostatních společenských vědách, musí probíhat boj proti planému „akademismu“, proti objevování objeveného, tak jak na to upozornil i s. L. I. Brežněv na XXVI. sjezdu KSSS. Naše úsilí je opřeno o historickou skutečnost vzniku socialistické společnosti jako nové kvality ve vývoji lidstva. Tuto novou kvalitu nemůžeme vysvětlit a jejímu rozvoji můžeme přispět jen velmi málo, jestliže se omezíme na zjišťování těch společenských procesů, které jsme již překonali. Je třeba důsledněji a od-
vážněji rozvíjet tvůrčí diskuse o nových sociálních jevech a procesech, hledat způsob jak postihnout tu skutečnost, kterou je socialismus definován jako nová společnost, rozvíjející se na svých vlastních základech. Domnívám se, že by věci prospělo, kdybychom i v tomto směru více než dosud využívali výsledky a zkušenosti sociologů z SSSR i z dalších bratrských socialistických zemí.

Stranicky angažované poznání socialistické společnosti se také stává záru-
kou uplatnění sociologického poznání v procesech plánování a řízení sociál-
ního rozvoje Československa. Československá akademie věd a Slovenská aka-
demie věd si pro 7. pětiletku stanoví náročný program směřující k systema-
tickému využití vědeckého poznání pro prognostické programy rozvoje naší
společnosti (do konce tohoto století) a právě sociologické poznatky mají
v tvorbě těchto prognóz důležité místo. Marxisticko-leninská sociologie se
přitom nemůže omezit jen na předávání svých poznatků nejvyšším orgánům
strany a státu. Je nutné, aby také sociologové v dalším období daleko dů-
sledněji aktivně vstupovali do zápasu naší strany, dělnické třídy a všech pra-
cujících o intenzivnější rozvoj ekonomiky, o vyšší efektivitu a kvalitu práce.
Proto budeme podporovat konkrétní a mnohotvárné formy spolupráce naší
sociologie s praxí, s podniky, národními výbory, organizacemi Národní fron-
ty atd.

V zápase o vyšší efektivitu a kvalitu práce nejde jen o pomoc praxi. Jde
i o vyšší kvalitu a efektivnost práce sociologů, o využití těch možností, kte-
ré poskytuje rozvoj vědy a techniky. Proto podporujeme úsilí o rozsáhlejší
využití výpočetní techniky ve společenských vědách, v sociologii zvláště. Pro
tuto pětiletku byly například uvolněny potřebné prostředky pro vybudování
výpočetního střediska společenskovědních pracovišť ČSAV.

Marxisticko-leninská sociologie nestojí a ani nemůže stát stranou ideolo-
gických a politických zápasů současného světa. I když výzkumný program
sociologie je prioritně orientován na výzkum otázek reálného socialismu, ne-
znamená to, že nemá významné a rozsáhlé úkoly v ideologickém boji. Právě
proto, že sociologie je schopna ukázat konkrétní výsledky rozvoje socialismu
a podmínky, které již naše společnost vytvořila pro rozvoj lidské osobnosti,
stává se významnou zbraní v situaci, kdy stále větší část pracujících vyspě-
lých kapitalistických zemí pocituje na svých vlastních životních osudech dů-
sledky všeobecné krize kapitalismu. Ne vždy a ne nejvhodněji dovedeme
tuto možnost uplatnění sociologie v ideologickém boji správně využívat. Rádi
podpoříme úsilí o aktivnější účast našich sociologů při zpracovávání vědec-
kých základů utváření nového člověka, socialistického způsobu života, při vy-
tváření socialistického vědomí našich lidí i o ofenzivnější podíl v současném
ideologickém boji. Budeme spolu s nimi hledat i nejvhodnější formy takové

práce. Tento úkol je o to důležitější, že roste význam subjektivního činitele v dalším rozvoji socialismu, jak to nejednou ve svých dokumentech zdůraznil ÚV KSČ, a že dnes vstupuje na cestu socialistického vývoje stále větší počet zemí. Je naší internacionální povinností připravit se i na to, abychom jim pomohli předávat konkrétní zkušenosti ze socialistické výstavby, z formování socialistických společenských vztahů, z výchovy socialistického člověka.

* * *

Před naší sociologií stojí neobyčejně závažné, odpovědné úkoly. Pro jejich úspěšné splnění potřebujeme také odpovídající atmosféru na všech pracovištích, kde se budou řešit, ať už jde o pracoviště stranická, akademická, vysoškolská či resortní. Potřebujeme náročnou atmosféru, k níž patří polemická a přísně konstruktivní tvůrčí diskuse, smělé hledání a stavění problémů, odpor k verbálním dedukcím, atmosféru, v níž bude rozhodující váha vědeckého argumentu, v níž se bude rozvíjet kritika a sebekritika, atmosféru, v níž není místa pro scholastickou hru s pojmy, odtrženou od života. Je to však také atmosféra, pro niž je nepostradatelný zásadní třídní, stranický odpovědný přístup.

Potřebujeme, aby byly rozhodněji překonávány oborové a institucionální bariéry ve společenských vědách, aby sociologie postupovala stále těsněji ruku v ruce s dalšími vědeckými disciplínami, aby se aktivně podílela na komplexních interdisciplinárních přístupech k výzkumu.

Potřebujeme, aby také naši sociologové měli potřebný klid pro svou práci a aby na jejich pracovištích panoval pravidelný rytmus práce. Jsme si vědomi toho, že jinak nelze rozvíjet vědu. Bylo by však velkou chybou, kdyby se tvůrčí klid zaměňoval za mrtvé, neplodné ticho, za skleníkové prostředí, kdyby se organizovaný pracovní rytmus proměnil v ospalé, uzavřené živoření. Soudruh Suslov v připomenutém projevu zdůraznil, že definice XXVI. sjezdu KSSS, podle níž věda musí být „rušitelem klidu“, se plnou měrou týká i společenských věd. Rádi se s tímto názorem ztotožňujeme. Potřebujeme skutečně spíše tvůrčí neklid všech vědeckých pracovníků a odpovědných pracovníků v této oblasti, potřebujeme rovněž, aby se brány všech pracovišť více než dosud otevřely mladým lidem, novým talentům, potřebujeme zlepšit péči o výchovu těchto talentů, aby z nich vyrostli skuteční vědci-komunisté, potřebujeme konečně těmto talentům dávat více prostoru pro uplatnění.

Dovolte mi, vážené soudružky a soudruzi, vážení přátelé, abych závěrem svého vystoupení vyjádřil přesvědčení, že naši sociologové si jsou vědomi své spoluodpovědnosti za další rozvoj naší socialistické společnosti a že učiní vše, aby úkoly, které jim stanovil XVI. sjezd KSČ, čestně splnili.

Za další rozvoj marxisticko-leninské sociologie ve světle závěrů XVI. sjezdu KSČ

(Referát přednesený členem korespondentem ČSAV J. Kohoutem, místopředsdou Československé sociologické společnosti)

Vážené soudružky a soudruzi,

scházíme se na vrcholném jednání československých marxisticko-leninských sociologů v době, která klade na společenské vědy mimořádné nároky.

Náročnost cílů výstavby rozvinutého socialismu v ČSSR zákonitě vyvolává potřebu rozvinout a prohloubit i úroveň a charakter teoretického poznání společenských procesů jako teoretického základu jejich řízení. Sociologické zkoumání má v tomto směru stále rostoucí a širší význam.

Adekvátní plnění úkolů, které před sociologickou frontu klade socialistická společenská praxe, vyžaduje, aby naši sociologové dále sjednotili svoje síly, hlouběji promysleli vazbu na ostatní společenské vědy, zejména marxistickou filozofii a politickou ekonomii, aby si ještě více vyjasnili směry dalšího rozvoje sociologického poznání vzhledem ke společenským potřebám i potřebám rozvoje vědy samé. Jednota socialismu a vědy, poznání objektivních zájmů dělnické třídy a ostatních pracujících musí být dále prohlubovány v souladu se závěry XVI. sjezdu KSČ.

Jestliže strategická linie sjezdu byla vyjádřena v pojmech efektivnost—kvalita, je třeba si uvědomit, že tato linie se musí stát základnou veškeré činnosti i u společenskovědných pracovníků.

Tematikou efektivnosti se — jak známo — zabývalo už XV. zasedání ÚV KSČ. Není náhodné, že sjezdové dokumenty se k ní v různých rovinách opět vracejí. Ve společenskovědním poznání má toto téma mnoho rovin. Především se ukazuje, že přechod od všeobecných úvah a povrchních popisů k hlubšímu poznání společenské reality je stále aktuálnější záležitostí. V poznání složitosti sociálních zápasů naší doby prostě už nemůžeme vystačit s deduktivním vyvozováním méně obecného z nejobecnějšího. V praxi se prokazuje, že bez sociologického poznání nelze proniknout do komplikovanosti společenské struktury, bez sociologického poznání se nelze pravdivě orientovat ve stavu společenského vědomí různých sociodemografických skupin naší společnosti, odhalit charakter a směr vývoje existujících tendencí společenských procesů, sledovat rozvoj socialistického způsobu života, hodnotit vývoj mládeže, včetně její profesionální orientace, stanovit optimální plány sociálního rozvoje kolektivu pracujících podniků i územních celků a zejména pak dosáhnout toho nejdůležitějšího — aktivního přístupu k práci a reálnému řešení společenských problémů kolem nás. Je prostě třeba docenit hloubku myšlenek klasiků, že socialismus představuje v dějinách první společnost, která se může, zároveň však i musí řídit vědecky.

Co je po XVI. sjezdu strany hlavním programovým úkolem československé sociologie? Je to požadavek: mnohem efektivněji, intenzivněji a koncepčněji než kdykoli v minulosti vytvářet teoretické zázemí pro řídicí práci strany a tak se aktivně účastnit všech zápasů strany o výstavbu rozvinuté socialistické společnosti. Velikost i možnosti marxisticko-leninské sociologie vždy

byly a jsou právě v tom, že *vstupuje do bojů za revoluční přestavbu společnosti*. A v tom tkví i její převaha nad buržoazní sociologií. Sociologické poznání z lidské pospolitosti vzešlo, pro ni je určeno a jí také slouží. Sociologické poznání má vždy svoje sociální konsekvence, často tím více, čím více se zaplétá pozicí weberovské „čisté vědy“, která však — jaká to náhoda! — po všech těch složitých cestách objektivismu, funkcionalismu, technokratismu, neopozitivismu atd. atd. — vždy spolehlivě dojde k závěrům, které uspokojí buržoazii a poškodí proletariát.

V současném ideologicky tak vypjatém období musí proto mimořádné místo zaujmout problematika boje o vědomí každého člověka, o *vytváření žádoucích materiálních podmínek*, a tedy i *cílevědomé řízení procesů výstavby socialismu*.

Ne náhodou se ve stranických dokumentech připomíná *složitost tohoto boje*. Bylo by *bezpředmětné a nebezpečné jej idealizovat*, vydávat přání za skutečnost.

Pro politicko-výchovnou práci může sociologické poznání poskytnout důležité informace, například přesná zjištění, jak jsou naše ideje přijímány konkrétními sociálními skupinami, jak jsou hodnoceny běžné nedostatky pracujících, jak jsou naše rozhodnutí realizována a posuzována v každodenní práci v podnicích atd.

Dokumenty XVI. sjezdu formulují výzvu k smělejší analýze, integrovanému, hlubšímu teoretickému poznání, jež proniká do struktury všech společenských úkolů socialistické společnosti a je životně důležité pro její řešení. Uvědomujeme si například, že zejména v rozvoji oborových sociologických disciplín by se více pozornosti mělo věnovat otázkám efektivnosti výroby, zejména *urychlování vědeckotechnického rozvoje*, prohlubování *socialistických společenských vztahů*, řízení sociálních procesů i ideově výchovného působení.

Právě tak se znovu a znovu prokazuje, že rozvoj a institucionalizace marxisticko-leninské sociologie jako vědy nejsou reálné bez neustálého tvůrčího svazku mezi sociologickou teorií a praxí socialistické výstavby. Staré neduhy neplodného schematismu, kde kontakt se skutečností měl především ilustrativní význam a „realizoval“ se v prázdných proklamacích, se nejlépe léčí všude tam, kde sociologické poznání proniká do konkrétní řídicí činnosti od nejvyšší do nejnižší sféry řízení, kde se jeho poznatky realizují v ideologické práci strany, v koncipování otázek socialistického způsobu života a mnohostranného rozvoje osobnosti.

S touto koncepcí sociologického poznání je spojena i velká odpovědnost sociologů, spočívající v objevování cest, v nacházení způsobů a prostředků jak řešit existující sociální problémy, rozpory mezi třídami a sociálními skupinami, jak odstraňovat maloměstácké projevy, nihilistické nálady a fatální rezignace.

To není okrajová problematika. Její analýza vyžaduje hledat a nacházet kontinuity i diskontinuity vývoje československé společnosti a důsledně respektovat jednotu ekonomických, sociálních a politických aspektů našeho života. „Trpce jsme se poučili“, uvádí se v dokumentu předsednictva ÚV KSČ *Za další zvyšování úrovně a účinnosti politicko-výchovné a ideologické práce* — „jak nebezpečné je nedoceňovat retardační síly maloměstáctví, schopnost generace přežítků staré společnosti, unášet se iluzemi a fantazií, být netrpěliví, domnívat se, že jedna generace vyřeší všechno, nerespektovat zákonitosti socialistické výstavby“.

Bez nadsázky je možno konstatovat, že sedmdesátá léta jsou obdobím, kdy československá sociologie se vědomě a programově spojuje se zápasy Komu-

nistické strany Československa, která jejímu rozvoji přikládá tak velký význam, jak tomu nebylo nikdy v minulosti.

Tyto skutečnosti jsme si v plném rozsahu uvědomovali nad dokumentem předsednictva ÚV KSČ z 3. 5. 1974 *Vývoj, současný stav a úkoly společenských věd v ČSSR*, v němž stojí: „... *Perspektiva rozvoje sociologie je teprve před námi*“. Tento velice optimistický pohled spojuje vedení naší strany s věcnými, zcela konkrétně formulovanými požadavky na vědecký výzkum marxisticko-leninské sociologie“.

Koncipujeme a rozpracováváme teoreticko-metodologická východiska marxisticko-leninské sociologie jako nedílnou součást proletářského učení, pravdivě odrážející obecné zákony fungování a rozvoje společnosti, které bylo ověřeno stoletou revoluční praxí.

Posoudit význam a úlohu marxisticko-leninské sociologie v osudech dvacátého století může vědecky jen ten, kdo je s to pochopit rozdělení současného světa do dvou protikladných soustav, kdo je s to reálně vidět zásadní rozlišnost cílů každé z nich, kdo si dostatečně hluboce a ve všech souvislostech uvědomuje sepětí imperialismu s válkami a socialismu s mírem, kdo prostě je s to rozeznávat základní procesy ve vývoji současného světa. Vezměme například v úvahu tyto konkrétní fakty publikované Mezinárodním ústavem práce v Ženevě: [1]

V roce 1980 žije v rozvojových zemích 70 % obyvatel naší planety. Jejich podíl na příjmech činí však pouze 17 %.

Z těchto 70 % obyvatel světa je v současné době:

- 20 % vážně podvyživeno,
- 50 % bez zdravotně nezávadné vody,
- 50 % nad 15 let negramotných,
- 55 % nezaměstnaných,
- 60 % bez zdravotního ošetření.

Ve věku kosmických raket, atomové energie a kybernetiky žije většina lidstva na okraji nejhlubší nouze. Navíc veškerému lidstvu hrozí, že všech vymožeností vědy a techniky bude zneužito k jeho zničení. Tyto útrapy lidského pokolení a reálné ohrožení jeho existence jsou důsledkem přežilých, zvrácených kapitalistických společenských vztahů. Každá seriózní úvaha o úlohách společenských věd v dnešním světě, tedy i o úloze sociologie, musí vycházet z tohoto poznání. A existuje snad jiná než marxistická ideologie, která zná řešení této otázky otázek lidstva dvacátého století? Českoslovenští sociologové vycházejí z metodologie historického materialismu, který postupuje od povrchu empiricky zjišťovaných sociálních jevů k jejich společenské podstatě a dospívá pak k duchovní reprodukci konkrétní sociální skutečnosti i pochopení jejího zákonitého vývoje.

Tuto koncepci sociologické práce vyjadřoval i dokument předsednictva ÚV KSČ známý pod názvem *Jednotný program společenských věd po XV. sjezdu KSČ*. Vycházel z dlouholeté orientace společenských věd a na základě znalosti reálné společensko-historické situace formuloval jednotlivá témata a problémové okruhy vědecko-výzkumné práce.

Orientace na další a hlubší začlenění sociologické práce do přípravy teoretických podkladů pro řídicí činnost strany (popřípadě státních orgánů) tvoří bázi úkolů Státního plánu základního výzkumu pro 7. pětiletku, který využívá zkušeností JPSV, pokračuje dál v jeho tradici a bude jednotný pro všechna

stranická, akademická, vysokoškolská i resortní pracoviště v ČSSR. Musíme si být vědomi toho, že koncentrace pozornosti na sociálně ekonomické otázky současnosti, která se prosazuje v celém společenském programu na 7. pětiletku (jeho úkolem je výzkum výstavby rozvinuté socialistické společnosti v ČSSR i jejích mezinárodních aspektů) dále vyzvedne do popředí úkoly v oblasti sociologie a vyžádá si zároveň mnohem užší spolupráci s ekonomy, filozofy, psychology atd.

V plánu na 7. pětiletku je formulována řada zvláště aktuálních úkolů sociologie, které musíme zvládnout, chceme-li opravdu dostát svým povinnostem vůči potřebám společnosti a nemáme-li zároveň ohrozit zdar výzkumů v dalších oborech společenských věd, jež jsou v té či oné míře závislé na sociologickém poznání. Budu jmenovat jen nejdůležitější z nich, jež jsou zachyceny v hlavních úkolech SPZV.

Hned v rámci prvního stěžejního tématu, *výzkumu zákonitostí současné etapy výstavby rozvinuté socialistické společnosti*, který je řízen *stranickými vědeckými pracovišti* (Ústavem marxismu-leninismu ÚV KSČ a Vysokou školou politickou ÚV KSČ), vyvstávají závažné komplexní problémy, vyžadující účast sociologie a spojené s růstem významu subjektivních činitelů v současné etapě socialistické výstavby, především dělnické třídy a její strany.

V rámci třetího stěžejního tématu SPZV jsou zkoncentrovány sociologické úkoly, jejichž zvládnutí je nutné pro řízení společenských procesů a jež mají většinou na starosti ústavy ČSAV a SAV ve spolupráci s resortními ústavami. Program zahrnuje výzkum vývoje sociálně třídní struktury, a speciálně dělnické třídy i družstevního rolnictva, analýzu sociálních aspektů vědeckotechnického rozvoje, teorii sociálního plánování a programování, zpracování prognóz sociálního rozvoje, zkoumání socialistického způsobu života, problémy sociologie měst i venkova, analýzu vývoje rodiny.

Důležité sociologické úkoly zahrnuje i program číslo 6 orientovaný na *formování socialistického člověka a socialistického vědomí* a zpracovávaný Vysokou školou politickou ÚV KSČ ve spolupráci s vysokými školami, program č. 8, obsahující úkoly z oblasti sociologie kultury a program č. 9, v jehož rámci bude zkoumán vývoj a další perspektivy řešení národnostní otázky v naší zemi.

Velmi odpovědné úkoly čekají sociologii i v 10. programu, který je *novinkou v našem státním plánu*. Společným úsilím akademických a vysokoškolských pracovišť by se v příštích letech měl u nás rozvinout soustředěný výzkum mládeže.

Na základě zkušeností JPSV bude kladena zvláštní váha na dvě stránky vědecké činnosti: za první, aby každá odevzdaná práce obsahovala skutečně nové, hlubší marxisticko-leninské poznání; za druhé, aby celý režim práce byl uspořádán tak, aby získané poznatky byly co nejplynuleji předávány stranickým a státním orgánům jako teoretická základna pro řešení palčivých problémů současnosti, a to i v drobnějších a netradičních formách. Je samozřejmé, že to si vyžádá i určité změny ve způsobu posuzování a hodnocení vědecké práce.

Z hlediska hodnocení posledního desetiletí vývoje naší sociologie je významné zejména to, že se za stále pomoci strany podařilo překonat důsledky krizového období, likvidovat projevy revizionismu a konstituovat sociologii na marxisticko-leninském základě jako široce rozvětvený obor, který má i adekvátní institucionální základnu, reprezentovanou ústavami ČSAV, resortními výzkumnými ústavami, katedrami na univerzitách, komisí expertů i oborovou ko-

misí pro sociologii, odděleními ve VHJ i podnikovými sociology, řešícími každodenně praktické úkoly naší hospodářské praxe.

Knižní a zejména časopisecká produkce posledních deseti let, stejně jako podkladové práce připravené pro stranické orgány, reálně dokazují, že kult autority faktů, abstraktního empirismu a nadstranickosti byl překonán.

Pokud jde o dnešní rozmach sociologické práce v ČSSR, je tak mnohostranný, že je nereálné pokoušet se o výčet všech realizovaných výzkumů a jejich využití v praxi, o zhodnocení knižní produkce, nemluvě o časopisech, o vyjmenování a charakteristiku práce hlavních pracovišť apod. Pokusme se jen o pohled na několik vybraných oblastí.

Výzkum v oblasti vývoje sociální struktury společnosti, prováděný jak na stranických vědeckých pracovištích, tak i v ČSAV a SAV v sedmdesátých letech lze rozdělit na dvě navzájem organicky spojená období. V prvním z nich šlo především o překonání nemarxistických koncepcí sociálního rozvoje, o důsledně marxisticko-leninskou interpretaci specifik sociálního vývoje socialistické společnosti v jejím sociálně relevantním obsahu, tj. v oblasti vývoje sociálních tříd a skupin. Šlo o teoretické a metodologické zdůvodnění nezbytnosti využití marxistické teorie tříd pro analýzu vývoje sociálně třídní struktury naší společnosti s důrazem na pojetí vývoje socialistického sociálního systému i jako jednoty ekonomické a sociální reprodukce společnosti. Již v této převážně teoreticky a metodologicky orientované etapě byl vytvořen předpoklad pro překonání mechanických a zjednodušených představ o stírání sociálních a třídních rozdílů. Obsahem vývoje sociálně třídní struktury socialistické společnosti se stává dialektické pojetí sblížování tříd a sociálních skupin, zároveň je koncipován a ověřován adekvátní metodický aparát pro kvantifikované vyjádření této základní tendence sociálního vývoje socialismu.

V další etapě byly tyto metodologické i metodické postuláty verifikovány na datech z rozsáhlých empirických výzkumů (výzkum sociálně třídní struktury v roce 1978, výzkum sblížování dělnické třídy a inteligence v roce 1979). Z těchto dat byly odvozovány další problémy a impulsy jak pro rozvoj sociologické teorie socialistické společnosti, tak pro rozvoj metod a technik sociologického výzkumu sociálně třídní struktury socialismu.

Je nepochybnou zásluhou československé sociologie, že výsledků úsilí o teoretické a empirické vyjádření problematiky vývoje sociálně třídní struktury socialistické společnosti mohlo být využito pro přípravu důležitých dokumentů strany majících programový charakter pro další období socialistického rozvoje naší společnosti. Základní výzkum v této oblasti tak představuje nejen pozitivní překonání revizionistických deformací sociologické interpretace socialismu, ale i významný vklad k rozvoji výzkumu vývoje sociálně třídní struktury ve všech socialistických zemích.

Výzkumy vývoje sociálně třídní struktury přinesly zároveň přesvědčivé důkazy o *růstu vedoucí úlohy dělnické třídy* v současné etapě vývoje socialistické společnosti. Dělnická třída se stává stále výrazněji zdrojem sociální reprodukce socialismu, roste její úloha při formování politického profilu socialistické společnosti, zvláště pak jako jádra komunistické strany, i při celkovém růstu účasti pracujících na řízení a prohlubování socialistické demokracie. Posilování vedoucí úlohy dělnické třídy tvoří pak objektivně i subjektivně „těžiště“ procesu sblížování tříd a sociálních skupin socialistické společnosti. V podmínkách ČSSR je nutno zvláště zdůraznit empiricky ověřené sblížování sociálně třídní struktury ČSR a SSR, v němž právě dynamika vývoje dělnické třídy SSR tvoří jeden z výrazných rysů současného i perspektivního rozvoje.

V úzké mezinárodní spolupráci rozvíjeli českoslovenští sociologové v sedmdesátých letech *teorii i praktické aplikace sociálního plánování*.

Jak je známo, XXIII. sjezd KSSS vyslechl informaci delegace leningradských komunistů o prvním sociálním plánu ve Sdružení Svetlana a vyslovil plnou podporu tomuto experimentu. Na VII. světovém sociologickém kongresu v roce 1970 ve Varně informovali sovětské sociologové světovou veřejnost o teorii a praxi sociálního plánování. V socialistických zemích se potom rychle rozvíjely práce v této oblasti.

Patří k našemu přínosu, že v ČSSR byla realizována sociální analýza podniku již ve stejném roce jako ve Svetlaně v SSSR (1965 — Tesla Pardubice). Po roce 1970 se rozšířily sociálně analytické práce především ve stavebnictví, těžkém strojírenství a uhelném průmyslu (Východoslovenské železárny, Třinec, Ostrava), v další etapě se přikročilo i k přípravě sociálních plánů některých měst (Tachov, Trutnov, Trnava). Zatím největší zkušenosti v regionálním sociálním plánování existují na Slovensku (Bratislava).

Velikým pokrokem byla centrální metodika zpracovaná Československým ústavem práce a sociálních věcí a organizační i metodické vedení zabezpečované federálním ministerstvem práce a sociálních věcí spolu s ÚRO. Odbory měly v ČSSR od počátku velmi aktivní vztah k sociálnímu plánování, zejména k realizaci komplexních programů péče o pracující, které byly pětileté a v letech 1975—1980 byly vypracovány a realizovány ve všech organizacích v ČSSR.

V sedmdesátých letech se rozvíjela již i významná mezinárodní spolupráce, organizovaná především v rámci mnohostranné spolupráce akademií věd socialistických zemí Ústavem pro filozofii a sociologii ČSAV.

Nutno však otevřeně konstatovat, že velmi bohatý materiál nesčetných průzkumů (jen v oblasti stavebnictví dosahuje jejich počet několika set) přináší jen omezené výsledky v operativě, kromě jiného proto, že chybí jejich zásadnější teoretičtější vyhodnocení. Zde se přímo nabízí možnost využít jich metodami sekundárních analýz.

Mnoho práce čeká na poli metodologie sociálních prognóz. Je jistě potěšitelné, že v minulých letech byl za spolupráce sociologů a ekonomů v ČSAV proveden první pokus o vypracování komplexní prognózy sociálně ekonomického vývoje ČSSR do roku 2000 pod názvem *Československo 2000. Prognóza vývoje socialistické společnosti, zejména socialistického způsobu života do r. 2000*. Práce jistě mohla jen otevřít řadu perspektivních problémů sociálního rozvoje naší země. Avšak velký zájem, který vyvolala v orgánech řídicí sféry, ukazuje její nespornou společenskou užitečnost. Celý státní plán na 7. pětiletku je vybudován na předpokladu, že v příštích letech budeme věnovat podstatně větší pozornost prognostické dimenzi všech společenských věd. V první řadě to ovšem platí o sociologii.

I v oblasti *výzkumu životního způsobu* bylo v ČSSR dosaženo řady cenných výsledků, zejména ve spolupráci VÚŽÚ a VÚPS v Bratislavě a ÚFS ČSAV a ÚML ÚV KSČ. I když zde převažují zejména práce teoreticko-metodologického charakteru, které vytvářejí nezbytný základ dalšího rozvoje konkrétního sociologického zkoumání této společensky i vědecky závažné tematiky, lze říci, že byly vytvořeny poznatkové předpoklady marxisticko-leninského chápání životního způsobu, jeho podmíněnosti celkovým společenským pohybem, jakož i vymezeny významné úkoly socialistického životního způsobu v řešení nejaktuálnějších otázek výstavby rozvinutého socialismu.

V rozborech procesů utváření životního způsobu zcela logicky klademe na přední místo zkoumání změn v obsahu a charakteru práce, zejména v souvislosti s vědeckotechnickým rozvojem a prohlubováním socialistických výrobních vztahů.

V budoucnu je nutné toto zkoumání dále prohlubovat a rozšiřovat v souladu s potřebami ekonomického a sociálního řízení.

V posledních letech dochází v ČSSR k soustavnému rozvoji *teorie a metodologie výzkumu veřejného mínění*. U obou ústavů pro výzkum veřejného mínění — v Praze i v Bratislavě — dnes existují dobře pracující, systematicky vedené a připravované tazatelské sítě, umožňující provádět reprezentativní sociologická šetření.

Intenzivní orientace na výzkum veřejného mínění je součástí procesu, v němž naplňujeme požadavek XVI. sjezdu strany — zvyšovat úroveň řízení, zdokonalovat poznávací procesy a problémy řešit s větší předvídatostí a cílevědomostí.

V mnoha otázkách se hranice veřejného mínění kryjí s hranicemi zájmů tříd a sociálních skupin. Proto některé teoretické práce oprávněně charakterizují veřejné mínění jako mimořádně složitý, organický soubor sociálních, ideologických, logických, psychologických a jiných prvků, jejichž základem je bezprostřední zkušenost lidí a živelný odraz této zkušenosti v hlavách lidí. Mezi pozitivní vědeckovýzkumné práce v této oblasti patří především skutečnost jejího těsného sepětí s potřebami politicko-výchovné a ideologické práce strany.

Marxisté studují veřejné mínění jako významný zdroj poznání, jako zájmově podložený vztah, který v sobě nese silný hodnotící aspekt. Proto poznání realizované ve výzkumech veřejného mínění mají pro nás význam nejen v rovině bezprostředních potřeb společenské praxe, ale i v takové rovině poznání, jakou představuje teoretické zobecnění, teoretická abstrakce. Výzkum veřejného mínění v budoucnu může poskytnout důležité poznatky k vědecké analýze vývojových vztahů, zejména ve struktuře společenského vědomí, přispět k rozpracování teoretických otázek propagandy a agitace a v opakovaných šetřeních některých určujících témat postihnout tendence a zákonitosti toho kterého jevu.

Výzkumná orientace naší sociologie se přirozeně soustředila i na celou řadu dalších společensky i vědecky závažných témat, jako je například mládež, různé věkové a biosociální skupiny, populace, účast pracujících na řízení výrobních a společenských procesů apod. Jsou tím plněny směrnice, které pro společenské vědy stanovila vrcholná jednání a dokumenty naší strany. Lze celkově konstatovat, že v průběhu sedmdesátých let byl vytvořen rozsáhlý poznatkový a metodologický fond, který vytváří prostor pro další rozvoj marxisticko-leninské sociologie v ČSSR v nadcházejícím období.

Jak se vyvíjela mezinárodní spolupráce československých sociologů v uplynulém desetiletí

Jestliže počátkem tohoto období existovaly těsné styky s vědeckými institucemi v SSSR, došlo v průběhu let k vytvoření solidní báze pro širokou mezinárodní spolupráci v rámci tzv. problémových komisí mnohostranné spolupráce akademií věd socialistických zemí, jež sdružují akademické, stranické a další vědecké instituce BLR, ČSSR, MLR, NDR, PLR, RSR a SSSR. V první polovině sedmdesátých let tak vznikla problémová komise *Evoluce sociální struktury socialistické společnosti; sociální plánování a prognózování* a problémová komise *Dělnická třída ve světovém revolučním procesu*. Právě v těchto dvou problémových komisích se především soustředila vědecká činnost našich základních sociologických institucí. Během 6. pětiletky byly v rámci jejich činnosti realizovány mimo jiné tři mezinárodní výzkumy, které mají závažný význam pro analýzu klíčových otázek sociální struktury socialistické společnosti, jejího ovlivnění vzděláním, poznání důležitých oblastí života současné mladé generace a dalších. Českoslovenští sociologové se rovněž aktivně

podíleli na činnosti problémové komise zabývající se otázkami ideologické boje v soudobém světě, zejména aktivní prací na kritice soudobých buržoazních teorií v oblasti sociologie.

Kromě mnohostranné spolupráce existuje a rozvíjí se dvoustranná spolupráce jednotlivých československých pracovišť s partnerskými institucemi v socialistických zemích. Významné místo přitom zaujímá kooperace s NDR, BLR a zejména se SSSR.

Účast československých sociologů na *světových sociologických kongresech* představuje významnou formu mezinárodní spolupráce.

Nejpočetnější delegace reprezentovala naši sociologii na *VII. světovém sociologickém kongresu ve Varně* v Bulharsku (více než 100 delegátů). Zde bylo možno vystoupit v řadě sekcí a dobře reprezentovat jak teoretickou práci, tak výsledky praktických výzkumů.

Kongres umožnil seznámit se s prudkým rozvojem sociologie v SSSR a Bulharsku a navázat konkrétní spolupráci v rozvoji metodologie a aplikace sociologických výzkumů v sociálním plánování.

I když československá delegace na *VIII. světovém sociologickém kongresu v Torontu* v Kanadě byla pochopitelně velmi málo početná (12 delegátů), v úzké spolupráci s delegáty ostatních socialistických zemí vykonala mnoho pro dobrou reprezentaci naší sociologie. Ne náhodou právě v sedmdesátých letech *byl poprvé v historii světových sociologických kongresů svěřen představiteli československé sociologie hlavní referát na plenárním zasedání*. Při jeho přípravě bylo možno využít výsledků široce založeného výzkumu sociálních aspektů vědeckotechnické revoluce, který si získal v zahraničí nesporný respekt. I ostatní referáty, které připravili další členové delegace, byly se zájmem rozebrány. Zájem o československou sociologii, například u delegátů z Jižní Ameriky, vyústil až v návrh konat některý z příštích kongresů v Praze.

IX. Sociologický kongres v Uppsale ve Švédsku, kam byla z ČSSR vyslána delegace 30 sociologů, umožnil posoudit celkový trend vývoje buržoazní sociologie za rozvíjející se vědeckotechnické revoluce (např. využití počítačů v sociologických výzkumech, sílení matematizace v metodologii apod.), dále prokázal stále aktivnější roli sociologů z rozvojových zemí i obecnou snahu maximálně zapojit sociologické výzkumy do řízení sociálních procesů – v každém společenském řádu ovšem z jiných důvodů. Západní delegáti někdy výslovně oceňovali možnost široké aplikace sociologických výzkumů, jakou dává celospolečenské řízení v socialistických zemích.

V současné době probíhá příprava na *X. světový sociologický kongres v Mexiku*.

Vedle obecně uznávaných pozitivních výsledků existují dosud nevyřešené otázky a rezervy. Zkušenost ukazuje, že neefektivnější formou mezinárodní spolupráce je týmová práce kolektivu mezinárodních odborníků na jednom tématu s cílem vytvořit společnou mezinárodní publikaci. V tomto směru existují ještě někdy nedorozumění otázky manipulace s daty, forem tvorby a prezentace společných výsledků. Bude třeba zdokonalovat metodiku společných výzkumů tak, aby bylo možné získat vždy komparabilní výsledky.

Jak vyplývá ze závěrů XVI. sjezdu KSČ, v osmdesátých letech je třeba věnovat pozornost rozvoji sociologie ve třech hlavních rovinách:

1. ideologické,
2. teoreticko-metodologické,
3. aplikační.

1. K *ideologickým aspektům* rozvoje naší sociologie v budoucích letech patří požadavek stranickosti ve veškeré práci. Vycházíme z myšlenky formu-

lované na XVI. sjezdu s. Husákem, v níž postuloval rozvíjení tvůrčích diskusí a upozornil, že se neobejdeme bez smělého hledání a zásadového stranického přístupu. Jestliže i dnes se na mezinárodních setkáních sociologů někteří autoři pokoušejí renovovat stará proroctví o konci ideologické éry, mýty o institucionální nezávislosti sociologa, který prý může své demokratické, svobodné poznání realizovat například jen na půdě tzv. nezávislých odborů, musí marxističtí sociologové znovu a znovu dokazovat, že sociologie nikdy nebyla, není a ani v budoucnu nemůže být ideově neutrální.

Hlas, stanovisko a výsledky práce sociologa, mají-li vstoupit do společných zápasů doby, musí být spojeny s cílevědomou lidskou aktivitou. Proto českoslovenští sociologové budou řešit otázky ideově politické orientace ve spojení se svým vztahem ke straně, k osudům své země, k zápasům dělnické třídy a pracujícího lidu.

Ani ještě v rozvoji tvůrčích diskusí nelze nevidět, že existují také antagonistické myšlenky a přístupy. Jejich autoři a nositelé na Západě prokazují zejména v souvislosti s posledními událostmi v PLR vzrůstající aktivitu a vynalézavost. Boj s buržoazní ideologií je nejen nesmiřitelný, ale stává se i stále složitějším a rafinovanějším. Považujeme odhalování nesprávných a nám třídně nepřátelských teorií za neoddelitelnou součást úsilí o pozitivní rozvoj sociologického poznání, o nové objevy, myšlenky a poznatky. Straníme pravdě a tím i dělnické třídě a socialismu.

V. I. Lenin připomínal, že bez filozofických základů nelze pravdivě vyložit svět lidí a přírody, nelze obstát v boji proti náporu buržoazních idejí a proti oživování buržoazního světového názoru. Obstát znamená „...být moderním materialistou, uvědomělým stoupencem onoho materialismu, jehož představitelem je Marx, to jest být dialektickým materialistou“.

2. Pokud jde o *teoreticko-metodologické aspekty*, je třeba vyjít z kritických poznámek, které na XVI. sjezdu KSČ — jakož i na XXVI. sjezdu KSSS — byly adresovány nazíravosti a neplodnosti teoretické práce, povrchnosti plochého empirismu, plytkosti praktikismu. Potřebujeme i v sociologii výrazný pokrok právě v rozvoji teoretické práce, v rozvoji metodologie.

Naše vědecká výzkumná činnost se však teprve přibližuje k širšímu provádění takových výzkumů, které umožňují odhalit vývojové zákony příslušného sociálního celku nebo oblasti a využít je v řídicí práci. *Ve výzkumech obecně stále převažuje deskriptivně normativní orientace*, která komplikuje vstup tohoto typu poznatků do praxe. Cíl sociologického výzkumu by měl být stanoven tak, že má být odhalena a vysvětlena podstata procesu, jenž je zkoumán. Takový cíl je splnitelný jen za předpokladu věcné aplikace metodologických principů materialistické dialektiky, existence relativně konzistentní teorie zkoumaného problému, která je vypracována na těchto principech, a tedy logicky koresponduje s obecnou marxistickou teorií společenského vývoje.

Důležitým úkolem marxisticko-leninské sociologie v osmdesátých letech je proto rozpracování teoretického bohatství marxismu-leninismu a jeho využití při osvětlování řady naléhavých aktuálních otázek výstavby rozvinutého socialismu v ČSSR — s tím, že tento postup si vyžádá též další rozvinutí teorie a metodologie sociologického výzkumu v jednotlivých oblastech a zároveň k němu nutně povede.

Rozhodující otázkou úspěchu v těchto podmínkách bude, aby se *sociologické výzkumy nespokojovaly ani sestavením empirických údajů* (jež jsou nezbytně nutné), *ani všeobecnými teoretickými schématy* (jímž se rovněž nelze vyhnout), nýbrž aby se *soustředily na hluboké objasnění složitých problémů, jež nás znepokojují a mají klíčový význam pro další řízení socialistické výstavby.*

Jmenujme zde například otázky uplatňování socialistického principu odměňování podle práce, či naopak problémy „přerozdělování“, vývoj zájmových struktur (otázka jednoty a rozpornosti zájmů lidí), problémy spojené s prosazováním celospolečenského zájmu atd. Je jasné, že bez řešení těchto otázek nedosáhneme potřebného objasnění základních problémů současné etapy, nepochopíme složitosti vývoje sociální struktury naší země, nezvládneme ani otázky formování socialistického způsobu života atd.

Není možné očekávat, že se nám podaří rozvinout marxisticko-leninskou sociologickou teorii, aniž bychom řešili tyto palčivé aktuální otázky, stejně tak jako nepředpokládáme, že by se řešení těchto otázek obešlo bez tvůrčího rozvoje sociologické teorie a metodologie. Jde tu o dvě stránky téhož postupu, který musí tvořit osu našeho úsilí v osmdesátých letech.

Zvláště je třeba při této příležitosti upozornit na problémy, spojené s odhalováním podstaty řady sociálních jevů. Musíme si uvědomit, že naše empirické výzkumy zachycují bezprostředně pouze jevový povrch sociálních procesů. Závažným úkolem sociologického zkoumání je vytvořit z komplexu těchto dat celkový obraz daného jevu či procesu. Tím však úloha nekončí, spíše teprve začíná: máme totiž před sebou v této podobě teprve vnější, věcnou formu daného jevu či procesu. Ta je však ve své podstatě zprostředkována, ovlivněna systémem společenských vztahů (jejich kvalitou, úrovní atd.). Mnohým jevům současnou sociálního života porozumíme teprve tehdy, když *vezmeme v úvahu reálnou úroveň vývoje socialistických vztahů mezi lidmi, jež se projevuje ve struktuře jejich zájmů a jednání a zároveň i v potřebě dalšího prohlubování socialistických výrobních a společenských vztahů*. Tuto hlubší rovinu však zatím sociologické výzkumy většinou ponechávají stranou.

3. Pokud jde o *aplikaci sociologie*, je třeba připomenout, že na XVI. sjezdu KSČ byl kromě požadavku řešení nejaktuálnějších otázek výstavby socialismu v ČSSR výrazný i požadavek orientace na prognózování, programování a plánování sociálního rozvoje.

Mezi nejaktuálnější úkoly, při jejichž řešení může sociologie bezprostředně prokázat schopnost přispívat k poznání působení zákonitostí společenského rozvoje, *patří v současné době procesy intenzifikace a zefektivňování národního hospodářství*. Tyto procesy se vyznačují mimo jiné tím, že jsou *výrazně determinovány právě sociálními faktory*.

Sociologie jako jeden z nástrojů poznávání sociální reality umožňuje prohlubovat znalost sociálních procesů, které mají být řízeny. Umožňuje včas rozeznávat vznikající trendy, nové sociální jevy a včas zjišťovat bariéry žádoucího pohybu k vytyčeným cílům. Navíc dává možnost zpětnovazební informace o kvalitě rozhodovacího procesu, například metodami průzkumu veřejného mínění, dává tedy možnost optimalizovat řízení sociálních procesů. A to je dnes v praxi jeden z úkolů nejnaléhavějších.

* * *

Úkoly, které před námi stojí, jsou úměrné velikosti doby, kterou žijeme. Jsme si vědomi toho, že sociologie je jen jednou z celé řady společenských věd, a vidíme tedy možnosti svého přispění k jejich řešení s odpovídající skromností. Současně však dosavadní zkušenosti ukazují, že se naše síly tím více násobí, čím lépe dokážeme promyšlet i spojit svoje každodenní úsilí s prací vedoucí síly naší společnosti — prací strany, čím více se nám daří integrovat síly a rozvíjet společnou práci s našimi soudruhy — sociology z ostatních socialistických zemí. Věříme, že náš sjezd bude znamenat v tomto směru významný pokrok.

Súčasnosc a perspektívy rozvoja Československej sociologickej spoločnosti pri ČSAV

(Referát prednesený prof. dr. J. Zvarom, DrSc., predsedom Československej sociologickej spoločnosti)

Zjazd československých sociológov sa schádza z iniciatívy Československej a Slovenskej sociologickej spoločnosti ako výraz potreby zovšeobecniť po XVI. zjazde KSČ poznatky marxisticko-leninskej sociológie a ešte lepšie zladíť jej rozvoj s potrebami budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti, potreby zefektívniť celú našu činnosť doma i spoluprácu so sociológmi v ZSSR a v ďalších socialistických krajinách. Sme si vedomí, že obidvom našim spoločnostiam pri plnení programu XVI. zjazdu KSČ pripadá vážna úloha.

K najdôležitejším úlohám v oblasti spoločenských vied — ako sa uvádza v správe XVI. zjazdu KSČ — bude v budúcej päťročnici patriť skúmanie aktuálnych otázok výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti v Československu. Rozvoj spoločenských vied sa nezaobíde bez tvorivých diskusií, kritického ovzdušia, bez smelého hľadania a najmä zásadového stranického prístupu. Výzva na takéto zameranie našej vedeckovýskumnej práce je záväzná pre celú našu ďalšiu činnosť v oblasti rozvoja marxisticko-leninskej sociológie, ako aj pre rokovanie tohto nášho snemovania. Zjazd československých sociológov pokladáme za fórum, ktoré umožní hlbšie rozpracovať závery XVI. zjazdu KSČ pre ďalší rozvoj sociológie a jej spolupráce s inými spoločenskými vedami, prinesie nové podnety do ďalšej našej činnosti a umožní nám poradiť sa s predstaviteľmi bratských organizácií sociológov socialistických krajín o koordinácii ďalšieho postupu i boja proti buržoáznej a nemarxistickej sociológii.

Treba sa nám poradiť, ako spoločne postupovať na medzinárodných sociologických stretnutiach z hľadiska úloh sociológie v ideologickom boji triedne rozdeleného sveta. Zároveň pokladáme za potrebné zhodnotiť činnosť Československej a Slovenskej sociologickej spoločnosti za posledné roky a vyvodiť závery. Chceme posúdiť možnosti efektívnejšieho využitia sociológie pri riadení ekonomicko-sociálnych, sociálno-politických a ideologicko-politických procesov u nás — zhodnotiť celkové výsledky, ktoré sme dosiahli v doterajšej práci, naše pozitíva i nedostatky, to, čo už vývoj prekonal.

Marxisticko-leninská sociológia, ako aj príprava kvalifikovaných kádrov majú dnes u nás širokú a pevnú inštitucionálnu, materiálnu, spoločenskú, ideologickú, triednu a stranickú základňu. Tieto priaznivé podmienky umožňujú, aby sa Sociologická spoločnosť pri ČSAV a SAV ako dobrovoľná organizácia mohla plne venovať svojmu vlastnému poslaniu. Kedysi tu taká klíma nebola. Pri vzniku našej Spoločnosti, popri jej pozitívnom prínosu k formovaniu základov profesionálnej integrácie sociológov, k počiatkom rozvoja sociológie a sociologických výskumov, vedecko-popularizačnej a záujmovej činnosti sa v jej činnosti plne odzrkadľujú krízové roky v strane i v spoločnosti. Až po porážke kontrarevolúcie, po nástupe nového vedenia strany a po upevnení všetkých základných hodnôt socializmu v našej krajine sme sa postupne v zložitom procese zbavili vplyvu plochého empirizmu, rozličných nemarxistických a protisocialistických sociologických ideových smerov a politickej činnosti, ako aj tých súbežcov, ktorým nešlo o rozvoj marxisticko-le-

ninskej sociológie. Členská základňa Československej sociologickej spoločnosti mala roku 1969 1044 členov, roku 1970 po preregistácii ich bolo 528 a dnes má Československá sociologická spoločnosť 701 členov, Slovenská 282 členov. Je to základňa početná, ale kvalitatívne nová.

Obetavou prácou členov a funkcionárov Československej sociologickej spoločnosti sa po roku 1970 podarilo obsahovo a funkčne konsolidovať jej činnosť. Základ predstavoval pozitívny vývoj našej spoločnosti, plnenie usnesení XIV. a XV. zjazdu KSČ, starostlivosť strany o rozvoj spoločenských vied a rozširovanie základne marxisticko-leninskej sociológie v ČSAV a SAV, v špecializovaných výskumných ústavoch, na vysokých školách a na iných pracoviskách. Niektoré pobočky a sekcie Spoločnosti urobili až do polovice sedemdesiatych rokov aj niekoľko vlastných sociologických výskumov. Potom táto činnosť prešla v súlade s programom rozvoja spoločenských vied na ČSAV a SAV, ďalšie ústavy a špecializované inštitúcie.

Vnútrotnými vážnymi medzníkmi vo vývoji Československej sociologickej spoločnosti boli tri valné zhromaždenia — v rokoch 1973, 1976 a 1980. Od polovice sedemdesiatych rokov sa činnosť Spoločnosti začala cieľavedome zameriavať na pomoc pri koordinácii rozvoja marxisticko-leninskej sociológie, pri ideovom a odbornom zjednocovaní úsilia sociológov, pri teoreticko-empirickom rozpracúvaní aktuálnych problémov rozvinutej socialistickej spoločnosti. Na to slúžili školenia, semináre, metodická príprava sociológov, vydavateľská, vedecko-popularizačná a osvetová činnosť atď., ktorá sa čoraz častejšie realizovala v spolupráci so straníckymi orgánmi, zložkami Národného frontu, so Socialistickou akadémiou, Vedecko-technickou spoločnosťou atď. Túto činnosť koordinuje a usmerňuje Kolégium ČSAV pre filozofiu a sociológiu a KOVS — Komisia pre vedecké spoločnosti pri ČSAV a SAV.

Vzostupnú úroveň má činnosť väčšiny pobočiek a sekcií ČSSS, vzrástla aktivita členov, nadviazali a prehĺbili sa pracovné i osobné kontakty s predstaviteľmi sovietskej sociológie a so sociologickými spoločnosťami ďalších socialistických krajín. Kladne treba hodnotiť, že v uplynulých rokoch sa podarilo k práci v ČSSS viesť sociologickú mládež, ktorá dnes predstavuje podstatnú časť členstva. Spolu s rastom úloh zvyšovala sa aj aktivita členov. V pobočkách, sekciách, hlavnom výbore a predsedníctve ČSSS pôsobia desiatky obetavých funkcionárov, ktorí dobrovoľne, s entuziazmom a bez nárokov na odmenu prispievajú k rozvoju, koordinácii a propagácii sociológie.

Sociologická spoločnosť rozvíja svoju činnosť vo všetkých základných odboroch marxisticko-leninskej sociológie. Ťažisko činnosti je v sekciách a v pobočkách so snahou dosiahnuť dobrú obsahovú a organizačnú úroveň. Permanentne aktívne pracujú v posledných desiatich rokoch najmä pobočky v Brne a Olomouci. Ich vedecko-popularizačná a bádateľská činnosť si zaslúži vysoké uznanie. Také podujatia, aké boli Sociologické dni v Brne, pri ktorých sa sociológovia nielen zoznamovali s novými výsledkami sociologického bádania, ale tiež aktívne prispievali k ich rozvoju, môžu byť príkladom iným pobočkám a sekciám. Velmi dobre pracovali aj iné pobočky, napr. v Ústí nad Labem, Ostrave a Plzni. Uznanie si zaslúži aktívna účasť členov viacerých pobočiek na riešení aktuálnych sociologických problémov jednotlivých oblastí, závodov, miest atď., ležiacich v ich pôsobnosti a často úzka spolupráca so straníckymi a štátnymi orgánmi pri hľadaní optimálnych východísk.

V súčasnosti má ČSSS 13 odborných sekcií. Aktivita jednotlivých sekcií je podmienená tak aktivitou ich vedenia a členstva, ako aj — a najmä — rozvojom danej sociologickej disciplíny. Takmer všetky sekcie sú po celé roky skutočne aktívne. Usporiadali stovky seminárov, sympózií, konferencií, diskusií, prednášok a kedysi aj menších výskumov. Z nich najpočetnejšia je sek-

cia sociologických metód a techník a sekcia sociológie práce, priemyslu a podniku. Pravidelnú činnosť rozvíja sekcia sociológie mesta, dediny, mládeže, sekcia sociológie kultúry a voľného času, verejnej mienky, sociálnej patológie a sociológie integrálneho skúmania človeka a osobnosti. Nedávno rozvinula činnosť veľmi potrebná sekcia pre rozvoj marxisticko-leninskej sociologickej teórie. Aktívna činnosť tejto sekcie je pre pomoc pri riešení širších teoretických a ideologických aspektov rozvoja československej sociológie neobyčajne žiaduca. Rozdelenie sekcie sociológie rodiny a mládeže na dve sekcie, založenie sekcie pre skúmanie a vedecko-popularizačnú činnosť v oblasti rozvoja socialistického spôsobu života a založenie sekcie sociológie telesnej kultúry odráža objektívnu situáciu vo vývoji týchto sociologických odborov a vytvára lepšie podmienky na prezentáciu ich výsledkov. Činnosť nových sekcií je nesporne prínosom k činnosti ČSSS.

Ako prostriedok na výmenu skúseností, získavanie informácií a na kolektívne posúdenie rozličných aspektov sociologických problémov atď. sa v činnosti ČSSS najviac osvedčila forma seminárov a sympózií. Požadovanou formou — najmä pre mladých sociológov — stali sa učebné a diskusné kurzy, ktoré po celé roky realizuje sekcia sociologických metód a techník. Podujatia jednotlivých sekcií majú veľkú zásluhu na popularizácii výsledkov marxisticko-leninskej sociológie a najmä na sústavnej výmene sociologických poznatkov a skúseností z rozvoja a uplatňovania metodológie a metód.

Od polovice sedemdesiatych rokov sa neoddeliteľnou súčasťou našej činnosti stala aj vlastná publikačná činnosť ako jedna z foriem prezentácie výsledkov odbornej a spoločenskej aktivity sociológov, členov ČSSS. Vychádzajú jednak zborníky zo seminárov a konferencií pobočiek a sekcií, jednak bulletin — Správy ČSSS —, ktorý plní úlohu informátora a organizátora. Od roku 1970 vyšlo okolo 25 zborníkov a 10 čísel Správ ČSSS.

Hovoríme o Československej sociologickej spoločnosti a Slovenskej sociologickej spoločnosti, ale sme jednotnou silou — organizačne, programovo a ideovo. Existujúce stanovy neriešia však vzťahy v spoločnosti organizovaných sociológov na princípe socialistického federalizmu. Aj za daných rámcových podmienok sa úspešne rozvíja úzka spolupráca marxistických sociológov v ČSR a v SSR. Slovenskí súdruhovia sú primerane zastúpení v orgánoch ČSSS, aktívne a iniciatívne sa zúčastňujú na ich činnosti, ako aj navzájom na podujatiach usporiadaných sekciami.

Slovenská sociologická spoločnosť prešla obdobným vývojom ako ČSSS, prekonala dôsledky krízových rokov i prevážne extenzívny charakter činnosti a vykazuje dnes intenzívnu a efektívnu činnosť, ktorá je prínosom pre koordináciu a popularizáciu sociologických poznatkov v celoštátnom meradle. V rámci Slovenskej sociologickej spoločnosti pracuje 11 sekcií a vytvorila sa aj pobočka v Košiciach. Činnosť Slovenskej sociologickej spoločnosti — opierajúca sa o inštitucionálnu základňu sociologického bádania v ČSAV a SAV a špecializovaných výzkumných ústavoch, ako aj na vysokých školách — sa vyznačuje príznačnou straníckou angažovanosťou, úsilím o trvalé spojenie s potrebami praxe, snahami prichádzať a zovšeobecňovať nové poznatky. Dobrý ohlas mali napr. Bratislavské sociologické popoludnia a pozitívne treba hodnotiť aj spoluprácu pri vedecko-popularizačnej práci so Socialistickou akadémiou, Revolučným odborovým hnutím, Socialistickým zväzom mládeže, Slovenským zväzom žien a inými zložkami Národného frontu.

Základnú a prvoradú úlohu po XVI. zjazde KSČ vidí SSS v ďalšej orientácii členskej základne na angažované odovzdávanie výsledkov ich práce v rozličných odvetviach sociológie v prospech budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti. Prítom hlavnou prioritou zostáva koncentrovanie pozornosti na

úlohy zahrnuté do ŠPZV pro 7. päťročnicu a na tie úseky, ktoré majú osobitný význam pri vedeckom riadení spoločenských procesov: problémy rozvoja a upevňovania vedúcej úlohy robotníckej triedy, zbližovanie tried a sociálnych skupín, rozvoj socialistického spôsobu života, problémy mládeže, rodiny atď. SSS chce i naďalej vytvárať dostatočný priestor pre podujatia zamerané na zvyšovanie a prehĺbovanie teoretickej a metodologickej úrovne sociológie a sociológov, pretože dialektická jednota teoretického a empirického sa v súčasnom sociologickom poznaní nestala ani zďaleka samozrejmosťou.

Tento poznatok slovenských sociológov je už dlhšie stredobodom pozornosti celej československej sociologickej obce. Na valnom zhromaždení ČSSS v novembri 1976 v Brne sme venovali pozornosť výsledkom dosiahnutým od roku 1970 vo vnútornom obsahovom prerode našej sociológie na dôslednú marxisticko-leninskú spoločenskovednú disciplínu. Išlo nám vtedy, po XV. zjazde KSČ, o vytýčenie ďalšej orientácie činnosti ČSSS a sociologického bádania na prehĺbenie straníckosti, angažovanosti, internacionalizácie, zameranie na problémy ideologickej konfrontácie, na rozhodujúce oblasti budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti, na nevyhnutnú komplexnosť a interdisciplinárny prístup. Hovorili sme o tom, čo strana i spoločnosť od sociológie potrebujú a očakávajú, a ako to splniť. A vytýčili sme tiež úkoly na zlepšenie organizačnej činnosti v ČSSS, ktoré sa dnes úspešne plnia.

Na valnom zhromaždení ČSSS vo februári 1980 v Kladne sme sa už širšie zaoberali aj obsahovými, teoretickými a metodologickými otázkami našej marxisticko-leninskej sociológie. Veď v sociologickej spoločnosti sú aktívni naši nejjednoduchší sociológovia a majú preto k problematike čo povedať. Okrem toho úlohou ČSSS je nielen propagovať, ale musí byť zrejmé, čo propagovať, aká je úroveň zamerania a výsledky sociologických výskumov a čo prinášajú pre život.

V činnosti ČSSS — ako vôbec — sme ešte stále všeličo dlžní skúmaniu teoretických otázok predmetu, ako aj kritike buržoáznej a vôbec nemarxistickej sociológie. Kvalifikácia sociologického frontu má istotne vzestupnú úroveň, pozornosť sa čoraz viac sústreďuje od partikulárnych problémov na najzávažnejšie problémy, ktoré majú celospoločenské zázemie a vplyv. Máme tu i výsledky a skúsenosti z oblasti medzinárodných sociologických výskumov. Na druhej strane pretrváva ešte určitá roztrieštenosť výskumov, nedostatok informácií a výmeny skúseností, ako aj problémy súvisiace s uplatňovaním záverov teoreticko-empirického výskumu v praxi a vôbec v uplatňovaní poznatkov a možností sociológie, najmä v závodoch. Podmienky rozvoja našej sociológie sú dobré. Máme plnú podporu strany. Katedry sociológie sa vytvorili i na Vysokej škole politickej ÚV KSČ a na Fakulte Vysokej školy politickej ÚV KSČ v Bratislave. To všetko, no predovšetkým sama dynamika sociálneho vývoja v Československu si žiada nové prístupy, systémové komplexné pohľady a skúmanie a podstatné zvýšenie pozornosti teoreticko-metodologickým aj realizačným otázkam.

Sme si vedomí, že i pre činnosť oboch sociologických spoločností platia zásady vytyčené XVI. zjazdom KSČ pre spoločenské riadenie vôbec — „kvalita, efektívnosť, systémovosť, novátorský prístup“. Zakotvili sme to i v plánoch našej činnosti na roky 1981 a 1982. Robíme menej podujatí, ale kvalitnejších, koncentrujúcich sa na kľúčové problémy našej spoločnosti tak, ako ich vytýčil XVI. zjazd, a tam, kde môžeme najviac prispieť. Potrebujeme viac spoločných podujatí pobočiek a sekcií, usporiadaných v spolupráci s inými zložkami tak, aby mali širší spoločenský ohlas. Dobrým príkladom v poslednom čase bolo spoločné a interdisciplinárne sympóziu sekcie sociológie skúmania človeka, sociológie rodiny a sekcie priemyslu a podniku k problematike

kolektívu. Potrebujeme sa vôbec častejšie spoločne schádzať, byť dobre informovaní, šíriť sociologické poznatky v oveľa širšom rozsahu. To žiada od nás strana. Ani naše zjazdy nemôžu byť iba sporadické, vývoj by nás musel logicky predbehnúť.

Podľa vzoru sovietskej sociológie a sociologickej asociácie treba pomáhať organizovať sociologické výskumy a uplatňovať ich výsledky v riadiacich centrách, predovšetkým zabezpečiť užšie spojenie so straníckymi orgánmi. Budovanie rozvinutého socializmu je zložitý a náročný proces, je to boj, sústavné prekonávanie protirečení. V. I. Lenin, veľký stúpenec uplatňovania metód a poznatkov sociológie v práci strany, požadoval od riadenia, od komunistov, ale aj od spoločenských vied: Menej všeobecných úvah, viacej faktov a overených faktov, ktoré ukazujú, v čom, za akých podmienok a nakoľko napredujeme, stojíme na mieste alebo ustupujeme.

V popredí obsahovej činnosti Československej sociologickej spoločnosti musí byť napomáhať to podstatné — upevňovanie výrobnjej, sociálnej, politickej, riadiacej a ideologickej, duchovnej zdatnosti nášho zriadenia. Budeme sa musieť lepšie presadiť aj v ideologickom boji proti vonkajším i domácim retardačným vplyvom pri formovaní socialistického človeka, skúmaní a rozvíjaní verejnej mienky, bohatstva stimulov a podnetov.

XVI. zjazd KSC zdôraznil, ako vieme, okrem iného aj úlohu ďalej zefektívniť naše národnostné vzťahy, spoluprácu vedcov a bádateľov tak v ČSR, ako aj v SSR pre blaho spoločnej československej socialistickej vlasti. Je na nás, aby sme porozmýšľali, ako hlbšie uplatniť spomínanú požiadavku i v činnosti našich spoločností.

Vcelku pozitívne možno hodnotiť účasť ČSSS na medzinárodnej reprezentácii československej sociológie a výmene skúseností. Nadviazali a rozvíjali sa kontakty so sociologickými spoločnosťami socialistických krajín, najmä so Sovietskou sociologickou asociáciou. Na osobné kontakty využívame možnosti ČSAV, SAV a iných vedeckých inštitúcií a vysokých škôl. Prehlbujúca sa spolupráca sociológov na základni dvojstranných a mnohostranných pracovných stykov v rámci spoločnej vedeckej spolupráce problémových komisií akademií vied socialistických krajín, straníckych pracovísk a vysokých škôl rozširuje naše poznanie a ovplyvňuje aj činnosť ČSSS.

Delegácia našich sociológov sa aktívne zúčastnila na VIII. svetovom sociologickom kongrese roku 1974 v Kanade, na IX. svetovom sociologickom kongrese roku 1978 vo Švédsku. Zúčastnilo sa na nich 31 československých sociológov, ktorí vystúpili s 36 referátmi a diskusnými príspevkami a boli dobre pripravení na ideologickú konfrontáciu, ktorú predstavuje každý svetový kongres. Pravda, rozsah našej aktivity a naše možnosti nie sú ani zďaleka úmerné potrebám dôslednejšie využívať tieto medzinárodné stretnutia na uplatnenie výsledkov marxisticko-leninskej sociológie a predností socializmu.

Činnosť Československej sociologickej spoločnosti mala v minulých rokoch vzostupný trend, vykonalo sa nemálo spoločensky prospešnej práce. Predsedníctvo, hlavný výbor, pobočky, sekcie a sekretariát Spoločnosti sa snažili dôsledne plniť plánované úlohy.

Naša činnosť nie je bez nedostatkov. Nie vždy sa sekcie venujú kľúčovým otázkam, v niektorých prípadoch skôr okrajovým. Sú tiež prípady organizovania podujatí bez náležitej prípravy, čo sa potom prejaví na ich celkovej úrovni. Nie všetky sekcie a pobočky využívali plne svoje možnosti, nie všetci funkcionári pracovali aktívne a rovnomerne. Nášmu bulletinu sústavne chýbajú príspevky z pobočiek a sekcií. Stáva sa, že do zborníkov sú navrhované príspevky, ktoré nemajú potrebnú politicko-ideovú a odbornú úroveň. Častejšie nám chýbajú i komplexnejšie prehľady o sociologickej tvorbe v rozličných in-

štitúciách a o činnosti našich sekcií a pobočiek alebo o činnosti sociológov v SSR. Takéto prejavy majú zvyčajne hlbšie príčiny, ktoré ležia aj mimo našej dobrovolnej organizácie sociológov. Je však potrebné, aby sme aktívnejšie prispievali k vzájomnej informovanosti členov ČSSS jednak o výsledkoch sociologických bádání vôbec a jednak o činnosti v sociologickej spoločnosti osobitne.

Úlohy, ktoré kladie na rozvoj spoločenských vied etapa po XVI. zjazde KSČ a závery XVI. zjazdu KSČ a KSS, sú skutočne náročné. Ide o to, aby sa do plánov práce sekcií a pobočiek dostávali a realizovali iba také podujatia, ktoré zodpovedajú požiadavkám a potrebám doby. Aby sa rýchlejšie zvyšovala naša teoretická a metodologická úroveň a rozširovali empirické poznatky, aby sa činnosť našich členov vyznačovala vysokou spoločenskou a politickou angažovanosťou a jej výsledky efektívne slúžili potrebám spoločnosti. Na to bude treba zamerať aj zdokonaľovanie metód našej práce.

Potreby spoločenskej praxe a riadenia vyžadujú — pravda v zmysle šírenia sociologických poznatkov — aby sa zvýšila koordinačná funkcia sociologickej spoločnosti a ďalej sa prehĺbovala a zefektívnila spolupráca medzi ČSSS a SSS. Bude treba lepšie poznať výsledky práce jednotlivých našich sociologických inštitúcií, šíriť ich medzi sociológmi a širšou verejnosťou. Málo sa o výsledkoch sociológie publikuje mimo oblastí odborných časopisov. Na vyššiu úroveň bude treba priviesť aj našu spoluprácu so sociologickými asociáciami v socialistických krajinách. Z občasných a príležitostných stykov sa žiada vytvoriť systém pravidelnej spolupráce, výmeny skúseností a poznatkov, ako aj popredných sociológov, dvojstranné alebo mnohostranné porady, semináre, sympózia, kongresy. V tomto zmysle koncipujeme plán zahraničných stykov na nasledujúce roky. Blížiaci sa X. svetový sociologický kongres nás núti zamyslieť sa znova nad možnosťami našej účasti v orgánoch Medzinárodnej sociologickej asociácie, ale najmä nad tým, ako materiálne a organizačne zabezpečiť našu pravidelnú angažovanú ideologickú a odbornú aktivitu pre propagáciu československého prínosu k sociológii a jej funkcii v socializme na medzinárodnej pôde. Na X. kongres pôjdeme znovu v ideovej a odbornej jednote s delegáciami bratských organizácií socialistických krajín, so snahou maximálne prispieť k šíreniu poznania, skúseností a predností socializmu.

Na zjazde československých sociológov nám však ide predovšetkým o obsahové stránky: o stav a výsledky v jednotlivých sociologických disciplínach a sociológie vcelku a o jej angažované uplatnenie pri budovaní rozvinutej socialistickej spoločnosti. Očakávame, že zjazd dá našej práci základnú ideovú smernicu, ktorú budeme konkretizovať v činnosti našich orgánov, že obohatí našu vzájomnú informovanosť, rozšíri sociologický ruch, diskusie, konfrontácie a polemiky o aktuálnych problémoch našej práce. Privítame i nové podnety a konštruktívne kritické pripomienky, ako zefektívniť a skvalitniť celú našu činnosť, najmä čo sa týka tesnejšieho spojenia s praktickými úlohami vyplývajúcimi z napredovania našej socialistickej spoločnosti. Očakávame, že zjazd prispeje i k nadviazaniu nových profesionálnych kontaktov, keď do našej sociologickej obce pribudlo v posledných rokoch veľa nových členov. Veríme, že spomedzi nich sa nájdú i mnohí budúci aktívni funkcionári ČSSS a SSS. S týmito všetkým sme počítali od začiatku v zámeroch nášho zjazdu a chceme vás požiadať, aby ste sa všetci aktívne a iniciatívne zúčastnili na splnení týchto mnohostranných cieľov nášho trojdňového rokovania. Veríme, že to bude rokovanie plodné, podnetné, na úrovni potrieb doby i očakávaní, ktoré pracujúci ľud pod vedením Komunistickej strany Československa vkladá do vedy vôbec a do marxistickej sociológie osobitne.

Sekce č. 1

Rozvoj sociálně třídní struktury československé společnosti, procesy sblížování společenských tříd a skupin a vedoucí úloha dělnické třídy

(Zprávu připravil doc. dr. František Charvát, DrSc., zástupce ředitele a vedoucí sociologické sekce Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha)

Problematika sociální struktury společnosti jako jedno z těžiskových témat sociologického výzkumu rozhodujícím způsobem ovlivňuje celkový charakter příslušného poznávacího úsilí. Je to zcela zákonité: sociální struktura sehrává určující roli v celkovém vývoji společnosti, a proto i v rozvoji sociologie náleží jejímu výzkumu centrální postavení. Pochopitelně platí, že do té míry, do jaké je deformováno pojetí a poznávací zvládnutí sociální struktury společnosti, je i negativně posunuto příslušné sociologické uchopení veškerých dalších sociálních jevů a procesů. Filozofická a metodologická fundace tohoto tvrzení je z hlediska marxismu-leninismu zcela evidentní. Spočívá v jednotě ontologických a gnozeologických komponentů vývoje společenské reality.

Tento fakt, i když mnohdy v silně dezinterpretované podobě, nezůstává stranou pozornosti řady představitelů soudobé buržoazní sociologie. Proto můžeme zejména v posledním desetiletí zaznamenat zvýšenou frekvenci jejich zájmu o problematiku sociální struktury společnosti či o jevy a procesy s jejím utvářením kauzálně spjaté. Nikoli náhodou se právě v této oblasti projevuje stále důraznějším akcentem zájem o Marxovo dílo. Není možné na tomto místě podávat jakkoli hlubší a konkrétnější rozbor těchto svérázných snah. Je však podstatné, že vždy jde — zejména pak v oblasti tříd a jejich dynamiky — o jakousi „weberizaci“ Marxova díla, o takovou jeho pseudokritiku, která se stěží může zbavit pozitivisticko-empiristických či fenomenologicko-spekulativních závaží.

Jestliže představitelé prvního proudu „obviňují“ Marxe z nedostatečné rozvinutosti sociologických forem analýz (rozuměj ve smyslu weberovského pluralismu), pak reprezentanti druhého proudu napadají Marxovo dílo z nedostatečné rozpracovanosti filozofie člověka (rozuměj ve smyslu fenomenologických teoretických kreací). Je téměř pravidlem, že tento návrat svérázného kritického zájmu o Marxův odkaz bývá spojován s gouldnerovsky založenou krizí soudobé západní sociologie, která jako nástroj řízení a předvídání vývoje společenských procesů na přelomu šedesátých let zcela selhala. V této souvislosti jde však o značně paradoxní situaci: krizové momenty vyspělých kapitalistických společností jistě přispívají k „uvědomělé“ krizi buržoazní sociologie, avšak nikoli jako její bezprostřední společenské zdroje, ale spíše tak, že markantněji obnažují rozpornost společenské praxe samé a její buržoazně sociologické reflexe. Je zákonité, že východisko ze své krizové situace hledá buržoazní sociologie opět mimo rámec nezbytné jednoty ontologických a gnozeologických komponentů vývoje soudobých kapitalistických společností, a to tak — jak je dnes stále akceptovanější módou — svérázným přizpůsobením či, přesněji řečeno, dezinterpretací transformací eklekticky vybraných poznatků Marxova díla. Zejména pak v rovině zkoumání sociální struktury se tento „boj o Marxe“ v posledním období silně akcentuje a zvýrazňuje se tak úloha sociologických poznatků v soudobých ideologických formách světového třídního zápasu.

Je to významná nová skutečnost, která přirozeně umocňuje dosah sociologického zkoumání sociální struktury socialistických a kapitalistických společností ve sféře ideologických konfrontací.

Není v této souvislosti nepodstatné, že právě soudobá buržoazní společenská věda se v mnohých svých pokusech snaží naplňovat onen „touraineovský postulát“ o tom, že v podmínkách tzv. postindustriální společnosti nahradí sociologie ekonomii, jejíž ústřední postavení v souhrnu společenských věd je vázáno pouze na předchozí typ tzv. industriálních společností.

V této dikci by pak mělo platit, že ekonomická struktura společností na příslušném vývojovém stupni bude ztrácet svou společenskou relevanci na úkor struktury sociální. Ideologický smysl těchto doktrín je zřejmý: na základě falešné interpretace společenských významů vědy a techniky odvrátit pozornost od určující role výrobních vztahů, zejména pak v současných historických podmínkách.

Již z těchto úvodních — spíše ilustrativních — poznámek vyplývá stále vzrůstající ideologický význam sociologického zkoumání sociální struktury, a tedy vzhledem k důležitosti postavení zkoumání sociální struktury v celku sociologického výzkumu i sociologie jako takové.

Tomuto tématu je věnována výrazná pozornost v pracích společenských vědců ze zemí reálného socialismu. Situace je zde však kvalitativně odlišná, neboť nevychází z umělé kontrapozice ekonomické a sociální sféry, ekonomické a sociální struktury jako vzájemných vývojových substitutů, ale naopak snaží se stále adekvátněji odrážet jejich dialektický vztah. Opět není možno na tomto místě jakkoli podrobně rozebírat obsah a charakter nově dosažených poznatků, a proto se alespoň částečně pokusíme naznačit některé typické tendence.

Předně je možno konstatovat, že se obsah kategorie sociální struktury neustále rozšiřuje a prohlubuje. Je to dáno především tou skutečností, že s postupem ústřední dynamické linie vývoje sociální struktury socialistické společnosti, totiž se sblížováním tříd a sociálních skupin, se jejich tvárnost diverzifikuje, vnitřně proměňuje, je stále bezprostředněji spjata prakticky se všemi oblastmi, jevy a procesy společenského vývoje. Jestliže určujícím principem historickomaterialistického přístupu k zachycení a poznání společenské dynamiky je třídní přístup, pak je nutno dodat, že právě tato kvalita marxisticko-leninského pojetí společnosti a jejího historického pohybu je plně platná i v podmínkách výstavby rozvinutého socialismu, kde však nabývá složitějších a bohatších podob. Sociální struktura společnosti tu není interpretována jako vývojový substitut ekonomické struktury, ale naopak jako její historický produkt, ale zároveň, a to je v současnosti stále patrnější, jako dynamický zdroj dalších proměn ekonomické struktury samé. Reálná dialektika ekonomické a sociální struktury společnosti tak nachází svůj adekvátní dialektický odraz ve vztahu ekonomie a sociologie. Nikoli náhodou se dospívá k závěru, že typickým jevem marxisticko-leninské ekonomie a sociologie je na jedné straně „sociologizace“ ekonomie a na straně druhé „ekonomizace“ sociologie. Jistě musíme brát toto tvrzení jako záměrně zhuštěnou formulaci, jejímž cílem je v maximální zkratce charakterizovat významnou, kvalitativně přínosnou tendenci dalšího rozvoje celku společenských věd. Odtud také vyplývá, že by bylo absurdní ztotožňovat pojem sociální struktury s pojmem sociálního složení obyvatelstva, empirické indikace sociální struktury redukovat na rozdělení populace na třídy a sociální skupiny. Sociální strukturu nejenže musíme chápat v celku jejích dynamických příčin a důsledků (včetně jejích mnohotvárných empirických indikací), ale především odmítnout její „stativové pojetí“, a naopak důsledně realizovat její „procesuální charakter“. Je-li

ekonomická struktura společnosti dána soustavou výrobních sil a výrobních vztahů (a nikdo by jistě nebyl ochoten ztotožňovat její empirické indikace např. se sektorovým či odvětvovým složením ekonomicky aktivní populace), pak je sociální struktura dána soustavou sociálních sil a sociálních vztahů, jejichž jádro tvoří právě výrobní síly a vztahy. Relativně novým (především co do kvantity výskytu) jevem současné etapy socialistické výstavby je skutečnost, že pro proměny tohoto „jádra“ je stále důležitější celek, jehož je součástí.

S „procesuálním pojetím“ sociální struktury společnosti tedy souvisí i stále se rozšiřující sféra jejích empirických indikací, což samozřejmě klade stále vyšší nároky na obsah a formy konkrétního sociologického výzkumu sociální struktury.

Dalším typickým jevem pro sociologické zkoumání sociální struktury socialistické společnosti je jeho rostoucí sepětí s potřebami řízení společenských procesů socialistické výstavby, tedy posilování jednoty vědeckého poznání a potřeb vývoje společenské praxe.

Sociální struktura tak přestává být jakýmsi pasívním popisem společenské situace obyvatelstva podle určitých kritérií, ale stává se předmětem cílevědomého utváření a zdrojem dalšího rozvoje celistvé socialistické společenské praxe. Cílevědomé řízení a utváření nových jevů v sociální tvářnosti tříd a sociálních skupin, jakož i jejich vzájemných vztahů, klade pochopitelně nové, kvalitativně vyšší požadavky na sociologické zkoumání sociální struktury společnosti. Jde především o to poznatkově zvládat mechanismy složitého vývojového utváření jejích elementů, určovat obecné i dílčí zákonitosti jejich pohybu apod. V této souvislosti bude vhodné alespoň v náznaku uvést poznatky, jichž bylo dosaženo v sociologickém zkoumání sbližování tříd a sociálních skupin v podmínkách výstavby rozvinutého socialismu v řadě zemí.

Mechanismus sbližování tříd a sociálních skupin nelze chápat jako prostý vyrovnávací pohyb v jednotlivých charakteristikách tříd a sociálních skupin, ale jako skutečně dialektický vztah vnitrotřídních, vnitroskupinových a mezitřídních, meziskupinových diferencí a vztahů. Překonávání sociálně třídních rozdílů se děje prostřednictvím vnitřního proměňování, vnitřní diferenciace tříd a sociálních skupin. Celek sociální struktury společnosti se proměňuje prostřednictvím proměn sociálních struktur jednotlivých tříd a sociálních skupin. I když je opět tato formulace poněkud zjednodušující, je z ní evidentně zřejmé, jaký význam pro vývoj sociální struktury socialistické společnosti mají ta rozhodnutí a opatření společenského řízení, která se týkají vnitřní struktury tříd a sociálních skupin. Historický mechanismus sbližování tříd a sociálních skupin jistě nelze posuzovat „technicisticky“, avšak i zde lze s relativně vysokým stupněm přesnosti předvídat a řídit vývoj těchto složitých společenských procesů. Je tedy zřejmé, že onen nový aspekt studia sociální struktury společnosti, totiž jeho spojení s řízením společenských procesů, výrazně obohacuje, ale i znáročňuje obsah sociální struktury socialistické společnosti.

Třetím typickým rysem pro studium sociální struktury socialistické společnosti je zejména v poslední době jeho „prognostické rozšíření“: ukazuje se totiž společensky i vědecky potřebné či — ještě přesněji — nezbytné spojoval poznání sociální struktury s vědeckou předpovědí jejího budoucího rozvoje. V relativně delších časových úsecích. Tato skutečnost nejen zákonitě přináší hlubší pohled na současný stav sociální struktury společnosti (mimo jiné nezbytně předpokládá adekvátní analytické postižení vztahu ekonomické a sociální struktury), ale je potřebná právě z hlediska vytvoření náležitých

poznávacích předpokladů pro řiditelnost vývoje sociální struktury samé. S časovým rozšířením studia sociální struktury socialistické společnosti do určité míry koresponduje i její „prostorové rozšíření“: zejména v poslední době se rozvíjí praxe mezinárodních komparativních výzkumů sociální struktury (či jejich některých momentů) socialistických zemí s cílem vytvořit relevantní sociologické poznatky pro určení obecných zákonitostí a specifických jevů vývoje sociální struktury v podmínkách socialistické společnosti.

Konečně čtvrtým typickým jevem sociologického zkoumání sociální struktury socialistické společnosti je zaměření jeho pozornosti k nadstavbovým charakteristikám tříd a sociálních skupin, analýza společenského vědomí tříd a sociálních skupin. I když zde jde v současnosti především o programový směr, je jeho společenská a vědecká relevance a aktuálnost mimo jakékoliv pochyby. V podmínkách rostoucí úlohy subjektivního činitele jako jednoho z typických rysů výstavby rozvinutých forem socialismu je studium pohybu společenského vědomí tříd a sociálních skupin mimořádně závažné. Je právě plně v souladu s marxisticko-leninským chápáním sociální struktury společnosti, vývoje tříd a sociálních skupin, že pro jejich komplexní pojetí a poznání je nezbytná analýza jejich nadstavbových charakteristik. Zatímco ve sféře „bytí sociální struktury“ disponujeme již dnes relativně dokonalým aparátem jejího empirického zkoumání, není tomu tak, pokud jde o vědomí tříd a sociálních skupin. A přitom právě v současnosti socialistické výstavby se úloha těchto momentů neustále umocňuje.

Je úkolem marxisticko-leninské sociologie tyto závažné úkoly a další nosné směry vědeckého zkoumání sociální struktury socialistické společnosti plnit a dále rozvíjet ve smyslu závěrů, které stanovil XVI. sjezd KSČ, a přispívat tak stále účinněji k dalšímu cílevědomému rozvoji naší socialistické společnosti i k soudobým ideologickým formám světového třídního zápasu v náročných podmínkách osmdesátých let.

Tyto myšlenky naplnily jednání první pracovní skupiny na sjezdu československých sociologů, které bylo věnováno právě problematice sociální struktury socialistické společnosti a vedoucí úloze dělnické třídy. Je nutno podtrhnout, že výše uvedené typické momenty pro soudobé sociologické zkoumání sociální struktury socialistické společnosti se nejvýrazněji a nejdosažněji projevují právě u vedoucí síly socialistické výstavby, dělnické třídy.

Jak zdůraznila ve svém vystoupení doc. dr. Marie Huláková, CSc., je *problematika výzkumu dělnické třídy*, její vedoucí úlohy a sociálního rozvoje, dynamickým těžištěm vývoje sociální struktury celé socialistické společnosti.

V tomto směru byl koncipován i výzkum *Dělnická třída v průmyslových závodech*, inspirovaný závěry XV. sjezdu KSČ a úkolem, který měl ÚFS ČSAV v Jednotném programu společenských věd v souvislosti s výzkumem sociálně třídní struktury v ČSSR.

Byl orientován na zkoumání dělnické třídy v její nejvyspělejší a nejorganizovanější složce, na průmyslovou dělnickou třídu. Výběr závodů, v nichž bylo provedeno konkrétní šetření, respektoval především odvětví, velikost závodu, technickou úroveň, výrobní tradici a typ sídla. Celkový rozsah souboru byl 1900 respondentů; do zpracování bylo zahrnuto 1830.

Koncepce výzkumu byla zaměřena na postižení reálných procesů v jejich dynamice i diferencích spjatých nejen s rozvojem dělnické třídy vcelku, ale i jejích některých skupin — například diferenciace související s odvětvím či s generační posloupností. Současně byly respektovány dlouhodobější vývojové perspektivy, v nichž dělnická třída vystupuje jako historický subjekt objektivně spjatý se společenským pokrokem, vědeckotechnickou revolucí a humanistickými hodnotami socialismu.

Byly vymezeny 4 problémové okruhy, jimž odpovídaly souhrnné hypotézy. Dominantní byla problematika práce jako činnosti, do níž se rozhodujícím způsobem promítají potřeby společnosti, dělnické třídy, dělnických kolektivů i jednotlivců a v níž se také zauzlují nejzávažnější problémy utváření způsobu života a ozřejmuje se místo dělnické třídy při prohlubování jeho socialistického charakteru.

Primárním zjištěním výzkumu je, že práce je chápána jako činnost prostupující ostatní životní sféry a skrze pozitivní vztah k práci je ve skutečnosti vyjadřován i pozitivní vztah k životu a ke společnosti. Celkem 87 % dotázaných vyjádřilo přesvědčení, že v práci je možno nalézt opravdové uspokojení a že vykonávaná práce je společensky důležitá. Vztah k práci prostupuje hodnotové orientace, a to jak ty, které jsou vázány na společensko-politický rámec, tak ty, které jsou vázány na soukromí. Výzkum prokázal, že dělníci spojují oblast práce s potřebou vlastní smysluplné aktivity, jež souvisí s potřebou rozumět světu a druhým lidem.

V souvislosti s problematikou práce byl respondentům předložen seznam jedenácti opatření, z nichž měli vybrat tři, o nichž se domnívají, že by měla být v závodě přijata, aby se mohlo lépe a kvalitněji vyrábět, a určit pořadí jejich důležitosti. Jako nejpalčivější se objevil problém organizace práce a modernizace výrobních zařízení. Mezi další významné položky patří opatření ke zlepšení pracovního prostředí, lepší využití pracovní doby a zdokonalení péče o pracující, celkové zlepšení vztahů mezi lidmi, zvýšení mezd a spravedlivější rozdělování odměn, lepší jednání ze strany nadřízených apod.

V souhrnných odpovědích je možno rozlišit rozdíly dané věkem, kvalifikací a pohlavím. S věkem se zvyšuje vědomí společenské důležitosti vykonávané práce, spokojenost s vlastní pracovní náplní a také oceňování vztahů vzájemné spolupráce. Mladí pracovníci naproti tomu častěji poukazují na nedostatky v organizaci práce, technické vybavení a nevyhovující pracovní prostředí.

Výzkum upozornil na specifika kategorie dělnic, která se projevují jak v jejich výrobě, tak společenské aktivitě. Přes méně tvořivý obsah vykonávané práce jsou dělnice s pracovní náplní častěji spokojeny. Častěji také zaujímají optimistické stanovisko k možnostem zvýšení produktivity práce na pracovišti, jsou častěji spokojeny s dosaženou úrovní technického rozvoje i s organizací práce, avšak méně často se skutečně podílejí na řešení problémů v těchto oblastech. Mají značně nižší příjem než dělníci, jsou však s platem spokojenější. Avšak přes tuto relativně vyšší spokojenost v oblasti práce hledají vlastní uspokojení častěji než muži mimo pracovní sféru.

Nepotvrdila se teze, že motivace k vyššímu výkonu je stále podmiňována především vyšší mzdou a dalšími materiálními výhodami. Zdá se, že materiální pobídky jsou účinné jen do určité příjmové hladiny. Nad ní se sice zájem o zvýšení příjmů nesnižuje, nicméně do popředí vystupuje řada dalších požadavků, které se netýkají úzce osobních cílů, ale jsou zaměřeny k sociálně ekonomickým předpokladům výroby. Míra nespokojenosti s platem se ukázala nižší než například míra nespokojenosti s pracovním prostředím, technickou vybaveností výroby či úrovní organizace práce.

Značné rezervy jsou v aktivním osvojení socialistického vztahu ke společenskému vlastnictví, v účasti na řízení a v pracovní iniciativě.

Zjištění výzkumu lze vztahovat k celkové charakteristice dělnické třídy v průmyslu, avšak jednotlivé objektivní problémy, spjaté s konkrétním postavením dělníků v práci, s jejím obsahem, charakterem, vybavením, perspektivou, úrovní technologie, rozdílností věku, kvalifikace a pohlaví, jež se různí podle odvětví, závodů a typů sídel, je nutné řešit tam, kde se obje-

vují, na jednotlivých závodech a v místech.

Globální úvahy o dělnické třídě musí být založeny na konkrétní analýze jejího objektivního postavení v sociálně třídní struktuře společnosti, na poznání stavu subjektivního osvojení společenských potřeb dělnickou třídou a na analýze vnitřní dialektiky sblížování v rámci sociálně třídní struktury naší společnosti. Jen tak lze proniknout k podstatě soudobých procesů změn sociálně třídní struktury socialistické společnosti, konkrétními poznatky obohacovat teorii a přispívat k cílevědomému řízení společenských přeměn komunistickou stranou.

Významnou úlohu nadstavbových charakteristik v procesech sblížování tříd a sociálních skupin zdůraznil ve svém vystoupení na zasedání pracovní skupiny doc. dr. František Kán, CSc., z fakulty Vysoké školy politické ÚV KSČ v Bratislavě.

Těžiskové referáty na zasedání 1. sekce přednesli dr. Antonín Matějovský, CSc. a ing. Jaroslav Jirásek, CSc. (oba z Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha).

S. Matějovský se ve svém výkladu soustředil na konkrétní sociologické výzkumy sociální struktury provedené v posledním období. V roce 1978 byl v ČSSR proveden poměrně rozsáhlý sociologicko-statistický výzkum stavu a vývojových tendencí třídní a sociální struktury československé společnosti.⁽¹⁾ Hlavním důvodem jeho realizace byly potřeby společenské praxe. Při plnění linie XVI. a XV. sjezdu KSČ se i v oblasti řízení sociálního rozvoje československé společnosti stále výrazněji prosazuje leninské pojetí politiky jako třídní činnosti, organicky spojené s vědeckým poznáním. Získání konkrétních analytických údajů o stavu a vývoji sociální struktury československé společnosti jako jednoho z podkladů pro přípravu jejího dalšího rozvoje v období výstavby rozvinutého socialismu patří mezi hlavní úkoly uložené vedením KSČ společenskovědní frontě v rámci realizace úkolů XV. sjezdu strany.

Praktická potřeba konkrétního výzkumu stavu a vývojových tendencí třídní a sociální struktury byla také hlavním faktorem při vytvoření potřebných podmínek pro realizaci výzkumu; byl uskutečněn ve spolupráci s Federálním statistickým úřadem ČSSR jako sociologicko-statistické výběrové šetření.

Československá sociologie, zvláště pak Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV a Ústav filozofie a sociologie SAV, chápou tento výzkum jako mimořádnou příležitost prokázat možnosti, které poskytuje marxistická sociologie pro poznání mechanismů a zákonitostí procesů sociální reprodukce socialismu a především pro poznání specifik vývoje sociálního systému v etapě výstavby rozvinutého socialismu. Zároveň je jím dán významný impuls pro další rozvoj jak marxistické sociologické teorie sociální struktury, tak i pro zpracování mnoha metodologických i metodických otázek s výzkumem tohoto druhu spojených.

Je známo, že v československé sociologii bylo v uplynulých letech věnováno velké úsilí rehabilitaci základních principů marxismu-leninismu při vý-

(1) Výzkum byl proveden na souboru bydlícího obyvatelstva ČSSR ve věku od 15 do 70 let. Soubor šetřených jedinců byl vybrán vícestupňovým oblastním náhodným výběrem s použitím souboru bydlícího obyvatelstva, vyšetřovaného v tzv. Mikrocenzu 77. Tento soubor tedy tvořil oporu výběru. Výběrový soubor obsahoval 10 925 vybraných osob a 773 osob, které byly vybrány jako „náhradní“ v Praze, kde byla předpokládána vyšší migrace obyvatel. Šetření bylo provedeno celkem u 20 253 osob. Z nich zůstalo 2761 nevyšetřeno, většinou proto, že se odstěhovaly či zemřely. Ze 17 492 vyšetřovaných osob bylo do zpracování zahrnuto 17 280 bydlících obyvatel ČSSR.

kladu sociální struktury socialistické společnosti. Platnost marxistické teorie tříd o vedoucí úloze dělnické třídy i v období celého vývoje socialismu tvoří v současné době teoretické východisko všech prací věnovaných problematice sociálního vývoje v československé společnosti. V řadě prací se setkáváme se snahami překročit tuto poměrně dosti obecnou rovinu výpovědi. Jsou spojeny s dvěma teoretickými postuláty: První z nich tvoří různé varianty postižení stavu a vývoje sociální struktury socialistické společnosti v dialektice ekonomické a sociální reprodukce.(2) Druhou pak tendence zachytit současný stav socialismu jako jednu z etap (fází) vývoje socialismu samého. Jde tedy o proud marxistického myšlení, který akcentuje relativní „samostatnost“ socialismu s vlastními zákonitostmi vývoje. Tato druhá tendence rozvíjení sociologické teorie sociální struktury socialismu nalézají svůj konkrétní výraz v prosazující se periodizaci sociálního vývoje socialismu a ve specifikaci hlavních charakteristik jednotlivých etap tohoto vývoje.

Z vývoje marxistické sociologie i ze zkušeností politického vývoje československé společnosti vyplývá zcela jednoznačně správnost myšlenky, že pro správné řízení socialistické společnosti (a tím i pro adekvátní poznání zákonitostí jejího vývoje) je nezbytná znalost dosažené úrovně vývoje tříd a sociálních skupin a že jakékoli snahy urychlit proces sbližování tříd a sociálních skupin bez ohledu na objektivní situaci vedou k poruchám ve vývoji socialismu, či dokonce k oslabení celkové produktivity socialistické společnosti a k zabrzdění dynamiky jejího rozvoje.

Proto bylo již na počátku přípravy výzkumu třídní a sociální struktury československé společnosti jasné, že při formulaci koncepce výzkumu nelze uplatňovat jen obecné principy marxisticko-leninského výkladu sociální struktury socialistické společnosti. Druhá rovina, z níž vyplývá koncepce výzkumu, navazuje na dosavadní pokusy zachytit specifické rysy třídní a sociální struktury socialistické společnosti v ČSSR v současné etapě jejího vývoje. V této rovině ovšem není zatím k dispozici ucelená, kompletní sociologická teorie. Dosavadní práce naznačují obrysy, základní teze takové teorie, přičemž některé z nich mají spíše charakter obecnějších sociologických hypotéz než teoretických zobecnění.(3) Za hlavní tezi, kterou lze odvodit z dosavadních snah o konkrétnější postižení dialektiky vývoje sociální struktury socialistické společnosti, lze proto pokládat především metodologický závěr o důsledcích kvalitativních přeměn společnosti v závislosti na výsledcích socialistické revoluce: odstranění antagonismů vlastnictví výrobních prostředků mění váhu jednotlivých definičních znaků tříd.(4)

Změny jednotlivých stránek třídního a sociálního postavení ve společnosti neprobíhají rovnoměrně (v jiné formulaci vazby mezi jednotlivými charakteristikami třídního a sociálního postavení jsou méně těsné než v podmínkách třídně antagonistické společnosti), a proto ten metodologický postup, který pracuje se syntetickým vyjádřením třídního či sociálního postavení, není pro podmínky výzkumu třídní a sociální struktury socialismu dostatečně přesný.

Dalším významným zjištěním, na něž v rovině konkrétních výpovědí o sociální struktuře socialistické společnosti výzkum navazuje, je zdůraznění významu procesů sociální reprodukce pro vymezení aktuálních charakteristik

(2) Nejvýraznější například Charvát, F.: *Teorie sociální struktury a struktura sociálních teorií*. Praha, Svoboda 1975.

(3) Viz například Charvát, F. — Linhart, J. — Večerník, J.: *Sociálně třídní struktura Československa*. Praha, Horizont 1978.

(4) Charvát, F. — Večerník, J.: *Třídy a vrstvy v buržoazní sociologii*. Praha, Svoboda 1978.

tříd a sociálních skupin. Způsob reprodukce jednotlivých sociálních skupin není jen ukazatelem vývojových tendencí sociální struktury socialismu. Je i významnou charakteristikou dosažené úrovně jejich socialistického rozvoje a v tomto smyslu vstupuje i do souboru „definičních“ znaků socialistických tříd a sociálních skupin.

Konečně se v koncepci výzkumu odráží i poučení z dlouhodobých diskusí o vztahu teorie a empirie v marxistické sociologii, diskusí, které zvláště v československé sociologii probíhají velmi intenzívně. Určitý aktuální výsledek těchto diskusí představuje zdůraznění potřeby rozvíjet empirický výzkum v rámci marxistické sociologie tak, aby nejen jeho obsah, ale i metodika byly důsledně spojeny s marxisticko-leninským pojetím socialistické společnosti a aby použité metody a techniky výzkumu umožňovaly převedení získaných empirických poznatků do roviny sociologické teorie. Z hlediska konkrétního stavu sociologického poznání sociální struktury československé společnosti v současné sociologii se jeví konkrétní empirický výzkum stavu a vývoje sociální struktury jako nezbytná podmínka dalšího rozvoje této oblasti sociologického poznání. Nejde pochopitelně o proklamaci priority empirického poznání ve výstavbě marxistické sociologie. Jde především o potřebu verifikovat ty sociologické hypotézy, které byly o stavu a vývojových tendencích třídění a sociální struktury již formulovány, popřípadě konkretizovány v etapě příprav výzkumu. Jde o to vytvořit základ pro další rozvoj teoretických rozborů sociální struktury naší společnosti, a to tím, že výzkum přinese podněty pro další, zobecňující úvahy. Jinak řečeno, pokusy o specifikaci charakteristik dosažené úrovně sociálního vývoje naší společnosti i odhad dalšího vývoje nemohou být výlučně založeny na rozpracování teorie. Stejně jako je pro další vývoj společenskovedního poznání nezastupitelné rozpracování teoretických koncepcí socialismu, je další pokrok sociologického poznání závislý na realizaci empirických výzkumů. Pokrok sociologického poznání socialismu je podmíněn respektováním dialektické jednoty empirie a teorie. A vzhledem k tomu, že současná fáze sociologického poznání sociální struktury československé společnosti zvyrazňuje nezbytnost doplnění a „oživení“ teoretických koncepcí dostatečně rozsáhlým empirickým materiálem, je realizace rozsáhlého empirického výzkumu třídění a sociální struktury naší společnosti nezbytným předpokladem dalšího rozvoje sociologie, a to ve všech jejích gnoseologických rovinách.

Na základě naznačených úvah o teoretickém a obecně metodologickém zájmu výzkumu třídění a sociální struktury ČSSR byl specifikován cíl, respektive cíle výzkumu a zpracována jeho metodika.

Cíl výzkumu, obecně určený jako empirické zachycení jevové podoby současného stavu a vývoje třídění a sociální struktury v Československu, je rozčleněn do několika navzájem souvisejících úloh: První úloha vyplývá z pojetí sociální struktury naší společnosti jako struktury založené na třídním rozdělení společnosti. V období socialistické výstavby ovšem třídy kvalitativně a kvantitativně změnilы svůj charakter a liší se, stejně jako celek sociální struktury, zásadně od třídění a sociální struktury kapitalismu. Proto i jejich hranice jsou volnější (v jevové podobě méně zřejmé) a mění se i váha, význam jednotlivých charakteristik určujících sociální postavení jedinců i skupin naší společnosti.

Prvním cílem výzkumu třídění a sociální struktury socialismu je tedy konkretizace sociologického poznání hranic mezi jednotlivými třídami a skupinami.

Druhý souvisí s hypotézou o postupném sblížování tříd a sociálních skupin v socialistické společnosti a se vznikem nových (přesněji řečeno se zvyrazně-

ním), dalších rovin sociální diferenciace společnosti. Dalším cílem je tedy prověření hypotéz o „nových dimenzích“ sociální diferenciace socialistické společnosti.

Třetí cíl je spojen s principem vedoucí úlohy dělnické třídy v období výstavby rozvinuté socialistické společnosti. Diskuse o tom, jak se v sociální realitě tato vedoucí úloha projevuje, se promítají ve zvýšeném zájmu, který je ve výzkumu postavení a úloze dělnické třídy věnován. Měl by přispět ke konkrétnějšímu zachycení projevů vedoucí úlohy dělnické třídy v nových historických podmínkách.

Další úloha výzkumu vyplývá z předpokladu o nutnosti sledovat vývoj sociální struktury ve všech jeho významných dimenzích. Především jde o zachycení reprodukčních mechanismů jednotlivých tříd a sociálních skupin, mechanismů, které jsou významnou součástí aktuálního sociálního postavení. Ve výzkumu je tato „časová osa“ sledována jak v rovině individuálního života (v klasickém pojetí intergenerační a intragenerační mobility), v rovině sociálního času, tj. tak, že jsou sledovány možné důsledky historických změn naší společnosti podle situace v časových bodech pro tyto změny zvláště důležitých, i tak, že způsob výběru zkoumané populace umožňuje srovnání sociálního vývoje podle charakteristik jednotlivých generací. Metodika výzkumu zachovává možnost srovnání výsledků s výsledky tematicky obdobného výzkumu československé společnosti z roku 1967.

Sledování různých rovin vývoje sociální struktury československé společnosti směřuje k ověření předpokladu o postupné stabilizaci sociální struktury socialistické společnosti v období výstavby rozvinutého socialismu.

Výzkum, i když v zásadě realizovaný na souboru jedinců, sleduje i sociální charakteristiky těch složek sociální struktury, které v této struktuře jako reálné jednotky existují. Jde především o rodinu a pracovní kolektiv. Rodina je přitom chápána nejen jako příbuzenský svazek, ale jako reálná sociální jednotka, tj. společenství lidí, kteří žijí v jednom bytě, společně hospodaří a využívají určitý životní standard. Pokud jde o pracovní kolektiv, je sledován na základě údajů o charakteru zaměstnání, technickém vybavení práce, organizaci práce apod.

Často formulovaná hypotéza o souvislosti mezi sociální mobilitou a prostorovou migrací obyvatelstva je ve výzkumu ověřována velmi podrobným způsobem. V podstatě každému z bodů, v nichž sledujeme místo zkoumaných jedinců v „sociálním prostoru“ československé společnosti (a to jak v současnosti, tak v retrospektivě), je přiřazena indikace místa tohoto jedince v geografickém prostoru ČSSR. Tyto podrobné údaje zachycující demografickou strukturu sledované populace budou využity i k řešení některých speciálních úloh překračujících rámec sociologie (např. prostorová diferenciace a geografická mobilita).

Z uvedeného výčtu hlavních úloh a hypotéz výzkumu je zjevné, že jde o získání informací potřebných pro řešení celé baterie úloh, významných vzhledem k současnému stavu sociologického poznání problematiky stavu a vývoje sociální struktury ČSSR. Toto do jisté míry extenzivní zaměření je zdůvodněno jak absencí řady spolehlivých dat o sociální struktuře, použitelných pro analýzu, tak jistými rozpaky, s nimiž se v současné československé sociologii setkávají rozbory založené pouze na statistických datech — získaných statistickou evidencí obyvatelstva.

Metodika výzkumu, zpracovaná na základě základních hypotéz, je do jisté míry ovlivněna organizačním zajištěním výzkumu. Jak již bylo řečeno, výzkum byl organizován jako sociologicko-statistické řešení a uskutečněn ve spolupráci s Federálním statistickým úřadem. Tato skutečnost ovlivnila jak

obsah zjišťovaných informací (např. do výzkumu nebyly zařazeny otázky stavu a vývoje reflexe — odrazu sociální struktury ve vědomí naší společnosti), tak volbu výzkumných technik (instrumentů).

Byly použity dvě hlavní techniky sběru dat: tzv. „dotazník pro jednotlivce a domácnost“ (ze sociologického hlediska jde o standardizovaný rozhovor s uzavřenými otázkami) a tzv. „dotazník pro organizaci“. Dotazník pro organizaci byl poslán poštou zaměstnavatelské organizaci šetřeného (zkoumaného) jedince a vyplňován pracovníky osobního oddělení této organizace. Formálně šlo o statistické hlášení pro potřeby FSÚ.

Sociální postavení bylo zjišťováno souborem znaků kategorizovaných tak, aby byla zachována možnost komparace získaných dat se statistickými údaji (např. údaje ze sčítání lidu z tzv. Mikrocenzů).

Jde o tyto ukazatele:

- stupeň ekonomické aktivity,
- postavení v zaměstnání,
- postavení v řízení,
- charakter práce,
- vlastnický sektor zaměstnavatele,
- hospodářské odvětví,
- úroveň dosaženého vzdělání.

Tyto údaje byly zjišťovány u všech zkoumaných jedinců jak v době provedení výzkumu, tak v retrospektivě individuálního života i historického vývoje, dále u generace jejich rodičů a dětí, popřípadě partnerů (manželé, manželky).

Pro současné, respektive poslední zaměstnání zkoumaných jedinců byla použita *Jednotná klasifikace zaměstnání*, která je dosud nejpodrobnějším pokusem o statistické zachycení profesní struktury populace.

Posledním údajem z tohoto souboru charakteristik sociálně ekonomického postavení byl údaj o místě bydliště jak v současnosti, tak v individuální a historické retrospektivě.

Některé z výše uvedených charakteristik byly ve výzkumu sledovány podrobněji (například „vzdělanostní dráha“ jedince a změny rodinné situace), ovšem jen pro soubor přímo zkoumaných jedinců.

Další okruh sledovaných údajů byl specifikován jen pro přímo sledovanou populaci a zjišťován v době provedení šetření. Byly to především příjmy, kvalifikace a její využití v zaměstnání, rozsáhlý soubor informací o sociálních aktivitách sledovaných jedinců, dále údaje o pracovní aktivitě a iniciativě, o struktuře mimopracovních aktivit, o rozsahu a způsobu využití dovolené. Zvláštní pozornost byla věnována politické a veřejné aktivitě. Jiným doplňkem těchto informací (a svého druhu experimentem) bylo zjišťování údajů o zdravotním stavu zkoumané populace.

Poslední soubor údajů charakterizuje ty složky sociální struktury, v nichž jsou zkoumaní jedinci zařazeni, v nichž reálně neexistují, tj. o rodinu a pracovní kolektiv.

Pokud jde o rodinu, bylo kromě údajů o sociálním postavení zkoumaných jedinců sledováno i složení jejich domácností, kvalita bydlení a vybavenost domácností předměty dlouhodobé spotřeby.

Pokud jde o pracovní kolektiv, byly sledovány tyto parametry: technické vybavení práce, velikost pracovního kolektivu, pracovní režim, soubor charakteristik zaměstnavatelské organizace (druh vlastnictví, převažující činnost, druh organizace, počet pracovníků, průměrná mzda).

Část uvedených údajů byla zjišťována jen dotazníkem pro jedince a do-

mácnost, část jen dotazníkem pro organizace. Poměrně malá část údajů byla zjišťována oběma technikami, což umožňuje určité ověření spolehlivosti získaných informací.

Stručná, souhrnná a komplexní charakteristika obsahu výzkumu třídní a sociální struktury československé společnosti je poměrně obtížná. S jistým zjednodušením lze říci, že ve výzkumu jde především o získání informací potřebných pro odpověď na následující otázky:

- Jaký je současný stav třídní a sociální, vnitrotřídní a vnitroskupinové diferenciace naší společnosti. Které ze skupin (v rámci vnitrotřídní diferenciace) a v jaké míře jsou „nosiči“ nejvýraznějších charakteristik vývoje třídního postavení.
- Které vývojové tendence a s jakou intenzitou charakterizují současnou etapu vývoje třídní a sociální struktury československé společnosti. V jaké míře se v současné etapě projevuje proces postupného sblížování tříd a sociálních skupin, současný stav a možné perspektivy dalšího uvolňování vazeb mezi komponenty sociálně ekonomického postavení.
- Jaká je míra souvislosti dalších charakteristik sociálního postavení (životní úroveň, sociální aktivity apod.) s podstatným určením sociálně ekonomického postavení.
- Které skupinové (institucionální) systémy (rodina, pracovní kolektiv, lokalita) mají sociální strukturu reflektující reálný sociální kontext současné československé společnosti.

V souladu s východiský výzkumu byla věnována prioritní pozornost ekonomicky aktivní populaci a v rámci této populace zvláště dělnické třídě.

Dosavadní výsledky interpretace dat zdaleka nepředstavují konečné zhodnocení informací, které byly výzkumem shromážděny. Avšak již v tomto stadiu potvrzují správnost teoretických základů výzkumného projektu. Jde především o to, že výzkum na rozsáhlém empirickém materiálu verifikuje správnost pojetí socialismu jako společnosti sociálně a třídně diferencované. Základní třídy a sociální skupiny, které podle současných teoretických koncepcí tvoří sociální strukturu, respektive jádro sociální struktury socialismu, existují v realitě soudobého socialismu, nejsou tedy pouhými „ideologickými konstrukcemi“.

Další významný poznatek spočívá v potvrzení teze o sblížování charakteristik jednotlivých tříd a sociálních skupin v současném Československu. Tato tendence je z hlediska specifik historického vývoje ČSSR zvláště významná vzhledem k tomu, že obsahuje i výsledky procesu vyrovnávání sociální struktury ČSR a SSR. Bylo by ovšem přílišným zjednodušením předpokládat, že proces sblížování tříd a sociálních skupin probíhá mechanicky. Provedené rozborů empirických údajů ukazují tento proces jako vnitřně protikladný, jako proces, v němž se „vzdálenosti“ mezi jednotlivými složkami sociální struktury nejen „zmenšují“, ale i „zvětšují“. Konkrétněji řečeno, výsledky provedených analýz potvrzují, že obecná tendence k sblížování základních tříd a sociálních skupin je provázena růstem jejich vnitřní diferenciace. Podobně i postupné vyrovnávání sociální struktury ČSR a SSR (situace koncem sedmdesátých let opravňuje konstatovat, že sociální struktura ČSR a SSR je v mnohých aspektech téměř identická) obsahuje jako svou integrální součást různou míru „vzdáleností“ mezi jednotlivými třídami a sociálními skupinami v obou republikách. Vzhledem k tomu, že vyrovnávání sociálních struktur ČSR a SSR je výsledkem rychlejšího ekonomického a sociálního rozvoje SSR, je oprávněné tvrzení, že sblížování v jedné oblasti společenských vztahů může vyvolat větší difference v jiné oblasti.

Výsledky rozboru dat potvrzují i ty názory, které chápou vývoj sociální struktury socialismu jako proces, jenž na jedné straně sice sociální vztahy zjednodušuje (především díky odstranění soukromovlastnických vztahů), na druhé straně však — ve srovnání s předcházejícími etapami sociálně ekonomického vývoje — vytváří složitější a rozmanitější síť sociálních vztahů, a tím i složitější sociální strukturu. Údaje z výzkumu zároveň nabízejí možnost vysvětlení této situace jistými disproporcemi, nerovnoměrnostmi, „desynchronizací“ vývoje jednotlivých stránek sociální struktury. Tak například je zjevné, že změny struktury vlastnických vztahů a změny odvětvové struktury proběhly radikálněji a rychleji než změny v obsahu a charakteru práce. Není pak překvapující, že v celku faktorů, které ve svém souhrnu určují postavení jednotlivých sociálních skupin v sociální struktuře, roste „váha“ společenské dělby práce, operacionalizované obsahem a charakterem práce.

Podobné projevy nerovnoměrnosti vývoje sociální struktury byly zjištěny při srovnávání sociální diferenciace ve sféře práce a ve sféře „nepráce“. Spočívají hlavně v tom, že zatímco ve sféře práce zůstávají sociální difference relativně stabilní, ve sféře „nepráce“ jsou tyto difference často menší, někdy až zanedbatelné. Řada charakteristik „podmínek života“ mimo pracovní proces se v současném Československu stala „sociálně neutrální“, při zachování rozdílů v obsahu a charakteru práce.

Toto uvolnění závislosti mezi jednotlivými komponenty sociálního postavení má svou paralelu v uvolnění vazeb jednotlivých dimenzí sociální struktury v širším slova smyslu. I když výzkum potvrzuje oprávněnost pojetí socialismu jako společnosti sociálně a třídně diferencované, podporuje zároveň ty názory, které chápou sociální strukturu socialismu jako systém tvořený řadou subsystémů, jejichž vzájemné vazby jsou například ve srovnání s kapitalismem daleko volnější. Takovým typickým příkladem je vazba sociálně třídní a prostorové struktury naší společnosti. Dnes například žije ve venkovských sídlech více dělníků než ve městech.

V souhrnu se tedy i v empirických datech jeví socialismus jako složitější, vývojově vyšší stadium společenského vývoje. Uvolnění („inkonzistence“) vazeb mezi komponenty sociálního postavení i mezi jednotlivými dimenzemi sociální struktury je jedním ze základních zdrojů této složitosti sociálních vztahů v socialismu. Vede pochopitelně i k menší „jednoznačnosti“ sociálních polí, opravňuje existenci „hraničních sociálních skupin“. Z hlediska historického pokroku podmiňuje objektivně podstatné rozšíření prostoru pro aktivitu subjektu. Na druhé straně ovšem může vést k vzniku historicky nových diferenciací, rozdílů, popřípadě i rozporů. Z hlediska metodologie výzkumu sociální struktury vysvětluje relativní růst významu demografické či prostorové struktury společnosti a vysvětluje nutnost zkoumat i specifické zákonitosti pohybu těchto subsystémů.

Zpracování dat z výzkumu potvrdilo i správnost výchozího předpokladu, podle něhož již nelze současnou sociální strukturu socialismu analyzovat jen podle části populace (např. podle mužské populace, jak to bylo provedeno v tzv. Mikrocenzu 1967, či podle „přednostů domácností“ tj. podle metodiky Mikrocenzů FSÚ). Zdrcující většina současné populace (ve věku od 15 do 70 let je to téměř 90 %) žije v manželství a více než třetina těchto manželství je sociálně heterogenní. I tato skutečnost zčásti vysvětluje nesoulad sociálního postavení jednotlivce ve sféře práce a nepráce.

V celkovém pohledu se sociální struktura naší společnosti jeví ovšem jako značně vyrovnaná, jako sociální struktura, v níž absentují výrazné sociální difference. Toto zjištění, empiricky potvrzující, že socialismus vytváří pro stále větší část občanů prostor osobnostního rozvoje, je nutno doplnit dvěma závaž-

nými upozorněními. Přetrvávající diferenciaci v obsahu a charakteru práce identifikuje i pro další etapu objektivní základ vedoucí úlohy dělnické třídy v etapě budování rozvinutého socialismu a nezbytnost věnovat sociálnímu rozvoji dělnické třídy zvýšenou pozornost. Poměrně vysoká úroveň homogenizace životních podmínek v současné československé společnosti zároveň definuje naši společnost jako společnost, která by pravděpodobně reagovala citlivěji na krizové jevy v oblasti ekonomiky či v sociální sféře než společnosti výrazně sociálně diferencované.

Naznačené výsledky zdaleka nevyčerpávají možnosti, které výzkum pro konkretizaci našich poznatků o reálném socialismu poskytuje. Platí to i proto, že zatím nebylo možné systematicky zpracovat některé specifické úlohy, pro něž výzkum poskytuje datovou základnu. Jde například o analýzu závislosti mezi sociálně třídní strukturou a demografickým chováním populace, o rozbor vztahů mezi prostorovou a sociální strukturou, včetně zjištění závislosti mobilních a migračních procesů atd. Výzkumný kolektiv je přesvědčen, že prezentace dosažených výsledků výzkumů sociálně třídní struktury umožní navázat konkrétnější spolupráci s dalšími výzkumnými kolektivy i pracovišti, a to jak při využití získaných dat, tak při rozvíjení výzkumného programu.

Prakticky paralelně s tímto výzkumem byl uskutečněn z hlediska rozsahu dosud největší mezinárodní srovnávací výzkum sblížování dělnické třídy a sociální skupiny inteligence v podmínkách socialistické společnosti, který v 6 účastnických zemích (BLR, ČSSR, MLR, NDR, PLR, SSSR) obsáhl zhruba 12 tisíc respondentů. Jeho cílem je analyzovat procesy sblížování dělnické třídy a technické inteligence ve sféře obsahu a charakteru práce, materiálních podmínek života, sociální mobility, vzdělání a kvalifikace, kulturního života a sociálně politických aktivit.

I zde se potvrzuje, že sblížovací procesy probíhají s řádově vyšší intenzitou v oblasti „nepráce“ než v pracovní sféře.

V současné době jsou práce ve stadiu přípravy souhrnné monografie založené na výsledcích výzkumu, jakož i řady dalších [jak multilaterálních, tak i bilaterálních] výstupů.

Vystoupení s. Matějovského ukázalo, jaký relativně bohatý fond empirických poznatků (mimořádně velmi náročně získaný) je v současné době k dispozici pro teoretickou interpretaci a zobecnění. Zatím byl využit při plnění jednotného programu společenských věd pro zpracování hlavní výsledné expertizy *Vývoj sociálně třídní struktury naší společnosti a růst vedoucí úlohy dělnické třídy*.

V této souvislosti poznamenejme, že pro studium sociální struktury socialistické společnosti, zejména pak jejích reprodukčních aspektů, má mimořádný význam *výzkum mládeže*, jak se o tom ve svém vystoupení na jednání pracovní skupiny zmínil dr. *Vladimír Dubský*, CSC., Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha.

Rostoucí nároky etapy budování rozvinutého socialismu ve svých důsledcích představují i zvýšené požadavky na zkoumání významné části naší populace — mládeže. Výzkumu různých aspektů této sociální skupiny byla věnována nemalá pozornost odborníků již v předcházející pětiletce. V řadě oblastí bylo přitom dosaženo nemálo vědecky zajímavých a společensky prospěšných poznatků.

Náročnost soudobých podmínek, za nichž se realizuje působení společenských institucí na mládež a v nichž mladí lidé působí jako významný aktivní činitel socialistické výstavby naší společnosti, si objektivně vynutila koncipovat základní výzkum mládeže pro období 1981—85 na takové úrovni a tako-

vým způsobem, aby řešil podstatné otázky života a činností naší mladé generace na požadované vědecké úrovni a přinesl co nejvíce poznatků využitelných ve společenské praxi. Zatímco v rámci základního výzkumu v letech 1976 až 1980 byl problematice mládeže vyhrazen jeden hlavní úkol a některé aspekty byly řešeny jako určité celky v dalších dílčích úkolech, je tematice mládeže v 7. pětiletce věnován ve státním plánu základního výzkumu podstatně větší prostor: její výzkum se realizuje na úrovni stěžejního směru, který je chápán jako směr rozvojový, tzn. bude v souladu s řešitelskou kapacitou a materiálním zabezpečením postupně rozšiřován o společensky potřebné výzkumné obsahové okruhy.

Stěžejní směr VIII-10 představuje svým badatelským zacílením, počtem, vnitřním členěním a skladbou řešitelských pracovišť potřebnou bází, jež umožní koncentrovat a koordinovat zhruba tři čtvrtiny existujících výzkumných kapacit řešících problematiku naší mládeže. V současné době je tvořen čtyřmi hlavními úkoly, jež se dále člení na šestnáct dílčích úkolů. Jejich řešitelé si vytkli za cíl zkoumat podstatné aspekty života a činností naší soudobé mladé generace. Patří k nim rozbor podmínek života dětí a mládeže naší společnosti, zejména základních sociálních jistot. Budou studovány změny sociálně třídní struktury naší mládeže jako významného činitele změn sociálně třídní struktury celé společnosti, faktory sociálně ekonomického rozvoje pracující mládeže. Bude rovněž analyzován celý komplex otázek souvisejících s formováním a reprodukcí socialistické inteligence. Výzkumní pracovníci budou dále rozpracovávat problematiku jednoty a návaznosti generací a zkoumat otázky komunistické výchovy.

I v této pětiletce se řeší některé aspekty výzkumu mládeže v rámci jiných hlavních úkolů a v různých výzkumných institucích aplikovaného výzkumu. Nastávající období je charakteristické prohlubující se mezinárodní spoluprací v oblasti výzkumu mládeže. Tento trend se týká jak mnohostranné spolupráce, tak i rozšiřujících se kontaktů na bázi dvoustranných styků výzkumných pracovišť řešících tematiku mládeže. V tomto smyslu výzkumníci socialistických zemí vytvářejí cílevědomě příznivější podmínky pro větší koordinovanost a koncentrovanost mezinárodní vědecké spolupráce v oblasti výzkumu mládeže.

Řešení stanovených úkolů stěžejního směru VIII-10 předpokládá těsnější spolupráci jednotlivých oborů, interdisciplinární přístup a akcentuje komplexnost řešení tematiky mládeže. Mládež je chápána jako objekt společenského působení a současně důležitý subjekt budování rozvinutého socialismu, jako významný činitel procesů společenské reprodukce. Takové chápání dovoluje zkoumat rozvoj naší soudobé mládeže jednak tradičně jako výsledek společenských procesů, jednak jako součást těchto procesů. V procesu rozšířené reprodukce naší společnosti je pak mládež zkoumána jako objekt i aktivní subjekt, jako jeden z podstatných činitelů tohoto celospolečenského procesu, mladá generace je chápána jako objekt a subjekt společenského pohybu socialistické společnosti.

Tento přístup poskytuje nové možnosti ve výzkumu sociální struktury, v níž jsou všechny čtyři hlavní úkoly stěžejního směru VIII-10 více nebo méně spjaté. Řešitelé chápou sociální strukturu mládeže jako integrální součást sociální struktury společenských vztahů a z nich vyplývajících sociálních diferencí. Tato koncepce dovoluje odhalit objektivní a reálný význam mladé generace nejen pro její vlastní rozvoj, ale i pro výzkum sociální struktury celé společnosti a pro další vývoj společenských vztahů etapy výstavby rozvinutého socialismu.

Lze předpokládat, že tato koncepce umožní formulovat obecnější tendence,

kteří určují postavení a úlohu dnešní mládeže v procesu reprodukce celé naší společnosti. Řešení daných výzkumných úkolů by mělo přispět k objasnění toho, jak se mladí lidé podílejí na jednotlivých mechanismech společenské reprodukce, které mechanismy jsou určující pro formování sociální skupiny mládeže jako celku i jednotlivých skupin a jak se podílejí na formování naší mladé generace.

Vystoupení druhého z hlavních referujících na zasedání první sekce s. ing. Jaroslava Jiráska, CSc., pouze zdánlivě překročilo tematiku jejího jednání. Bylo informací o nedávno dokončené *prognostické práci o vývoji naší společnosti do roku 2000* se zvláštním zřetelem k utváření socialistického životního způsobu. Mimořádný zájem, který vystoupení s. Jiráska vyvolalo, ukazuje, jak se právě prognostické formy vědecké práce stávají aktuální pro sociology zabývající se problematikou výzkumu sociální struktury.

Výstavba rozvinuté socialistické společnosti v naší vlasti představuje revoluční proces, který nemůže spočívat na problému růstu, ale zahrnuje v sobě kvalitativní přeměny. Způsob zajišťování materiálního základu pro společenský rozvoj spočívající na rozšiřování hospodářské masy se již vyčerpává — a to nejen pro limity výrobních zdrojů (pracovních sil, paliv a surovin, investic). Vyčerpává se všeobecně, historicky; nemůže již fungovat jako materiální základna pro růst životní úrovně lidu ani pro soutěž se soudobým kapitalismem.

Koncem našeho století se zauzlila řada problémů, které vůči našemu společenskému rozvoji vystupují jako vnější, s nimiž musíme počítat jako s trvalou okolností plánovitého budování socialistické společnosti. Patří k nim nová zhoubná mezinárodní činnost imperialistických centrál, nutnost posílit semknutost socialistických sil, hájit mírový život na naší planetě, přispívat k uvolnění mezinárodního napětí a rozvoji spolupráce mezi národy, dále problémy integrace rozvojových zemí do globálního rozvoje (a z našeho hlediska spojení se zeměmi demokratické a socialistické orientace), a konečně problémy světového deficitu výživy, zdrojů energie a surovin, vzdělanosti a kultury. Socialistické země jsou povolány ukazovat cestu ze soudobých problémů, obracet duchovní a materiální síly společnosti k mnohotvárným potřebám lidu, uvolňovat dráhu rozmachu lidových mas.

XVI. sjezd KSČ znovu ukázal jednotu našich vnějších a vnitřních úloh společenského rozvoje a zdůvodnil aktuální potřebu obratu ve způsobech uskutečňování strategické linie výstavby rozvinuté socialistické společnosti. Rozvoj naší socialistické společnosti na vstupu do osmdesátých let se již nedá opírat o návyky sedmdesátých a nelze vystačit s „menšími úpravami“.

Neodkladný obrat ve způsobech zajišťování výstavby rozvinuté socialistické společnosti, jehož jádro tvoří odpoutání naší společnosti od setrvačných sil extenzivního hospodářství a přechod k intenzivnímu hospodářství, výrazně zesiluje potřebu strategického společenského rozhodování. Před společenskou vědu se staví naléhavý požadavek prohloubit teoretické základy pro tvorbu plánovaných prognóz, komplexních programů, výhledových plánů, identifikovat klíčové problémy a formulovat hypotézy dlouhodobého společenského vývoje.

Na podnět ÚV KSČ zadala vláda ČSSR svým státním orgánům vypracování dlouhodobého výhledu do roku 2000 a přizvala k této práci také ČSAV. Federální vláda spojila zadání této práce s určitou cílovou představou, že v průběhu příštích dvaceti let bude možné u nás vybudovat rozvinutý socialismus. Jako materiální základ uvažovala zdvojnásobení národního důchodu a dalších devatero předpokladů týkajících se urychlení vědeckotechnického pokroku,

zesílení mezinárodní dělby práce a spolupráce, rozvinutí schopností a sil společenského subjektu.

Náročná úloha vytvoření dlouhodobého výhledu je rozvržena do tří etap, které by měly být završeny k roku 1987. Potom by dlouhodobý výhled — do něž vstupují i vědecké prognózy ČSAV — měl tvořit trvalou součást společenského řízení. Byla dokončena první etapa prací, a to umožňuje zpětně přehlédnout vykonané dílo, zhodnotit, čeho bylo dosaženo a vyvodit poučení pro další zdokonalení vědeckého prognózování.

ČSAV se na tvorbě dlouhodobého výhledu podílí dvěma řadami teoretických podkladů. Jednu z nich vypracovávají ústavy přírodních a technických věd a týká se rozvoje vědy a osvojování vědeckotechnické revoluce. Druhou vypracovávají společenské vědy a jejím cílem je hypotetický obraz budoucí rozvinuté socialistické společnosti jako celku.

Postupně se obě řady hypotéz budou sblížovat na hypotéze o spojitém společensky formativním účinku vědeckotechnické revoluce a předností socialistického výrobního a životního způsobu.

Při zahájení prací na hypotéze společenského vývoje do roku 2000 bylo třeba se kriticky vyrovnat s tím, co v tomto směru bylo vykonáno již dříve. (V době od druhé poloviny padesátých let do první poloviny sedmdesátých let byly provedeny 4 série dlouhodobých prognóz). Podstatným vyústěním bylo přesvědčení, že k vyšší společenské účinnosti prognózy je třeba postavit se „do středu“ společnosti, zaujmout pozici celospolečenských potřeb a rovněž zahrnout do prognózy především rozvoj vědy a technický pokrok a sociální rozvoj.

Oprávněnost tohoto názoru potvrdilo i studium podobných a již vyzrálějších prací v SSSR a náběhy k dlouhodobým prognózám v dalších socialistických zemích. Ostatně víceméně shodné poznatky se výtěžily i z kritického rozboru nových velkých prognóz v západních zemích. Vědecké hypotézy se staly nepoměrně komplexnějšími než dříve, zároveň z nich však plastičtěji vystupuje význam osvojování nových vědeckotechnických vymožeností spolu s rozvojem subjektivních schopností a sil.

Bylo potom třeba určit charakter vědecké prognózy a odlišit ji od jiných součástí dlouhodobého výhledu, od bezprostředně plánovaných prognóz, dlouhodobých komplexních programů, hlavních směrů rozvoje atp. Neběží ani tak o práci s empirickými daty podle nějaké předem stanovené metodiky a souboru ukazatelů, nýbrž hlavně o obnažení protikladné zákonitosti společenských procesů, nalezení „zlomových čar“, kdy dříve nosné procesy ztrácejí sílu a vývoj začíná od nové základny, o identifikování hlavních problémů a nalezení jejich řešení.

K úvodním pracím patřilo vytvoření určité modelové představy o pohybu společnosti. Zvláštnost byla v tom, že tato představa spočívala na sociální půdě: nevycházelo se od ekonomického základu k ekonomickému produktu, nýbrž od sociální kvality obyvatelstva — přes ekonomiku, kulturu, ideologii, životní způsob a společenské vztahy — k nové vyšší sociální kvalitě obyvatelstva. Ukázalo se to zatím příliš náročné a úvodní představa byla nakonec zjednodušena: Společnost byla podmíněně rozdělena (samozřejmě jen v určitém přiblížení) na dvě velké sféry: ekonomickou a sociální. Z kombinace alternativ jejich dynamiky vyšly čtyři základní varianty společenského vývoje:

- obě sféry se vyvíjejí spíše jen setrvačně
- první se vyvíjí rychleji
- druhá se vyvíjí rychleji
- obě se vyvíjejí progresívně a harmonicky.

Myšlenkový experiment založený na tomto zjednodušeném schématu potvrdil, že musíme počítat s výraznou vědeckotechnickou přestavbou hospodářství, ale to koneckonců nebyl nový poznatek. Skutečně významné bylo poznání, že sociální sféra může nabýt mnohem aktivnějšího vlivu na přetváření společnosti a je s to v rostoucí míře produkovat nezastupitelné hybné síly společenského rozvoje. Na jedné straně je vázána na ekonomickou sféru, ale na druhé se sama stává podmínkou jejího rozvoje. Zaujímá v přetváření společnosti stále významnější postavení.

Potvrdilo se i očekávání, že progresivní pohyb společnosti na cestě k rozvinutému socialismu se bude sdružovat kolem linie komplexní intenzifikace společenské reprodukce. Je zvykem zabývat se intenzivním rozvojem ve výrobě, avšak ukázalo se, že bude třeba prozkoumat možnosti intenzivního rozvoje (a vyšší kvalitativní úrovně) na všech úsecích společenských činností.

Prognóza je výrazem úsilí o organické propojení (prolínání struktur) vědeckotechnických a sociálních procesů v širokém společenském rámci. Z hlediska přípravy podkladů i větší přehlednosti výkladu byla rozvržena do řady kapitol zahrnujících víceméně stejnorodou tematiku: *Globální vývoj. Soutěž mezi socialismem a kapitalismem. Mezinárodní podmínky výstavby rozvinutého socialismu v ČSSR. Rozvoj socialistického společenství a místo ČSSR v něm. Věda a její společenské funkce. Osvojování vědeckotechnické revoluce. Vědeckotechnický potenciál. Intenzivní rozšíření materiální reprodukce. Strukturní změny hospodářství. Hospodářský mechanismus. Životní prostředí. Utváření sídlišť a krajiny. Demografický vývoj. Třídně sociální struktura společnosti. Dělnická třída. Národy a národnosti ČSSR. Socialistický životní způsob. Práce. Životní úroveň. Vzdělanost. Kultura. Volný čas. Socialistická demokracie a účast lidí na řízení práce a správě veřejných věcí. Společenské vztahy. Formování socialistického člověka. Kritéria společenského pokroku.* [Pro úspornost jsou názvy kapitol zjednodušeny, všechny byly aktivně zaměřeny k cílové funkci — výstavbě rozvinutého socialismu.]

Vědecká prognóza společnosti do roku 2000 se tak stala unikátním pokusem svázat vjedno (nebo alespoň sblížit) velkou sumu významných společenských procesů. Přes enormní šíři záběru však není obtížné dokázat, že má nadále nemalé mezery. Především se zatím nemohla opřít o propracovanou prognózu dlouhodobého vývoje socialistického společenství. Bylo by třeba rozvinout úvahy o delším vývoji politických sil a vztahů, které jsou nejsilnější pákou mobilizace sociálních činitelů. Chybí v ní i takové významné složky, jako zdraví a zdravotnost, mládež a „třetí věk“ aj. Zbývá tedy ještě dost práce na ucelení celého souboru.

Vědecká prognózovatelnost společenského vývoje přímo závisí na dosažené úrovni společenské vědy. Je to teoretická úloha, jež předpokládá vyšší zralost vědy, rozvinutí její poznávací funkce do funkce predikční. Nelze vystačit s nějakou ad hoc vytvořenou „metodikou“, která se jen zaplní tak či onak získanými údaji. Patří to spíše k vrcholným výkonům vědy a její účasti na proměnách praxe.

Pro vytvoření hypotézy vědeckého charakteru existují zřejmě dva základní předpoklady: Jednak teoretická abstrakce, jejímž produktem jsou nové teoretické pojmy a zákonitosti (tendence) společenského vývoje, jednak kritická teorie, která analýzou minulosti a přítomnosti dokáže odhalovat protikladné síly, ocenit, co v nich vyhasíná a co se rodí.

Všude tam, kde bylo možné — především na základě předchozího výzkumu — dosáhnout vyšší teoretické abstrakce nebo prohloubit teoretickou kritiku, bylo také možné říci něco podstatně nového o dlouhodobých tendencích společenského vývoje (například o nových formách světového třídního boje, o po-

vaze intenzivní rozšířené společenské reprodukce, o vědě a jejích společensky přetvářecích funkcích). Tam, kde to možné nebylo, docházelo nutně ke kompromisům, subjektivní argumentaci a vzájemnému „přetlačování“.

Věda je zvyklá pracovat s kategoriemi a zákonitostmi historickými a přítomnými, ale nezvykla si na kategorie a zákonitosti vývoje, budoucnosti. Není snadné dostat odpověď na otázky, pokud se kladou v poloze „co to je“. Mnohem obtížnější je to u otázek „jak to je“, „jak se to pohybuje“, „jaký to má vývoj“. Přitom tvorba vědecké prognózy představuje „převádění“ společenských procesů od minulosti přes přítomnost k budoucnosti. Jde v podstatě o novou výzvu vědecké činnosti.

Výsledná zpráva pod názvem *Československo 2000* jako společné dílo Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, Ekonomického ústavu ČSAV a dalších spolupracujících ústavů [z oboru vědeckotechnického rozvoje, práce, zahraničního obchodu, životní úrovně, pedagogiky, kultury, státu a práva atd.] prokázala, že možnost „setrvačné varianty“, založené na pouhém prodlužování dosavadních vývojových trendů, nemá dlouhé trvání a neotevírá perspektivu vybudování rozvinuté socialistické společnosti v dohledné době. Obsahuje v sobě i některá rizika uzavírající progresivní vývoj společnosti. Zároveň potvrdila, že existuje reálná možnost vybudovat rozvinutý socialismus v naší vlasti kolem roku 2000 cestou revolučního vývoje. V naší společnosti je rozsáhlá potenciální příležitost k urychlování vědeckotechnického pokroku, prohlubování mezinárodní socialistické dělby práce a spolupráce, rozvoje aktivního společenského subjektu. Potvrdila rovněž, že v příštích dvaceti letech mohou být vytvořeny materiální předpoklady výstavby rozvinutého socialismu, zintenzifikován společenský výrobní proces a zvýšen národní důchod více než dvakrát.

K patrně nejvýznamnějším výsledkům můžeme počítat prozkoumání sociální sféry jako zdroje urychlování progresivního společenského pohybu. Ukázala se celá řada nových pohledů na třídně sociální strukturu, sbližování sociálních sil (tříd, sociálních skupin, národů a národností, generací) a jejich svorný postup ve výstavbě rozvinuté socialistické společnosti. Byly prozkoumány možnosti sociálně ekonomických proměn práce [zvýšení podílu automatizace na 20–25 %, snížení namáhavé a duchaprázdné práce až na 15 %, posílení pracovního kolektivismu a zvýšení životní hodnoty práce], zvýšení a zkvalitnění životní úrovně lidu [s poměrně širokým přechodem od základních potřeb k „bohatým“ potřebám, otevírajícím možnost rozšiřování a obohacování životního procesu a přetváření člověka], zvýšení školního vzdělání [na všeobecný 12letý základ], další vzdělanosti a kultury [se zvýšením aktivně se podílejícího obyvatelstva na dvojnásobek až trojnásobek], zkrácení pracovní doby [až na 35–36 hodin týdně], prohloubení účasti lidí na správě veřejných věcí a řízení práce [nejméně na trojnásobek] atp.

Souhrnným výsledkem zkoumání perspektiv sociální sféry je přesvědčení, že je možné dosáhnout předstihu v rozvoji subjektivních schopností, sil a aktivit lidí před tvorbou společenského produktu („před jejich dílem“). To také představuje významný akcelerační úhrnného společenského pohybu, rozhodující stimulans sociálních proměn.

Klíčovou úlohu zde plní prohlubování socialistického charakteru společenských vztahů, upevňování socialistického kolektivismu sdružené práce, vytváření takových podmínek, aby činitelé společenského rozvoje působily na stále všestrannější rozvoj individuů a neztrácely se v soukromé sféře, nýbrž vracely se společnosti jako stále důležitější hybná síla rozvoje.

Výsledek prozkoumání jednotlivých společenských procesů a jejich souvislostí byl shrnut podle dvou kritérií společenského pokroku:

1. Podle obvyklého kritéria rozvoje výrobních sil a produktivity společenské práce se dá dosáhnout dynamického rozvoje výrobních sil a zvýšení produktivity společenské práce přibližně na dvojnásobek. To se jeví jako dostatečné pro vyzrálý vývoj socialistické společnosti.
2. Jako druhé kritérium byl zvolen marxovský „disponibilní čas“ (disposable time). Vycházelo se z toho, že povaha společenského bohatství na prahu rozvinuté socialistické společnosti bude přecházet více od bohatství, které je uloženo ve věcech, k bohatství uloženém v člověku, v jeho tvůrčích schopnostech, v jeho subjektivních silách a aktivním životním postoji. „Disponibilní čas“ shrnuje ten podíl životního času, který člověk má k dispozici na seberozvoj, kdy jeho činnost nepodléhá čistě vnějším cílům a rutinním cyklům. Je to tedy čas tvořivého rozvoje člověka samého, jak v době práce, tak ve volném čase. Byla zpracována první (samozřejmě velmi přibližná) bilance „disponibilního času“ (byl určen 10–15 %). Podle progresivní varianty společenské hypotézy by se mohl zvýšit na více než dvojnásobek. (I tím byl prokázán možný předstih sociálních činitelů před ekonomickými.)

Práce na vědecké prognóze (hypotéze) společenského rozvoje pokračuje. Přestává být epizodickou a stává se trvalým zaměstnáním vědy. Už nejen dva hlavní ústavy, ale téměř dvě třetiny společenskovědních ústavů počítají na období 1981–1985 s tím či oním příspěvkem k utváření představ o dlouhodobém výhledu naší společnosti. V další práci je třeba zaměřit pozornost jednak na plné vytěžení těch teoreticko-metodologických poznatků, které jsou k dispozici, jednak na další teoreticko-metodologický pokrok a hlubší prozkoumání společenských procesů a souvislostí, které budou nabývat největšího společensky formativního významu (politický systém, rozvoj socialistické společnosti, vyšší fáze vědeckotechnické revoluce a sociálního rozvoje).

V ČSAV se vytvářejí nové předpoklady pro to, aby věda se ctí naplnila požadavek XVI. sjezdu KSČ „posílit perspektivní plánování a připravit dlouhodobý výhled“ národního hospodářství a celé společnosti.

I když výklad s. Jirásky byl pouze zhuštěnou informací o skutečně rozsáhlém vědeckém úsilí početného kolektivu společenských vědců, stal se v mnohém inspirativní pro mnohé úvahy a záměry dalšího rozvoje naší marxisticko-leninské sociologie.

* * *

Na zasedání první pracovní skupiny pak v diskusi vystoupila celá řada dalších účastníků s dílčími příspěvky či komentáři k hlavním referátům (mezi nimi byli i člen korespondent AV SSSR T. V. Rjabuškin, ředitel Ústavu sociologických výzkumů AV SSSR, prof. R. Weidig, ředitel Sociologického institutu Akademie společenských věd NDR, prof. Cseh-Sombathy, zástupce ředitele Sociologického ústavu AV MLR, a řada našich účastníků).

Celkově lze shrnout, že jednání první pracovní skupiny na sjezdu československých sociologů bylo plodné, rozmanité a inspirativní, dokázalo, že úsilí našich sociologů je orientováno na závažné problémy naší socialistické společenské praxe zcela v souladu s požadavky, které před naši společenskovědní frontu postavil XVI. sjezd KSČ.

Sekce č. 2

„Formování socialistického způsobu života

(Zprávu připravila doc. dr. Miroslava Šolcová, DrSc., zástupkyně ředitele Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ, Praha)

Význam sociologie pro teorii o socialistickém způsobu života

(Úvodní referát)

Sjezd sociologů si klade za cíl přispět k hlubšímu rozpracování závěrů XVI. sjezdu KSČ, novými podněty, sjednocováním a prohlubováním vědeckovýzkumné práce přispívat k dalšímu rozvoji marxisticko-leninské sociologie.

Jako *klíčové téma* v oblasti rozvoje společenských věd XVI. sjezd označil teorii o budování rozvinuté socialistické společnosti. Zkoumání tvorby socialistického způsobu života je jeho implicitní součástí, neboť formování socialistického člověka a jeho způsobu života je spjata s revoluční přeměnou společenského bytí a vědomí. Je tomu tak proto, že měnící se podmínky života člověka jsou produktem jeho vlastní přetvářející praxe, v níž on sám se mění a vyvíjí v nově jednající a myslící bytost. Objektivní působení a vědomé uplatňování zákonitostí etapy budování rozvinuté socialistické společnosti tvoří základ pro formování socialistického způsobu života v jeho individuální i společenské rovině. *Rozpracování otázek obecných vývojových zákonitostí a jejich uplatnění v našich československých podmínkách se na jedné straně musí stát teoretickým zázemím zkoumání socialistického způsobu života, na druhé straně pak zobecněné výsledky sociologického bádání v oblasti způsobu života mohou — a měly by — poskytovat vědecký důkaz pro některé teoreticky stanovené hypotézy i konkrétní materiál, na jehož základě lze ověřením vědeckých hypotéz přispívat k rozvoji samotné vědecké teorie o rozvoji společnosti. Tato dialektika poznávání empirických faktů a teoretického zobecňování je metodou vlastní marxisticko-leninské sociologii, sociologii, která svým předmětem je bezprostředně spjata se zkoumáním nových společenských jevů, procesů a vztahů.*

Tím se také *vygrazňuje místo i význam* sociologického bádání ve společenskovědní oblasti. Jeho nezastupitelnost není dosud všeobecně uznávaná. Aniž bychom si kladli nárok na vyčerpání všech příčin tohoto stavu, s jistým rizikem zjednodušení můžeme říci, že k nim zřejmě patří určitá míra neefektivnosti našeho zkoumání, posuzovaná prizmatem využitelnosti sociologických poznatků k řešení dílčích i obecných otázek rozvoje společenského procesu vůbec, rozvoje etapy budování rozvinuté socialistické společnosti pak zvláště.

Realizace zákonitostí socialismu, syntéza jejich působení, je totožná s procesem tvorby objektivních podmínek i subjektivních předpokladů pro socialistický způsob života. Proto jejich poznávání a vědomé uplatňování ve společenské praxi tvoří fundament cílevědomé regulace tvorby způsobu života jako socialistického. Sjednocujícím momentem je totožnost obecných cílů, k nimž bezesporu patří postupný proces homogenizace sociálně třídní struktury a formování všestranně vyspělé osobnosti. Charakteristika rozvinutého socialismu svým obsahem zároveň určuje obsah procesu formování způsobu života socialistických tříd, sociálních skupin i jednotlivců. Osvojení si socialistického

způsobu života většinou obyvatel lze považovat za jedno z významných kritérií rozvinutosti socialistického společenského systému.

Jestliže je za jeden z charakteristických rysů pro stupeň rozvinutosti socialismu označován růst významu subjektivního činitele, pak i cílevědomé formování člověka jako aktivního uvědomělého budovatele nové společnosti bude jeho atributem. S tím je spjat jeden z úkolů sociologie, jímž je zkoumání faktorů vlivu a nástrojů na docílení růstu uvědomělosti dělnické třídy a všech ostatních pracujících. Rovněž tak sjednocení pohybu všech společenských sfér v etapě budování rozvinutého socialismu vyžaduje zkoumat tvorbu socialistického způsobu života tříd, sociálních skupin i jednotlivců v závislosti na této nové kvalitě společenského vývoje. Jednota společenského pohybu je dynamizujícím faktorem tvorby socialistického způsobu života, nelze ji však pojímat jako bezrozpornou, bezkonfliktní. Sama společenská praxe produkuje řadu empiricky zjištěných důkazů o rozpornosti společenského vývoje. Řešitelnost těchto rozporů je umožněna a determinována neantagonistickým charakterem a stabilitou socialistických výrobních vztahů.

Zkoumat proces tvorby socialistického způsobu života jako implicitní součásti teorie rozvinutého socialismu staví před sociologickou vědu řadu úkolů. Za primární lze považovat především zvýšení efektivity sociologického bádání, použitelnosti jeho výstupů pro společenskou praxi. Současný stav sociologického bádání v oblasti socialistického způsobu života trpí podle mého názoru některými „dětskými nemocemi“. Za jednu z nich lze považovat i dosavadní formu zkoumání, kdy institucionální roztříštěnost poněkud komplikuje jeho efektivnost a zvyšuje nároky na koordinaci výzkumu a vzájemnou spolupráci vědeckých pracovníků. Její míru, uplatňovanou prostřednictvím koordinační úlohy státního plánu vědeckého výzkumu, považuji za dnes již nedostačující především proto, že v průběhu bádání nedochází ke vzájemné konfrontaci, k výměně poznatků a dílčích výsledků, tedy k průběžnému náročnému oponování, k vzájemné inspiraci a obohacování, a tím i prohlubování nových poznatků. Komplexnost, mnohodimenzionálnost tohoto objektu zkoumání, jímž bezesporu socialistický způsob života je, si vyžaduje promýšlení nejen interdisciplinárního přístupu, ale i určité exaktní promýšlení dělby práce samotné sociologie jako vědního oboru. Není to úkol jednoduchý. Nároky na efektivní dělbu práce při výzkumu jsou zvyšovány nutností sjednocovat teoreticko-metodologická východiska. Toto sjednocování umožňuje na jedné straně zobecňovat poznané fakty, jevy, vztahy a jednotlivé zkoumané procesy, a tím přispívá jak k tvorbě teorie o způsobu života, tak k obecné syntéze informací o dosaženém stavu dynamiky formování současného socialistického způsobu života i k prognózám jeho vývojových tendencí. Potřebnost podobných výstupů sociologického bádání pro společenskou praxi, v kontextu s úkoly, které společenským vědám uložil XVI. sjezd KSČ, je zcela zřejmá. Sjednocování teoreticko-metodologických východisek na druhé straně také umožňuje postihnout jednotlivé konkrétní jevy, vztahy a procesy, kdy funkční mírou teoretické abstrakce od složitých souvislostí je zaručena hloubka jejich konkrétního poznání, aniž bychom se dopustili nepřijatelného izolacionismu, odtržení částí od celku, či popisného pozitivismu.

K dalším požadavkům lze počítat potřebu sjednocení výzkumu na platformě pokusu o vytvoření reálného modelu socialistického člověka a jeho způsobu života. Tento model by stupněm své obecnosti překrýval složitost strukturovanosti způsobu života a diferenciaci jeho tvorby. Jeho exaktnost by však umožňovala nacházet sjednocující jevy, vztahy a procesy, které vznik a rozvoj způsobu života jednotlivců, sociálních skupin i tříd determinují a jeho charakteristiku jako socialistického produkují a umožňují. Vytvoření tohoto modelu by

například podmiňovalo typizaci zcela určitých činností, které nejen determinují, ale i dynamizují formování socialistického způsobu života.

Za základní determinanty socialistického způsobu života jsou považovány činnosti člověka spjaté s:

1. prací měnící se z pouhého prostředku k obživě v první niternou potřebu člověka; jde o postupnou negaci pozůstatků staré společenské dělby a změnu charakteru práce prostřednictvím aktivního uplatňování vědy a techniky v praxi;
2. se vzděláním a kvalifikací jako projevem stupně duchovní rozvinutosti a osvojení si kulturně duchovních hodnot;
3. s účastí na řízení výroby a s aktivizací účasti při rozvíjení politického systému společnosti.

Tyto relativně samostatné oblasti činností tvoří ucelený systém. Jejich prostřednictvím lze vytvářet obecný model socialistického způsobu života, v němž by byla postihnuta:

- a) obsahová analýza činností respektující zákonitou dynamiku pohybu od minulé k přítomnému a budoucímu,
- b) analýza a symbióza biosociálních, sociálně kulturních i sociálně ekonomických stránek života,
- c) zkoumání proporcí činností a jejich vzájemného vztahu,
- d) dialektika procesu diferenciaci a homogenizace podmínek práce a života.

Od taxonomického modelu způsobu života (který lze považovat za nezbytný pro utřídění sociálně statistických ukazatelů) by bylo nutné přejít k tvorbě modelu schopného postihnout nejdůležitější komponenty, které tvoří obsah způsobu života, analyzovat jejich vztahy, poznat a označit příčinně následné vztahy vznikající mezi nimi navzájem, stanovit sociální indikátory jako nástroje ke kvantifikaci rozvinutosti socialistického způsobu života, poznat a určit společenské mechanismy, které na způsob života působí pozitivně a odrážejí jeho kvalitativní charakteristiky. Tím dospět k modelu, který by se rovnal analytickému popisu všech komponentů socialistického způsobu života se všemi jejich podstatnými příčinně následnými vztahy a zahrnoval volbu společenských nástrojů k řešení rozporných jevů, jakož i mechanismů k jeho dalšímu progresivnímu rozvoji. Výstupy sociologického bádání by pak směřovaly k optimalizaci formování socialistického způsobu života, jakož i k odhalování reálných zábran, které jeho tvorbu problematizují či negativizují.

Boj proti negativním vlivům se neobejde bez analýzy jejich příčin, bez znalosti jejich ontologických i gnozeologických zdrojů. Teprve vědecky erudovaný výzkum může dát v tomto směru výstupy v podobě reálných doporučení pro oblast společenské praxe, jak, jakými společenskými mechanismy negativní jevy odstraňovat a jejich novou produkci neumožňovat.

Řadu těchto otázek přímo zformulovalo jednání XVI. sjezdu. Jde především o následující procesy:

- Rozvíjet aktivitu dělnické třídy, zvyšovat její uvědomělost, rozšiřovat její účast na politickém a společenském životě, dbát o to, aby dělnická třída byla v popředí novátorské iniciativy, aby se zlepšovaly podmínky její práce a života.
- Řídit proces osvojování si rysů charakteristických pro dělnickou třídu všemi příslušníky společnosti.
- Podřídit aktivitu všech tříd, sociálních skupin a jednotlivců zvládnutí národních úkolů hospodářského a sociálního rozvoje.

- Upevňovat socialistický vztah k práci; výkon práce chápat jako činnost uspokojující individuální a společenské potřeby.
- Posílit vědomí kolektivní odpovědnosti za vykonanou práci spolu s vědomím závislosti růstu životní úrovně na kvalitě veškeré práce.
- Zvýraznit a důsledně uplatňovat princip zásluhovosti práce; pěstovat nekompromisní kritiku nedostatků, překonávat rovnostářské tendence a falešné přístupy v hodnocení a odměňování.
- Mobilizovat všechny síly tříd, sociálních skupin i jednotlivců k přechodu od extenzivního k intenzivnímu rozvoji národního hospodářství, k uplatňování intenzivního rozvoje ve všech oblastech života společnosti.
- Upevňovat a rozvíjet sociální a životní jistoty všech obyvatel; rozvíjet uspokojování potřeb ze společenských fondů a vytvářet tak optimální podmínky pro postupné stírání třídních a sociálních rozdílů a pro všestranné uplatnění a rozvoj každého jednotlivce.

Mezi úkoly, které umožňují řešit tyto problémy prostřednictvím sociologického bádání, patří analýza nástrojů směřující k rozvoji pracovní a společenské aktivity, která je nutná pro zabezpečení kvalitativně nových požadavků rozvoje výrobních sil, aktivity, která je nezbytná při přenášení výsledků vědy a techniky do praxe.

Přechod od extenzivního k intenzivnímu rozvoji všech oblastí společenského života vůbec, ekonomiky pak zvláště, klade nové nároky nejen na výrobu, ale i na přístup člověka ke společenské praxi i k sobě samému. Překračovat horizont svého vlastního společenského uplatnění, zvyšovat nároky na vlastní seberealizaci patří k nezbytným požadavkům současného stupně společenského vývoje a odráží podstatu jeho nové kvality. I zde hraje sociologické poznávání nemalou úlohu. Mám zde na mysli zkoumání samotného procesu práce jako základní determinanty tvorby způsobu života, s ním související problémy vztahu člověka k práci, problémy povýšení zásluhovosti související se vztahem ekonomických a morálních stimulů práce, sociální faktory ovlivňující globálně pojímané pracovní a životní prostředí a mnohé další.

K hledání nových zdrojů dynamizujících tvorbu socialistického života by zřejmě patřily i expertízy analyzující obsah úkolu stanoveného XVI. sjezdem: zabezpečit rozvoj kvalitativních stránek životní úrovně. Analyzovat obsah i nástroje obratu od kvantifikované pojímaného růstu životní úrovně v její novou kvalitu patří k aktuálním otázkám sociologické teorie. S tím souvisí složitá problematika zájmů a potřeb. Absence rozpracovanosti této problematiky je zvláště zjevná při řízení a společenské regulaci materiálních i duchovních podmínek života, podmínek, které by cílově optimalizovaly vznik a ovlivňovaly fixaci nových socialistických rysů jednání a morálních a etických vlastností socialistického člověka, tvorbu hodnot a světonázorových postojů k vlastnímu i společenskému životu. Přitom musíme mít na zřeteli, že v celé této složité problematice se objektivně prosazuje vztah společenského bytí a vědomí. Dialektika jejich působení umožňuje poznat a respektovat, že jediným globálně pojímaným stupněm či kritériem dosažené rozvinutosti socialistického člověka je jeho vlastní aktivita projevující se v uvědomělé pracovní, společenské a politické aktivitě, provázené pocitem osobní spoluodpovědnosti za vybudování nového společenského řádu.

Marxisticko-leninská sociologie — přes některé dílčí pozitivní výsledky, vyjádřené především prostřednictvím expertízy provedené v rámci Jednotného programu společenských věd po XV. sjezdu KSČ — stojí tak říkajíc na počátku systematického, koordinovaného a na klíčová místa orientovaného výzkumu procesu formování socialistického způsobu života.

Předpokládám, že erudovaná diskuse na tomto sjezdu sociologů bude nejen vědeckým sdělením o výsledcích výzkumu, ale i významným příspěvkem pro hledání nových přístupů ve vědeckobadatelské práci.

* * *

Diskuse ve druhé pracovní skupině byla velmi bohatá, tematicky však různorodá. Z diskusních příspěvků uvádíme následující stručnou informaci:

Jako první vystoupila doc. dr. *Blanka Filipcová*, CSc. (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV), která shrnula *výsledky výzkumu socialistického způsobu života*, tak jak jsou obsaženy v závěrečných studiích Jednotného programu společenských věd. Zdůraznila, že společenská praxe před nás stále naléhavěji ставí požadavek předvídat a řídit sociální procesy spojené se způsobem života a formováním socialistické osobnosti. Otázka dnes nezní: řídit či neřídit tyto procesy, jde pouze o to, jak je řídit účinněji a uvědoměleji. Reálný způsob života není totiž jen produktem procesů probíhajících uvnitř ekonomiky, sociální struktury a společenského vědomí, ale je současně aktivním činitelem reprodukce celé společnosti, jejího sociálního a ekonomického systému i osobnosti. To znamená, že rozvoj socialistického způsobu života je nejen cílem socialistické společnosti, ale současně i důležitým nástrojem formování a ovlivňování ekonomických a sociálních procesů probíhajících v jejich rámci.

Pojem socialistického způsobu života je stále v marxistické literatuře předmětem diskusí, které nebudou zřejmě v brzké době ještě uzavřeny. Nejasnosti se projevují zejména v tom, že řada autorů neodlišuje dostatečně výrazné cíle, které jsou typické pro socialismus jako nižší fázi komunistické společnosti, od hodnot, norem a cílů vlastních rozvinuté komunistické formaci. Poukázala na to, že právě tato záměna má pro řízení procesů uvnitř způsobu života často nežádoucí důsledky, neboť orientuje pozornost lidí i decizních orgánů na cíle, které jsou sice často formulačně velmi atraktivní (všestranný rozvoj osobnosti, odstranění všech rozdílů v podmínkách a způsobu života), ale v současné době obtížně realizovatelné, ne-li v masovém měřítku zcela nerealizovatelné. Tím se oslabuje pozornost vůči těm cílům, které jsou reálné a jako takové mají výrazný mobilizační dopad uvnitř společnosti.

Analýza procesu utváření socialistického způsobu života proto nutně vede, zejména tehdy, když jej nazíráme optikou předvídání, prognózování a řízení, ke zdůraznění časového hlediska.

Neméně důležitým aspektem řízení způsobu života je orientace na ty jeho stránky a komponenty, které mají rozhodující „stylotvornou“ funkci ve společnosti. Práce, účast na řízení společenských procesů a s nimi spojené osvojování kulturních hodnot jsou dnes obecně chápány jako komponenty, které mají strategický význam pro krystalizaci socialistického způsobu života.

Z hlediska, které na způsob života pohlíží jako na součást reprodukce společnosti a klade důraz především na procesuální stránku, je ovšem více než patrné, že při vymezení předmětu způsobu života jej nelze v procesu operacionalizace redukovat pouze na některou z jeho komponentů a postupovat metodou „parť pro toto“, která byla v počátečních fázích výzkumu běžná a užitečná a má i dnes určitý význam. Hlavním problémem je dnes pochopení způsobu života jako určitého celku, v němž každý element, každý komponent funguje, reprodukuje se a rozvíjí jako součást celku a prostřednictvím tohoto celku.

Řadu nových otázek postavily před teorií socialistického způsobu života výsledky nových sociologických výzkumů. Pro rozvoj socialistického způsobu života jsou dnes v Československu rozhodující především dva momenty: kvalitativní změna společenských vztahů, rozvíjejících se zatím převážně na bázi

extenzivního růstu ekonomiky, a strukturální změny v podmínkách života, které jsou výsledkem aktivního působení těchto vztahů.

Dnešní fázi rozvoje socialistického způsobu života lze u nás charakterizovat jako extenzi společenských předpokladů individuálního rozvoje, přičemž nesporné úspěchy, jichž bylo na této cestě dosaženo (a které zakládají ve srovnání s kapitalismem odlišnou trajektorii utváření života) jsou základem identifikace pracujících se socialismem. Současně však dosavadní vývoj obsahuje i některé závažnější rozpory, které se soustřeďují do tří ohnisek: motivace k bezprostředně společenským činnostem; vztah mezi růstem individuálních potřeb a společenských forem jejich uspokojování; dialektika sociální homogenizace a diferenciací.

Dr. *Jana Vítěčková*, CSc. (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV) se ve svém diskusním příspěvku *K pojetí socialistického způsobu života* orientovala zejména na teoretické souvislosti úkolů, které před výzkumem způsobu života klade současná etapa rozvoje naší společnosti. Také ona, podobně jako s. Filipcová, poukázala na to, že v současné době je jedním z nejdůležitějších praktických úkolů aktivizace subjektivního činitele. Jde především o to, jak stimulovat aktivitu lidí i pracovních kolektivů v zájmu dynamizace společenského reprodukčního procesu a jejím prostřednictvím i obohacování života lidí.

Úkoly, které klade tvorba životního způsobu [například ochrana životního prostředí, kvalitativní změna standardů bydlení, potřeba služeb pro volný čas, prevence řady civilizačních chorob], jsou stále náročnější. Při řešení aktuálních i perspektivních úkolů je nutno docenit aktivní úlohu osobnosti ve společenském reprodukčním procesu. Přesun akcentu výzkumu z člověka jako produktu společenských poměrů na produktivní, činnou osobnost, na její aktivní úlohu ve společenském reprodukčním procesu předpokládá zkoumání makrospolečenských procesů jako procesů utvářených konkrétní aktivitou lidí, výrobních a pracovních kolektivů, společenských skupin a tříd. Klíč k řešení je právě v onom sociálním zprostředkování, jímž se člověk jako sociální subjekt svou vlastní činností stává činnou součástí, spolutvůrcem aktivity složitějších společenských subjektů i celé společnosti. Z hlediska analýzy životního způsobu jako procesu výrazně spoluurčeného aktivitami člověka (jakožto subjektu i nositele způsobu života) se pak nutně do centra pozornosti dostává celý komplex produktivní činnosti člověka v nejširším slova smyslu. Efektivita společenského reprodukčního procesu není dána jen aktivitou lidí v oblasti společensky organizované práce a výroby, ale je závislá na zvládnutí všech stránek života, včetně těch, které bezprostředně souvisejí se sférou individuální práce, mimopracovní doby apod. Proto i motivace k práci není závislá jen na vlastních procesech probíhajících uvnitř podniků, organizací a institucí, tedy v oblasti společensky organizované práce, ale i na těch sférách života, které jsou daleko více ovlivněny [společensky jen zprostředkovaně formovanou] aktivitou individua.

Dr. *Jiří Linhart* (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV) analyzoval ve svém diskusním příspěvku některé významné *problémy týkající se řady otázek rozvoje sociologického bádání*: Výzkum způsobu života má v jednotlivých socialistických zemích svá specifika i odlišné tradice. Nejdelší tradici má výzkum v Sovětském svazu, Československu a Polsku, zatímco v NDR, Bulharsku, Maďarsku či Rumunsku jsou tyto tradice kratší.

Zkušenosti z mezinárodních výzkumů způsobu života kladou s novou naléhavostí dva významné úkoly:

1. pokusit se rozpracovat systém základních teoretických kategorií nezbytných pro marxistickou sociologickou analýzu způsobu života;

2. historicko-komparativní metodou analyzovat předpoklady i důsledky odlišných tradic ve výzkumu způsobu života v jednotlivých zemích a vyvodit z ní závěry pro ucelenou koncepci výzkumu způsobu života.

Efektivní koncepce mezinárodního výzkumu života je totiž závislá na obdobnosti a vzájemné přijatelnosti určitých otázek ve výzkumných instrumentech. Rozvoj sociologie způsobu života je do značné míry podmíněn stupněm rozpracování systému obecné marxistické sociologie. V daleko větší míře než dosud bude proto zřejmě nutné analyzovat nejenom meritorní a praktické otázky výzkumu způsobu života, ale i jeho teoreticko-metodologické předpoklady.

Bude třeba věnovat větší pozornost i analýze dosavadních tradic výzkumu způsobu života u nás, z nichž některé, zejména ty, které vznikaly v okruhu tzv. umělecké avantgardy, jsou dosud poměrně živou součástí našeho společenskovo vědního klimatu. Zatím však syntetičtější monografii na toto téma postrádáme a výzkum způsobu života trpí obdobným nedostatkem historické sebe-reflexe jako celá československá sociologie.

Výzkum způsobu života dnes daleko více než dosud vyžaduje i interdisciplinární pohled, přičemž kromě marxistické filozofie, vědeckého komunismu či politické ekonomie vystupuje stále více do popředí i význam marxistické historiografie.

Spolupráce sociologie a historiografie (sociologa a historika) při rekonstrukci a validizaci historických faktů je nezbytná. Sociologie bude nutně muset docenit i teoretický a metodologický význam historiografie, neboť některé problémy (například spjaté s otázkami periodizace, volbou indikátorů sociální změny, vztahy mezi historickým procesem a aktivitou jeho aktérů) nelze zřejmě bez docenění teoretického přínosu historiografie vůbec řešit.

Výzkum způsobu života klade v současné době i nové nároky na metodiku výzkumu. Pojetí způsobu života jako procesu reprodukce určitých stránek života lidí i společnosti a koneckonců i zvýšený zájem o pojetí způsobu života jako produktu rozhodovacích procesů různých řádů (individuem a rodinou počínaje a třídami, vrstvami či společností jako celkem konče) vyžaduje i novou výzkumnou strategii. V konfrontaci s novými problémy se daleko více než dříve projevují limity statistických, kvantitativně deskriptivních strategií (výzkumu), které jsme v podstatě na vyhovující úrovni již zvládli a objevuje se nezbytnost jejich syntézy s kvalitativními postupy. Zde jsme ovšem dosud teprve na počátku cesty a lze říci, že dosud není využito a prověřeno ani to, co zatím bylo ve světové sociologii vyzkoušeno.

Soudruh Linhart na závěr svého příspěvku uvedl, že podle jeho názoru v současné době půjde o to, dát novým teoretickým konceptům výzkumu způsobu života i pevnou metodickou oporu a předefinovat od intuice a analogie k uvědomělé aplikaci logickohistorické metody.

Dr. Svatopluk Zeman, CSc. (Výzkumný ústav životní úrovně, Bratislava) ve svém příspěvku *K teoretické reflexi reálného procesu života lidí a společnosti* mimo jiné uvedl, že pochopit společensky určitou podstatu individuálního života lidí v dané společnosti, podstatu, která se vyjevuje skrze řadu zprostředkování a v různých jevových formách, předpokládá a současně umožňuje chápat podstatu celého společenského celku, v němž jedinci žijí. Způsobová určení, která charakterizují život člověka z hlediska dialektické vazby jeho činností, ideových, organizačních a materiálních prostředků jejich regulace, životních podmínek a „životních produktů“ nebo „výsledků“, není možné objasnit pouze v individuální rovině či skrze ni, pouze rozbořením individuálního každodenního chování. Podstatná způsobová určení, determinující to, jaká činnost a v jakých podmínkách povede k jakým výsledkům, vyplývají totiž z povahy nadřa-

zeného společenského celku a v individuální rovině se mohou nejen zkreslovat či stírat, ale i obracet ve svůj opak.

Prostředky tradičních — empirických postupů používaných v sociologii se však dá zachytit právě jen bezprostřední povrch sociální skutečnosti (společenského života), popřípadě jeho reflexy v běžném vědomí lidí. Empirické sociologické výzkumy — zaměřené na důkladné, objektivní a přesné zmapování souvislostí v této nejvrchnější rovině sociálního dění — představují tedy pouze předpoklad a první stadium vlastního výzkumu, jehož cílem je odhalit a objasnit společenské, nadindividuální určení individuálního života. Z tohoto náhledu musí vycházet teoretická reflexe (analýza) reálného životního procesu, která zaměřuje pozornost nejen k zobecnění jednotlivých zjištění či k širšímu historickému kontextu zkoumaného procesu, ale usiluje především o odhalení jeho konkrétně historických určení, podstaty, specifických forem, rozporů atd.

Dr. Katarína Podoláková, CSc. (Ústav marxismu-leninismu filozofické fakulty Univerzity Komenského, Bratislava), přednesla referát na téma *Vliv životních podmínek na proces homogenizace a diferenciacie socialistického způsobu života*. Zdůraznila v něm typický rys socialistické společnosti, který spočívá v tom, že přestože se dílí cíle mění — přičemž jejich variabilita, konkrétní náplň i prostředky jejich realizace závisí na jednotlivých historických etapách a konkrétních fázích vývoje —, hlavní cíl, jímž je vybudování komunistické společnosti jako společnosti všestranně harmonicky rozvinutých lidí, je stabilní.

Z tohoto hlediska je nutno posuzovat i současnou etapu — etapu budování rozvinuté socialistické společnosti —, pro niž je charakteristické další rozvíjení procesu formování socialistického způsobu života na bázi již existujících životních podmínek socialistické kvality, které se neustále progresívně dotvářejí a zdokonalují. Součástí tvorby socialistického způsobu života jako cílové funkce řízení společnosti v této etapě je řada dalších, dílčích cílů, které spolu úzce souvisí, navzájem se podmiňují a v konečných důsledcích jsou *conditio sine qua non* realizace hlavního cíle, jímž je blaho pracujícího člověka, vybudování optimálních podmínek pro jeho všestranný harmonický rozvoj.

Mezi dílčí cíle zdokonalování socialistického způsobu života, které jsou aktuální pro současnou etapu vývoje socialismu, patří intenzívní překonávání a postupná likvidace zbytků sociálních nerovností vyplývajících z odlišných životních podmínek jednotlivců či sociálních skupin, tj. další rozvoj procesu homogenizace.

Jde především o další vyrovnávání rozdílů mezi životními podmínkami v městě a na vesnici, v jednotlivých územních oblastech, o stírání neodůvodněných rozdílů mezi jednotlivými typy rodin (daných jejich sociálně třídním zařazením či demografickými charakteristikami) a o vyrovnávání, resp. sblížování podmínek pro práci i podmínek pro regeneraci pracovní síly.

Kromě tendencí homogenizace životního způsobu je nutno ve sféře řízení a usměrňování společenských procesů počítat i s dialektickým protipólem, jímž je jeho skupinová a individuální diferenciacie.

Zhodnocení míry diferenciacie a homogenizace socialistického způsobu života, posouzení společenské prospěšnosti či škodlivosti jednotlivých příčin diferenciacie, zvážení adekvátnosti existujících a plánovaných životních podmínek — to jsou otázky, které mohou být zmapovány pouze na základě systematického, koordinovaného, interdisciplinárního výzkumu.

Ing. Edita Bauerová, CSc. (Výzkumný ústav životní úrovně, Bratislava) ve svém příspěvku *K problematice rozvoje a uspokojování potřeb v procesu for-*

mování socialistického způsobu života věnovala hlavní pozornost funkcím potřeb a problémům s nimi spojeným:

V procesu formování způsobu života mají potřeby různé funkce, z nichž za nejvýznamnější je možno považovat

- a) funkci utváření obsahu způsobu života, protože potřeby jsou v konečném důsledku (ontologicky nebo geneticky) poslední příčinou činností, jejichž nepřetržitý řetěz tvoří a charakterizuje způsob života;
- b) instrumentální funkci, která spočívá v tom, že potřeby vystupují jako globální nástroj formování způsobu života a plní úlohu nenahraditelného mezičlánku v procesech přeměny socialistických principů v reálný, každodenní způsob života;
- c) dynamizující funkci, která je založena na skutečnosti, že změny v komplexech činností se zpravidla uskutečňují na základě změny struktury potřeb; proto i změny preferencí a priorit mohou rozhodujícím způsobem ovlivnit procesy interiorizace socialismu adekvátních principů a hodnot.

Při prognózování vývoje potřeb v nejbližších desetiletích je třeba vycházet z předpokladů určujícího významu:

1. z neměnnosti hlavního cíle společenského rozvoje, jímž je všestranný rozvoj osobnosti všech členů společnosti;
2. ze změnách ekonomických podmínek, které v dimenzi současnosti dovolují udržovat a zkvalitňovat dosaženou životní úroveň;
3. z růstu uvědomění, jedinečnosti a neopakovatelnosti lidského života, které ve vědomí, zejména ve struktuře hodnot, vyvolává zásadní změny, jejichž důsledkem je posun ve strukturách a preferencích činností i intenzivnější vnímání časového rámce lidského života.

Dr. *Martin Cejp* (Ústav pro výzkum kultury, Praha) v příspěvku nazvaném *K některým metodologickým otázkám působení kultury na zdroj socialistického způsobu života*, ukázal na spjatost výzkumů, které provádí Ústav pro výzkum kultury, s problematikou socialistického způsobu života. Je tomu tak proto, že i přes poměrně velkou šíři záběru výzkumů lze říci, že hlavní pozornost je věnována kulturním aspektům života člověka. Tím také zdůvodnil, proč se sociologové pracující v tomto ústavu zajímají o vyjasnění metodologických východisek analýzy životního způsobu. Za vhodné východisko považují systém potřeb, zájmů a činností, přičemž zejména činnosti pokládají za relativně nejobjektivněji měřitelné.

Analýza kulturních potřeb, zájmů a činností musí respektovat širší souvislosti, tj. životní potřeby, zájmy a činnosti vůbec, tedy vlastně způsob života jednotlivců a různých třídně sociálních skupin.

M. Cejp uvedl řadu zajímavých metodologických principů, jejichž vyjasnění zefektivňuje výsledky sociologického zkoumání, a doporučil, aby této problematice byla věnována samostatná diskuse.

Dr. *Jozefína Ošmerová*, CSc. (Výzkumný ústav životní úrovně, Bratislava) informovala v příspěvku *Kulturní aktivity a socialistický způsob života* o výsledcích sociologického výzkumu oblíbených činností ve volných dnech podle pracovního zařazení v průmyslových závodech.

Poukázala na vztah mezi charakterem práce a činností mimo pracovní proces. Netvořivá práce nestimuluje člověka k zvyšování vzdělání ani k tvořivým kulturním aktivitám ve volném čase. Je zpravidla kompenzována oddychem, zábavou a pasívním příjmem kulturních hodnot, nejčastěji v domácím prostředí.

Dalším faktorem ovlivňujícím využívání volného času je výše vzdělanosti. Základní vzdělání se váže převážně na pasivní trávení volného času, tj. sledování masových komunikačních prostředků a oddych. S růstem vzdělání roste i rozvinutost zájmů a důraz na aktivní složku trávení volného času. Pro lidi s vyšším než středoškolským vzděláním je například charakteristický velmi malý zájem o poslouchání rozhlasu, oddech, návštěvu kina a cestování. Preferují spíše sebevzdělávání, tvořivou činnost, pobyt v přírodě, návštěvu kulturně uměleckých zařízení a jiné nevytypované činnosti.

Výzkumy sledují i souvislosti mezi rozvíjením kulturních potřeb a vztahem k práci, vzdělání a k socialistickým hodnotám.

Dr. *Emílie Malá*, CSc. [Výzkumný ústav kultury, Bratislava] ve svém příspěvku seznámila přítomné s výsledky *sociologického výzkumu v oblasti kultury a kulturního života společenských skupin*, které byly provedeny členy sekce sociologie kultury v posledních letech.

Byly to nejprve výzkumy kulturního profilu obyvatel vesnic, malých a velkých měst, dále aktivity dělníků a družstevních rolníků v kulturním a společenském životě; jednotlivých aspektů kulturní úrovně společenských skupin; divadelního publika a jeho motivací; způsobu trávení volného času; kulturních potřeb a zájmů pracujících a jejich vlivu na formování socialistického způsobu života. Výzkumy byly realizovány v SSR, poslední v celé ČSSR. Institucionálně byly zajištěny Výzkumným ústavem kultury v Bratislavě (v případě kulturních potřeb a zájmů ve spolupráci s Výzkumným ústavem kultury v Praze). Členové sekce pracující v jiných organizacích uskutečnili výzkumy filmových a televizních diváků (Filmový ústav a Československá televize v Bratislavě). Jednotlivé aspekty kultury byly zkoumány i v jiných institucích v rámci širše koncipovaných výzkumů, například působení nástrojů kultury při formování způsobu života (Výzkumný ústav životní úrovně, Bratislava).

Celkově lze konstatovat, že sociologický výzkum takového složitého fenoménu, jako je kultura, se v relativně krátkém období, které uplynulo od jeho institucionalizace, poměrně široce rozvinul a obsáhl základní dimenze. V současné době se připravuje výzkum zákonitostí rozvoje socialistické kultury a kulturní úrovně v etapě výstavby rozvinuté socialistické společnosti.

Také ing. *Silvia Valná*, CSc. [Výzkumný ústav životní úrovně, Bratislava] se zařadila do tohoto tematického okruhu příspěvkem *Faktory změn ve způsobu života ve volném čase*. Soustředila se především na objasnění některých faktorů obsahových změn volného času, které se projevují v těchto dimenzích:

- V časové a prostorové, která předpokládá postupné kvantitativní změny ve struktuře fondu obyvatelstva, další rozšiřování mimopracovního a volného času v závislosti na dynamice rozhodujících sociálně ekonomických parametrů rozvoje společnosti;
- v obsahové, která souvisí především s pokračováním založených pozitivních trendů současného způsobu života ve volném čase;
- v postupném omezování těch životních aktivit a projevů, které neodpovídají cílovým hodnotám rozvoje volného času a způsobu jeho využívání;
- v dalším rozšiřování nových socialistických prvků způsobu života mezi širší skupiny obyvatelstva.

Z hlediska strukturně obsahových změn ve sféře volného času půjde o působení následujících faktorů:

Předpokládané změny ve způsobu využívání volného času budou i nadále limitovány především jeho rozsahem, a to diferencovaně u jednotlivých skupin obyvatelstva.

Jako další faktory lze uvažovat: některé materiální složky životní úrovně, zprostředkované především úrovní disponibilních příjmů; změny v oblasti práce a sféře pracovních činností; změny ve vzdělání a kvalifikaci; strukturální přeměny v oblasti vzniku a rozvíjení životních potřeb a procesů jejich uspokojování; perspektivní směry rozvoje materiálních a sociálních životních podmínek v tom nejširším rozsahu.

Lze očekávat, že v závislosti na postupném odstraňování některých disproporcí v rozsahu a úrovni uspokojování základních potřeb jednotlivých skupin obyvatelstva a pozvolného rozšiřování prostoru pro rozvoj vyšších potřeb budou obsahové změny struktury volného času ovlivněny objektivně vznikající tendencí jeho diferencovaného utváření.

Na závěr autorka upozornila, že s rozvojem volného času a kvalitativních změn, které se v jeho rámci uskutečňují, je cílově spojována představa o využití této oblasti způsobu života jako nástroje dalšího rozvoje společnosti.

Petr Gajdoška, CSc. (Ústav stavebnictví a architektury SAV, Bratislava) informoval o zajímavých výsledcích provedeného reprezentativního výzkumu *Volného času obyvatel Bratislavy*.

Struktura volnočasových aktivit je ovlivňována zejména věkem, vzděláním, pracovním zařazením a rodinným stavem, a to zejména pokud jde o náročnější kulturní, společenské a vzdělávací činnosti.

Volný čas obyvatel Bratislavy je poznamenán některými nepříznivými, společensky nežádoucími jevy. Je to především zúžení aktivit ve volném čase na netvořivý, konzumní a často i neselektivní příjem informací a programů produkovaných hromadnými sdělovacími prostředky na úkor jiných, pro všestranný rozvoj osobnosti významnějších činností. Další nepříznivou skutečností je značná setrvačnost na výběru forem či způsobu využívání volného času.

Výsledky výzkumu potvrzují, že hlavní sférou seberealizace velké části obyvatel Bratislavy je volný čas. V té souvislosti je třeba se vážně zamyslet nad problémem, zda minimální prostor, v němž se v současnosti realizuje volný čas Bratislavanů, a minimální (omezený) obsah volného času jsou dostačující pro seberealizaci a všestranný rozvoj obyvatelstva.

Na daném stavu se podílejí společenské, prostorové i osobnostní determinanty volného času, projevující se v přetrvávajících problémech v hodnotové orientaci, v nedostatku společensky postulovaných vzorů, v nedostatečné výchově k využívání volného času, v nedostatečné vybavenosti zařízeními pro volný čas atd.

Hledání cesty k zlepšení situace v této sféře je složité a bylo by nezodpovědné a riskantní spoléhat se pouze na postupnou dynamiku rozvoje materiální sféry společnosti a růst kvantity volného času. Tento stav nelze řešit radikálně ze dne na den. Jde o proces, jehož délka a účinnost bude záviset na souladu působení všech zainteresovaných faktorů a subjektů, přičemž významnou roli by zde měla sehrát i sociologie.

Jožef Majcharák (Slovenský filmový ústav, Bratislava) informoval o některých výsledcích výzkumu *Současná kultura filmového diváka na Slovensku*.

Výzkum ukázal, že primárním determinujícím faktorem výběru filmu či formování programu televize je rodina a věk. Nejnižší návštěvu kina mají vdané ženy, následují ženatí muži, nejvyšší svobodní muži, po nich svobodné ženy, to znamená, že celkově v návštěvnosti kina převažují muži.

Nejčastějšími návštěvníky kina jsou ti, kteří se nejvíce věnují sportovní činnosti, sledují televizi, studují. Důležité je zjištění, že mládež přichází do kina zpravidla nepřipravena, inklinuje k povrchním a laciným filmovým dílům, na hranici kýče. Proto výzkumníci upozorňují na nutnost zabývat se myšlenkou

o intenzivnější filmové výchově ve školách ve výchovných zařízeních pro mládež.

Doc. ing. arch. *Dušan Sokol*, CSc. (fakulta architektury SVŠT, Bratislava) se ve svém příspěvku *Architektura a urbanistika jako prostředek i důsledek formování socialistického člověka* zaměřil na dva problémové okruhy:

1. vymezení pojmu životní prostředí a zaostávání schématu analýzy a tvorby životního prostředí;
2. životní prostředí a socialistický způsob života jako premisa architektonicko-urbanistické tvorby.

Upozornil na to, že teoretický výzkum životního prostředí má u nás krátkou historii, a proto je poznamenán příznaky rozvíjející se vědy. Není například dosud obecně stabilizovaná terminologie, diskutuje se o předmětu a nutnosti zkoumání, neexistuje všeobecně uznaná definice životního prostředí.

Jestliže K. Marx vymezil podstatné aspekty sociální skutečnosti tím, že rozlišil lidi jako subjekty činnosti od činnosti těchto lidí a od přírodních i kulturních podmínek činnosti, je opodstatněné obdobně rozlišovat složky životního prostředí jako: hmotné složky přírodní (I. příroda) — neživé (voda, vzduch, půda) a živé (flóra, fauna, příroda v člověku); hmotné složky umělé (II. příroda) — umělecké (socha, obraz, architektura) a technické (automobil, stavba, televizor). V interakci člověka a přírody, člověka a společnosti vznikají vedle hmotných produktů i složky společensko-mentální.

Celý systém životního prostředí a jeho podsystémy jsou v dialektické jednotě. Například každé hmotné (věcné) prostředí je současně prostředím s mentálním či společenským dopadem, každá uměle vytvořená složka má technickou i uměleckou stránku.

V druhém problémovém okruhu charakterizoval D. Sokol životní prostředí jako rámec životního způsobu. Zdůraznil, že řízené urbanistické komplexy (rajóny a oblasti), lokality — sídelní útvary (města, mikrorajóny, vesnice) se stávají nejvhodnějším rámcem pro analýzu plánování a cílevědomé formování socialistického způsobu života. Doporučil, aby byl ze systému životního prostředí vyčleněn subsystém „urbanisticko-architektonické výstavby“.

Ivan Kusý, CSc. (Ústav stavebnictví a architektury SAV, Bratislava) vyslovil některé myšlenky týkající se *míry vlivu obytného prostředí na způsob života dané skupiny a charakteru tohoto vztahu*:

Diferenciace prostředí, v nichž člověk žije, závisí od stupně hospodářského a společenského rozvoje a místa člověka ve společenské struktuře. Člověk je ovlivňován fyzickým a sociálním rozměrem prostředí, jehož byl a je (jako člen společnosti) spolutvůrcem. Při tvorbě nového obytného prostředí nestačí splnit pouze urbanistická kritéria. Musí v něm být zakomponovány sociální potřeby, a to i perspektivní, aby bylo možno dosáhnout působnosti společenského obsahu obytného prostředí a jeho prostorové formy. Urbanizační proces odstraňuje protiklad mezi městským a venkovským prostředím. Přispívá tak ke stírání rozdílů mezi městem a vesnicí a k vytváření podmínek pro stejný způsob života.

Dr. *Kazimír Večerka* (Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, Praha) ve svém příspěvku *Kriminologické poznávání příčin a podmínek zločinnosti mládeže* poukázal na některá z hledisek sociologie významná zjištění, která se týkají kriminologických poznatků o příčinách a podmínkách zločinnosti mladistvých.

Hlavní oblasti působící na kriminalitu mladistvých jsou:

- a) oblast rodinná,
- b) oblast vzdělání,
- c) oblast vrstevnických vztahů,
- d) oblast trávení volného času.

V příčinách kriminality mládeže má své významné místo kladný či záporný vliv primární orientační rodiny.

Nevhodné rodinné vlivy:

1. ochranný, nenáročný, nadmíru usnadňující a omlouvající „dítěštrný“ výchovný systém, mnohdy dotovaný neúměrně rozsáhlými hmotnými statky, jimiž dítě disponuje;
2. odmítající, citově chladný postoj rodičů bez hlubšího zájmu, omezující se nanejvýš na hmotné potřeby dítěte;
3. přehnaně náročný vztah k dítěti, který má za následek neustálé přepínání a vysilování.

Existují však i rodiny, v nichž je socializace dítěte podle vzoru rodičů téměř automaticky delikventní, neboť celé rodinné klima je silně kriminogenní.

Podstatný preventivní nebo naopak kriminálně akcelerující vliv sehrává v životě dítěte vzdělání.

Komplexní poznání příčin a podmínek kriminality mladistvých se neobejde bez podrobného zkoumání vrstevnických vztahů a analýzy trávení volného času.

V současné době je každý čtvrtý obžalovaný mladistvý delikvent v ČSSR cikán, což je jistě alarmující zjištění. Prvořadou příčinu tohoto stavu je nutno spatřovat v neadekvátním přizpůsobení značné části cikánské minority požadavkům moderní společnosti, v přežívajících formách životního stylu minulých generací a v malé vzdělanostní úrovni cikánské populace.

Budoucí výzkumy Výzkumného ústavu kriminologického na úseku mládeže budou zaměřeny převážně na řešení otázek prevence kriminality mládeže prostředky společenského působení a na další prohlubování poznatků o příčinách a podmínkách kriminality, přičemž hlavní důraz bude položen na odhalování působení škodlivých společenských jevů v jednotlivých časově určených etapách vývoje jedince.

Dr. Věra Rollová, CSc. (Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Praha) nazvala svůj diskusní příspěvek *Sociologie rodiny v pracích oddělení výzkumů populační problematiky Československého výzkumného ústavu práce a sociálních věcí*.

Charakterizovala v něm řadu cenných výstupů, a to z oblasti výzkumu rodin diferencovaných podle potřeb společenské péče; zkoumány byly i problémy rodiny ve vztahu k teritoriu, v němž žije. Při zkoumání rodiny podle životního cyklu se potvrdilo, že největší sociální problémy mají mladé rodiny s dětmi, zvláště ty, kde matka zůstává s dětmi doma a otec, vzhledem k počátku vstupu do zaměstnání, má poměrně malý příjem.

Zajímavé jsou poznatky výzkumu, který je zaměřen na otázky výchovy k manželství a rodičovství a předkládá i řadu návrhů pro decizní oblast.

Řada dalších podnětných a cenných výsledků výzkumu uvedených v příspěvku bude zřejmě využita při některé z tematických akcí, která by se měla věnovat zkoumání rodiny ve všech výzkumných souvislostech.

Dr. Milada Mrkosová (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha) se zaměřila na úlohu rodiny v procesu utváření socialistického způsobu života

v Československu. Především vymezila základní předpoklady, které pro změnu sociálních funkcí rodiny vytváří socialistická společnost. Dále se soustředila na některé problémy, které jsou aktuální i z hlediska společenské praxe, jako je současný populační vývoj a potřeba jeho stabilizace; otázky výchovné úlohy rodiny a úkoly, které s postupnou homogenizací podmínek života plní rodina v procesu sblížování tříd a sociálních skupin socialistické společnosti. V závěru se v souvislosti s některými projevy způsobu života současné rodiny zmínila i o perspektivách rodiny jako sociální instituce.

V diskusi vystoupila řada dalších soudruhů a soudružek: dr. Jiří Kreipl (Ústav pro výzkum veřejného mínění při FSÚ, Praha) hovořil o ochotě občanů pomáhat národním výborům, dr. Ivo Možný, CSc. (filozofická fakulta UJEP, Brno), soudružka ing. Věra Tauberová, CSc. (filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha) a dr. Marie Jirková (Ústav marxismu-leninismu Univerzity Karlovy, Praha) o problematice rodiny a dr. L. Ganolih, CSc. o otázkách kolektivismu.

* * *

Na závěr zasedání pracovní skupiny byly vysloveny náměty pro další práci sekce Sociologické společnosti, která se zabývá formováním socialistického způsobu života:

1. Zvážit možnost uspořádání semináře *Ke sjednocení teoreticko-metodologických východisek zkoumání socialistického způsobu života*. Těžiště jednání věnovat vypracování základního pojmového aparátu jako nástroje poznávání procesů formování socialistického způsobu života.
2. V určitých pravidelných časových intervalech pořádat vědecké semináře interdisciplinárního charakteru s cílem informovat o dosažených výsledcích zkoumání a umožnit výměnu zkušeností i průběžnou oponenturu zvolených metod zkoumání a přispět tak i zefektivnění výsledků sociologického bádání.

Sekcia č. 3

Práca a vedeckotechnický rozvoj

(Správu pripravil dr. Štefan Karabín, CSc., riaditeľ odboru práce na Federálnom ministerstve práce a sociálnych vecí, Praha)

Úvodný referát

Naša socialistická spoločnosť sa dostáva v súčasnosti do takej etapy rozvoja, keď skúmanie otázok vplyvu techniky na premeny práce, na prácu jednotlivého pracovníka a pracovnej sily má v podmienkach našej ekonomiky osobitný význam. Štruktúrna prestavba celej materiálno-technickej základne sa dotkne nielen techniky, ale významne ovplyvní súčasnú úroveň a formy organizácie a riadenia práce, postavenie a úlohu človeka vo výrobnom procese. Práve teraz sa nachádzame v období, keď nastáva zjednotenie dôležitých foriem ľudskej činnosti a tým aj vytvorenie systému veda — technika — výroba — riadenie. Nie je náhoda, že týmto otázkam venujú pozornosť jednotlivé komunistické a robotnícke strany členských krajín RVHP. To preto, lebo „určujúcim činiteľom intenzifikácie a najmocnejším zdrojom rastu produktivity spoločenskej práce je veda a technický pokrok. Uskutočňovanie vedeckotechnického rozvoja je naozaj revolučná úloha celej našej spoločnosti. Jediné na základe uplatnenia vedy a techniky možno rozvíjať najprogressívnejšie odbory... komplexnú mechanizáciu a automatizáciu, odstraňovať namáhavú fyzickú prácu, rozširovať pokrokové technológie, zdokonaľovať riadenie a organizáciu práce“.(1)

Naplnenie týchto úloh XVI. zjazdu KSČ je možné iba pomocou hlbokých premen práce, ktoré urýchlia procesy zvyšovania mechanizácie a automatizácie výroby a postupné odstraňovanie ručnej, ťažkej a jednotvárnej práce. Je to proces, ktorý sa musí realizovať ruka v ruke s prípravou a výchovou kádrov, proces, ktorý sa uskutočňuje na základe technicko-ekonomických potrieb a individuálnych možností a schopností človeka. To teda značí, že premena práce je generálny sociálno-ekonomický zákon spoločenskej výroby. Obsah tohto zákona vyjadruje objektívne trvalé spojenie jednak medzi zmenami v technike, a jednak funkciami robotníkov v procese práce a zmenami v charakteru práce a obsahu práce. Neprestajné technické zdokonaľovanie je neoddeliteľnou črtou priemyselnej výroby, ktorá prináša tie alebo iné, viac alebo menej viditeľné, viac alebo menej hlboké zmeny v obsahu práce, ktoré sa dotýkajú prevažnej väčšiny robotníckej triedy. Tieto premeny sú možné iba za podmienok premeny vedy na priamu výrobnú silu, ktorá zároveň vyžaduje vytvárať nevyhnutné podmienky pre všestranný rozvoj ľudí a ich absolútnej prispôsobivosti pre potreby rýchlo sa meniacej výroby.

Je isté, že kvalitatívna zmena výrobných síl v období VTR najviac ovplyvní deľbu medzi fyzickou a duševnou prácou. Veď tak, ako sa deľba práce stáva „skutočne deľbou len od chvíle, keď dochádza k deľbe medzi hmotnou a duševnou prácou“, (2) takisto musí nastať jej zrušenie, postupné prekona-

(1) Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu KSČ a další úkoly strany přednesená generálním tajemníkem ÚV KSČ s. Gustávem Husákem na XVI. sjezdu KSČ. Praha, Svoboda 1981, s. 18.

(2) Marx, K. — Engels, F.: *Nemecká ideológia*. Bratislava, SNPL 1961, s. 33.

nie sociálnych rozdielov medzi ľuďmi vykonávajúcimi fyzickú a duševnú prácu. Je to jedna z najhlavnejších a najzložitejších úloh výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti, ktorá úzko súvisí s vývojom triednej spoločnosti k sociálnej homogenite a s formovaním socialistickeho spôsobu života. Tento proces, jeho sociálno-ekonomický obsah má svoje začiatky síce už v socialistickej revolúcii a v budovaní socializmu, ale ako problém začína vystupovať až vtedy, keď sa veda stala bezprostrednou výrobnou silou, pretože tu sa deľba medzi fyzickou a duševnou prácou prejavuje ako „pretrhnutie jednoty protikladov, ktoré už sú neantagonistické“. (3)

Tomuto budúceму rozvoju deľby práce predchádzajú zmeny v charaktere a obsahu práce. V našich československých podmienkach v doterajšom vývoji práce zaznamenávame tri odlišné etapy vývoja.

Začiatkové etapy dlhodobého procesu premien práce charakterizujú predovšetkým prechod od práce poľnohospodárskeho charakteru k práci priemyselného charakteru, od práce prevažne ručnej k práci mechanizovanej, od práce nekvalifikovanej k práci kvalifikovanej a pod. Výrazom týchto zmien, i keď nie jediným, je mohutný rast kvalifikovanosti a vzdelanosti pracujúcich prakticky vo všetkých sektoroch a odvetviach národného hospodárstva.

Podmienky, v ktorých sa budú realizovať zmeny v charaktere a v obsahu práce vplyvom VTR, sú v ČSSR do značnej miery modifikované situáciou v pracovných zdrojoch, najmä vysokým stupňom zapojenia práceschopného obyvateľstva do pracovného procesu, nepriaznivým výhľadom vývoja aktívneho obyvateľstva. Táto tendencia je podmienená predchádzajúcim neuspokojivým populačným vývojom, oslabovaním doteraz tradičných mobilných a migračných trendov, vysokými nárokmi na rozvoj nevýrobnej sféry, dôsledkami niektorých realizovaných a perspektívnych opatrení náročných na zdroje pracovných síl.

Od toho závisí aj ďalší vývoj charakteru práce, ktorý na súčasnej úrovni rozvoja našej socialistickej spoločnosti vystupuje ako zložito štruktúrovaný a dynamický fenomén životného a výrobného spôsobu, ktorý vyjadruje základné stránky práce človeka na príslušnej úrovni rozvoja spoločenských výrobných síl v podmienkach daného spoločenského usporiadania práce a jeho rozvinutosti.

V tejto súvislosti nemožno nespomenúť známu Marxovu charakteristiku práce, ktorú uviedol v 1. zväzku Kapitálu: „Práca je predovšetkým proces, ktorý prebieha medzi človekom a prírodou“.

Ak túto Marxovu charakteristiku práce aplikujeme na to, čo sme povedali o charakteru práce, potom nám zákonite musí práca vystupovať v objektívnych materiálno-predmetných a sociálno-ekonomických formách a prejavuje sa nám v troch vzťahových rovinách:

- človek — stupeň osvojenia prírody človekom (ako prvá rovina);
- človek — spoločenské vzťahy ľudí v spoločenskom pracovnom procese (ako druhá rovina);
- človek — jeho vzťah k práci, k jeho pozícii a perspektívam v nej (ako tretia rovina).

Hlbší pohľad na uvedené určenie charakteru práce nám ukazuje, že prvá rovina je výrazom stupňa rozvinutosti vzťahu človeka k prírode, resp. k výrobe a technike, vyjadruje úroveň rozvoja spoločenských výrobných síl.

(3) Čangli, I.: *Trud.* Moskva, Nauka 1973, s. 223.

Jej štruktúru môžeme charakterizovať:

- rozvinutosťou deľby pracovných a technických funkcií v pracovnom cykle v sústave človek — pracovný nástroj [stroj];
- úrovňou technického, energetického, materiálového a informačného vybavenia práce;
- stupňom technizácie práce.

Druhá rovina je výrazom spoločenských vzťahov človeka v spoločenskom a pracovnom procese, je to spoločenské usporiadanie práce.

Obidve tieto roviny sa realizujú v materiálno-predmetnej forme charakteru práce a sú determinované rozvojom spoločenských výrobných síl. Tu platí, že každý spoločenský systém si vytvára svoju adekvátnu materiálno-technickú základňu, ktorá je nedostupná predchádzajúcemu, vývojove nižšiemu stupňu výrobného spôsobu.

Tretia rovina sa realizuje v sociálno-ekonomickej forme charakteru práce. Jej podstatou je:

- postavenie bezprostredných výrobcov vo vzťahu k výrobným prostriedkom. Určujúcim je tu sociálna podstata práce a stupeň jej zospoločenšenia;
- cieľ, v mene ktorého sa výroba realizuje a postavenie výrobcov vo vzťahu k nemu;
- vzťah spoločenskej a skupinovej práce a práce jednotlivca;
- hybné sily výrobcov vo vzťahu k práci;
- sociálno-ekonomické aspekty spoločenskej štruktúry práce;
- vzťah úrovne rozvoja výrobných síl a sociálneho vyrovnávania práce.

Ak materiálno-predmetné formy charakteru práce v oboch jeho rovinách sa nemusia odlišovať v rozdielnych spoločenských systémoch, potom sociálno-ekonomická forma charakteru práce je determinovaná povahou a rozvinutosťou spoločenských výrobných vzťahov a v podmienkach rozdielneho spoločenského usporiadania práce sa kvalitatívne odlišuje.

Napríklad v podmienkach socialistického spôsobu výroby charakter práce zo sociálno-ekonomického hľadiska má tieto špecifické črty:

- zospoločenšenie práce;
- bezprostredná spoločenskosť práce;
- realizovanie práva na odmenu za vykonanú prácu na základe uplatnenia zákona rozdeľovania podľa práce;
- jednota morálnych a materiálnych stimulov práce;
- realizovanie práva na prácu;
- právo žien na rovnaké postavenie v práci;
- právo mladistvých na prípravu na povolanie;
- postupné ekonomické a sociálne vyrovnávanie práce.

Obidve uvedené formy charakteru práce, a to tak materiálno-predmetná, ako aj sociálno-ekonomická, prejavujú sa v praxi:

- v *obsahu práce* a s ním spojenej náročnosti práce, odrážajúci štruktúru a rozsah pracovných funkcií, ako aj s nimi späté požiadavky na intelektuálnu, psychickú a fyzickú pripravenosť na prácu v súvislosti s výkonom práce vymedzeným jeho pracovným zaradením, resp. profesiou;
- v *pracovnom čase* a spôsobe jeho rozvrhovania, ktoré odzrkadľuje extenzívny časový rozmer práce formou jeho prevádzkových a pracovných režimov;

— v *motivácii a stimulovaní práce*, ktoré ukazujú, aká štruktúra hmotných a morálnych motivačných činiteľov a foriem stimulovania zohráva rozhodujúcu úlohu v začleňovaní človeka do spoločenského pracovného procesu, v jeho vzťahu k práci, v jeho pracovnom výkone, v možnostiach jeho seba-realizácie v práci a pod.

To, čo sme povedali o charaktere práce, jednoznačne ukazuje na odlišnosť tohto pojmu od obsahu práce. Ukazuje, že obsah práce je iba jedným z komponentov charakteru práce, a preto nie je možné ho s ním stotožňovať.

Niekoľko slov o tom, ako sa tieto komponenty charakteru práce prejavujú v praxi v súčasnej etape rozvoja našej spoločnosti.

Obsah práce

Poukážem iba na tie otázky, ktoré najviac ovplyvňujú jeho zmeny a ktoré súvisia:

- so štruktúrnymi premenami;
- s technickým rozvojom charakterizovaným úrovňou a využitím základných prostriedkov;
- s ľudským činiteľom.

1. Vplyv štruktúrnych premien

V poslednom desaťročí prebiehajú v národnom hospodárstve ČSSR makroštruktúrne premeny, charakterizované okrem iného poklesom podielu zamestnanosti vo výrobnej sfére (z celkovej zamestnanosti v národnom hospodárstve roku 1970 = 79 %; 1975 = 78,1 %; 1978 = 77,1 %). Súčasne prebiehajú zmeny medzi jednotlivými odvetviami, charakterizované trvalým poklesom podielu počtu pracovníkov v poľnohospodárstve, miernym poklesom podielu priemyslu, spomaľujúcim sa vzostupom podielu stavebníctva a trvalým vzostupom podielu ostatných odvetví. Je to proces, ktorý je v súlade so svetovými tendenciami, keď nastáva vzostup technicky a kvalifikačne náročnejších odvetví (strojárstvo) a pokles menej náročných odvetví (textilný a konfekčný priemysel).

Tieto zmeny však nie sú také intenzívne ako v ekonomicky najvyspelejších štátoch. Určenie dlhodobej koncepcie ekonomickej štruktúry — a to pokiaľ možno do úrovne oborov — je prvoradou požiadavkou nielen z hľadiska efektívneho využívania pracovnej sily, ale aj z hľadiska celkovej ekonomickej efektívnosti. Bez tejto koncepcie nie je možné plánovito riadiť profesionálnu-kvalifikačnú prípravu pracovníkov, ale ani zodpovedne rozhodnúť o investičnej výstavbe, zameraní vedy, výskumu, vývoja a technického rozvoja. Nie je možné spracovať plány rozvoja oblastí. Ide o vypracovanie dlhodobých komplexných plánov jednotlivých výrobných programov, vrátane zabezpečenia pracovnými silami, keď významným hľadiskom výberu rozvojových a útlmových programov musí byť aj ekonomická efektívnosť.

Súhrnne možno povedať, že v období budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti sú možnosti veľkých makroštruktúrnych premien zamestnanosti, ako je prechod pracovníkov z poľnohospodárstva do priemyslu, stavebníctva a služieb, podstatne obmedzené. Ťažisko štruktúrnych premien sa presúva dovnútra jednotlivých odvetví, a to predovšetkým na prospech odvetví technicky aj kvalifikačne náročných. Plánovité uskutočňovanie týchto premien obsahuje značné rezervy rastu produktivity práce. Ich riadenie je však čoraz náročnejšie; okrem iného je to preto, že posilnenie vybraných rozvojových programov pracovníkmi môže pri nedostačujúcich zdrojoch pracovných síl na-

stať iba na úkor útlmových programov, na úkor likvidácie neefektívnych výrobov.

2. Vplyv technického rozvoja

Technický rozvoj stelesnený predovšetkým v strojných základných prostriedkoch je rozhodujúcim faktorom trvalého rastu produktivity práce.

Vedecko-technický rozvoj a všeobecné tendencie znižujúcich sa zdrojov nových pracovných síl vytvárajú v socialistických štátoch — i keď v rôznych obdobiach s rôznou intenzitou — vo vzájomnom vzťahu obidvoch reprodukcií (pracovných síl aj základných prostriedkov) niektoré nové aspekty. Rýchly technický rozvoj a potreba jeho uplatnenia prináša potrebu neprestajného zvyšovania kvalifikácie a kvalifikačných zmien pracovníkov, čoraz drahšia a výkonnejšia technika vyžaduje maximálne využitie. Nedostatok nových pracovných síl vedie k tomu, že rozhodovanie o novej investičnej výstavbe treba viazať na podmienku, že prevádzka dokončených kapacít bude zabezpečená pracovnými silami. Zabezpečenie pracovnými silami je čoraz viac podmienené ich prevodom z menej efektívnych a predovšetkým z likvidovaných prevádzok. Súčasne vzrastá význam zámény živej práce technikou.

Meniaca sa ekonomická situácia vytvára aj nové požiadavky na riadenie reprodukcie pracovných síl. Plánovité riadenie zabezpečenia a prípravy pracovníkov pre nové kapacity sa stáva nevyhnutnosťou. Postupne sa mení štruktúra zdrojov pracovných síl pre nové kapacity — znižuje sa podiel voľných zdrojov, rastie podiel prevodov z existujúcich a likvidovaných kapacít. Efektívne základné prostriedky treba obsadiť pracovnými silami tak, aby boli plne využité, a to nielen v hlavnej, ale i v ďalších smenách. Treba trvale rozvíjať profesionálno-kvalifikačnú štruktúru, a to nielen v súlade so zmenami ekonomickej štruktúry, ale aj v súlade s technickým rozvojom a potrebami národného hospodárstva.

Efektívne využitie pracovnej sily vyžaduje súčasne riadiť reprodukciu základných prostriedkov v súlade s možnosťami reprodukcie pracovných síl.

Makroanalýza (4) vzťahu týchto dvoch reprodukcií v priemysle ukazuje (a údaje o využití pracovných síl to potvrdzujú), že trvá dlhodobejší nesúlad, ktorý spočíva v tom, že je stále vysoký rast základných prostriedkov pri minimálnej likvidácii neefektívnych výrobov. Objem strojových základných prostriedkov vo výrobnej sfére vzrástol v rokoch 1976—1978 o 24,3 % (z toho v priemysle o 23,6 %). Tým sa dosiahol najvyšší relatívny, ale aj absolútny prírastok strojových základných prostriedkov (SZP) v povojnovom období. Je to veľký úspech! Na druhej strane v tomto období sa dosiahla najnižšia miera likvidácie SZP od roka 1955, čo je nedostatok. To zapríčiňuje, že priemerná doba obratu, charakterizujúca tempo reprodukcie SZP, vzrástla a je o 1,4 roka vyššia, ako predpokladal 6. päťročný plán.

Ďalším nedostatkom tejto rýchlej dynamiky objemu SZP je, že nie je spravidla potrebným vzostupom technickej úrovne. Stupeň automatizácie poklesol z 55,2 na 55 %. [V NDR sa tento ukazovateľ zvyšuje v priemere o 1 bod za 2 roky.] Rast technickej úrovne strojov a zariadení v rokoch 1976 a 1978 prispel k rastu produktivity práce nedostatočne. Príčinami tejto stagnácie sú: nedostačujúca úroveň technicko-ekonomických parametrov strojárskeho výrobného procesu, ťažkopádnosť a nekompletnosť v realizácii technického rozvoja, nekoordinovanosť výkonnej a vývojovej činnosti s koncepciou optimalizácie výrobného procesu a nedostačujúca likvidácia zastaraných strojov a zariadení.

(4) Makroekonomická analýza produktivity práce FMPSV. Praha, FMPSV 1980.

Ako je vidieť, tento proces má nízku efektívnosť. Doba obratu sa predlžuje, vyradovanie fyzicky a morálne zastaraných strojov a zariadení i celých prevádzok je celkom nedostačujúce. Pritom je však známe, že rýchlejšia obmena strojov a zariadení je faktorom zrýchlenia dynamiky produktivity práce. Podľa hrubých prepočtov skrátenie doby obratu SZP o 2 roky za 5 rokov znamenalo by ročný prírastok produktivity práce o 1 %.

To ukazuje, že rozsah substitúcie živej práce technikou nezodpovedá potrebe a má značné rezervy. Substitučné náklady na úsporu pracovnej sily predstavujú vo výrobnej sfére zhruba 800 tisíc Kčs, čo i napriek svojej výške reprezentuje iba 31 % „ceny“ ušetrenej pracovnej sily po dobu životnosti substitučných nákladov.⁽⁵⁾ To ukazuje, že efektívnosť substitúcie živej práce technikou je vcelku z národohospodárskeho hľadiska vysoká. Oveľa menej efektívna je však z podnikového hľadiska. Ekonomický tlak je v tomto smere málo účinný, pretože odvodové zaťaženie pracovnej sily, resp. miezd, je nízke.

Substitučné náklady by mali predstavovať kritériá pri rozhodovaní o investíciách. Investičná výstavba nových kapacít by však mala spĺňať niektoré požiadavky, napríklad:

1. jej umiestnenie voliť aj z hľadiska rozmiestňovania zdrojov pracovných síl;
2. zabezpečenie dokončenia kapacity pracovnými silami;
3. vysoká technická úroveň, s maximálnym zameraním na úsporu živej práce;
4. plné využitie existujúcich kapacít obdobného charakteru.

V zásade — za situácie nedostatku nových pracovných síl a často neuspokojivého časového využitia základných prostriedkov — nová investičná výstavba by nemala zvyšovať rozširovať počet pracovných miest. V tomto zmysle vzrastá význam rekonštrukcií a modernizácií a nevyhnutnosť plánovitej likvidácie neefektívnych prevádzok. Na zabezpečenie optimálnych podmienok reprodukcie pracovných síl je potrebné dbať aj na výstavbu infraštruktúry.

3. Vplyv ľudského činiteľa

Od ľudského faktora závisí realizácia predpokladov, ktoré sú obsiahnuté tak v štruktúrnych premenách, ako aj v technickom rozvoji. Ide o jeho schopnosti, možnosti a snahu tieto predpoklady využiť. To závisí od jeho kvalifikačnej úrovne, od úrovne organizácií a riadenia, od osobnej hmotnej a nehmotnej motivácie. Nie je možné rozoberať tu všetky jeho znaky. Pre naše potreby stačí, keď si všimneme iba tie, ktoré sa týkajú štruktúry pracovníkov podľa kategórií, využívania kvalifikácie, využívania pracovného času, osobnej hmotnej a nehmotnej motivácie a niektorých hmotných a nehmotných pracovných podmienok, ktoré súvisia s rastom výkonnosti.

Z pozorovania rozdielov medzi tempom hodinovej produktivity práce robotníka a produktivity práce pracovníka vidieť vplyv na

- vývoj podielu počtu robotníkov na celkovom počtu pracovníkov,
- vývoj zákonného pracovného času a jeho využitia.

Toto konštatovanie potvrdzuje aj rýchlejší pokles robotníkov v rokoch

(5) *Efektívnosť substitučních nákladů na novou techniku*. Praha, Ústav vedecko-technického rozvoja 1978.

6. päťročnice v porovnaní s piatou päťročnicou (z 54,6 % na 53,5 %). Táto tendencia je dlhodobá a plynulá. Je spôsobená:

— postupujúcim vedecko-technickým pokrokom a s tým súvisiacim presunom pracovníkov do predvýrobných fáz;

— rastúcimi nárokmi na technickohospodárske a obslužné činnosti (podiel prevádzkových a obsluhujúcich pracovníkov sa zvýšil z 13,6 na 14,3 % a odborných pracovníkov školstva, kultúry, zdravotníctva a ostatných služieb sa zvýšil z 8,3 na 8,4 %).

Táto tendencia, podporovaná aj štruktúrou prípravy kvalifikovaných kádrov, je aj v ostatných krajinách a je objektívna. Sporná je len otázka miery tohto poklesu. V situácii minimálnych absolútnych prírastkov vzniká opticky nová situácia v tom, že väčšina tohto prírastku smeruje do nerobotníckych kategórií.

Nevyhnutnosť spomaliť pokles podielu robotníkov je zrejmä. Účinnosť opatrení v tomto smere závisí od racionalizačných opatrení predovšetkým v riadiacich a správnych činnostiach; od náročnosti a racionalizácie samej sústavy riadenia; od súladu plánu prípravy kvalifikovaných pracovníkov s potrebami národného hospodárstva a od prekonávania „automatickosti“ v nároku na zastávanie funkcií THP po absolvovaní strednej školy.

Nie je však dobré, že v rokoch 6. päťročnice sa znížil podiel technikov z celkového počtu pracovníkov (z 10,3 na 10,0 %) a že stagnuje podiel tvoriacich pracovníkov vedy a výskumu (98 %). Takisto nie je dobré, že sa zvyšuje podiel pracovníkov v riadení a správe (z 12,4 na 13,0 %).

Zmeny v profesionálno-kvalifikačnej štruktúre pracujúcich sú vyvolané jednak zmenami v technickom rozvoji. Rastie podiel profesií nevyhnutných na zabezpečenie rastúcich odvetví služieb, nastáva presun pracovníkov z výrobných do predvýrobných etáp, výrazne rastie potreba robotníkov ovládajúcich zložité stroje, montérov, zoraďovačov, opravárov. Je nedostatok odborníkov remeselníckeho charakteru; v dôsledku technického rozvoja vzniká potreba širšieho vzdelania, trvalého dopĺňania pôvodne získaných vedomostí a návykov i prípadná potreba zmeny povolania. V sedemdesiatych rokoch pokračoval vzostup počtu obyvateľstva s vyššou úrovňou vzdelania. Oproti roku 1950 sa v súčasnosti zvýšil počet vysokoškolsky vzdelaných osôb 7,5krát, počet osôb s maturitou 4,8krát a počet vyučených 2,4krát. Zvyšovanie vzdelanostnej úrovne obyvateľstva je zabezpečené i do budúcnosti. Ruka v ruku s tým sa zvyšuje aj kvalifikačná úroveň pracujúcich. To je jedna stránka veci. Druhou, rovnako dôležitou pre efektívne využívanie pracovných síl je využívanie kvalifikácie pracovníkov. Fakty, ktoré sú k dispozícii, jednoznačne ukazujú, že v sedemdesiatych rokoch sa výrazne zvýšilo využívanie kvalifikácie obyvateľstva. Napriek tomu, že sa na odstránenie tohto nesprávneho javu urobilo veľa, existuje ešte stále dosť pracujúcich, ktorí svoju kvalifikáciu nevyužívajú. Ide predovšetkým o osoby, ktoré pracujú na miestach, kde sa požaduje nižšia kvalifikácia. V období rokov 1970—1978 sa znížil ich podiel aj tu. Podľa jednotlivých stupňov kvalifikácie pracuje v národnom hospodárstve na pracovných miestach s nižšou požadovanou kvalifikáciou:

- asi 80 000 vysokoškolsky vzdelaných osôb,
- asi 355 000 osôb s úplným stredným odborným vzdelaním,
- asi 142 000 osôb s úplným stredným všeobecným vzdelaním,
- asi 100 000 osôb so stredným odborným (dvojiročným) vzdelaním,
- asi 1090 000 osôb vyučených.

Hoci sa situácia zlepšuje, jednako sú ešte stále vysoké počty predovšetkým u vysokoškôľákov, na druhej strane je ešte stále veľké množstvo VŠ miest obsadených pracovníkmi s nižšou kvalifikáciou [r. 1978 215 tis. miest]. Najnižší podiel využitia robotníckej kvalifikácie je v učebných odboroch doprava, potravinárstvo, spotrebný priemysel a strojárstvo.

Rozpory, ktoré tu sú, treba vidieť i v pláne kvalifikovaných kádrov, ktorý v potrebnej miere nevyžaduje objektívne požiadavky a potreby vyplývajúce z potrieb rozvoja ekonomiky. U pracujúcich s úplným stredným vzdelaním sa tieto počty v budúcnosti budú zvyšovať. Predpokladá sa, že v dôsledku mechanizácie a automatizácie výroby sa zvýši diferencia v kvalifikovanosti práce, t. j. zvýšia sa požiadavky na vysokokvalifikovanú prácu pri montáži, údržbe a opravách strojov a zároveň sa zvýši potreba na kvalifikovanú prácu remeselníckeho typu. Tým sa prehĺbi rozpor medzi trvalým podielom nekvalifikovanej práce a klesajúcimi podielmi počtu pracovníkov bez kvalifikačnej prípravy. Preto si táto otázka žiada riešenie. Profesionálno-kvalifikačná štruktúra prípravy mládeže musí dôsledne nadväzovať na budúcu profesionálno-kvalifikačnú štruktúru práce. Táto väzba sa musí prejavíť i v pláne prípravy kvalifikovaných kádrov. Kvalifikačná štruktúra práce sa v súvislosti so štruktúrnymi premenami ekonomiky a s technickým rozvojom ustavične mení. Rýchle zastarávanie poznatkov a čoraz väčšia potreba profesiovej mobility pracovníkov vedie k nevyhnutnosti rastu jednak všeobecného vzdelania, väčšej univerzality v príprave mládeže, ako aj špeciálnej remeselníckej prípravy. Dosiahnutie určitého stupňa vzdelania nemôže oprávňovať na vykonávanie duševnej práce či určitej funkcie. Ide o to, efektívne využívať dosiahnutú kvalifikáciu v prospech efektívneho vývoja ekonomiky.

Dosiahnutie zmien v tejto oblasti je podmienené zmenami v deľbe práce.

Rovnako ako charakter práce a jeho vývoj je primárnou funkciou v pomere k rozvoju osobnosti, je deľba práce v tejto etape socializmu veľmi dôležitou a dokonca základnou funkciou v pomere k rastu spoločenskej produktivity práce. Táto posledná skutočnosť je nielen nesporná, ale nezvratiteľná, a to aj napriek všetkým negatívnym dôsledkom. Deľba práce núti človeka, aby rozvíjal iba určité svoje schopnosti a vykonával celý život jedinú pohybovú činnosť. Výsledkom je, že takto úzko špecializovaný pracovník v sebe zabíja všetky ostatné schopnosti a z palety svojich kapacít a možností aktualizuje len jednu. Symbolom je výrobný pás, kde pracovník vykonáva po celý deň, mesiac a rok niekoľko naučených operácií.

Áká je reálna cesta z tohto stavu, ktorý je z mnohých hľadísk nežiadúci? Technologicky dosiať všetky pokusy o rozbitie výrobného pásu a jeho nahradenie napríklad systémom autonómnych buniek, kde by jeden pracovník alebo skupina pracovníkov vyrábali podľa možnosti jeden výrobok (pokusy v automobilke Saab), stroskotali. Špecializácia je daňou, ktorú treba zaplatiť za vyššiu produktivitu. V našom priemysle je stále zhruba 50 % ručnej a 50 % mechanizovanej práce, a aj keď bude proces mechanizácie prebiehať čoraz rýchlejšie, bude to mať za následok nie zmenšovanie, ale zväčšovanie počtu výrobných pásov. Riešenie treba hľadať nie v pasívnom čakaní na automatizáciu, ktorá ešte roku 2000 ťažko prekročí 10 % všetkých pracovných miest, ale v novom utváraní vzťahu k práci, zlepšovaní pracovných podmienok a stále sa prehĺbujúcim spoločenským charaktere práce. Ide o proces, keď človek vo svojej spoločenskej práci sám seba utvára, utvára perspektívnosť i sprostredkovanosť svojho konania, svoju úplnosť a štruktúrovanosť. Iba stálym uvedomovaním si zmyslu svojej práce, prepojenosťou svojich osobných cieľov a cieľov spoločnosti a zvyšovaním vzdelanosti a kultúrnej úrovne môžu

sa pracovníci dostať z dočasnej technologickej tiesňavy úzkej špecializácie a starej delby práce.

Toto konštatovanie neznačí, že by sme pokladali techniku za jediný faktor výrobného a reprodukčného procesu. Marx veľmi jasne dokázal spoločenský pôvod a spoločenskú funkciu techniky a zdôraznil jej spoločenský charakter a funkciu. Ani inovácie nie sú rýdzo technickou záležitosťou, ale sa v nich odzrkadľuje celá štruktúra spoločenskej organizácie výroby. Ak sme ich doteraz nevedeli v potrebnej miere realizovať, treba to predovšetkým pripočítat k nedostatkom v riadiacej práci, ktorá nevedela vytvoriť dostačujúcu motiváciu a vhodné podmienky na inovačnú činnosť.

Další komponent charakteru práce – pracovný čas

Vo využívaní pracovného času sú značné rezervy. Podľa odhadu podnikových riadiacich pracovníkov nastávajú vo vnútrosmenovom využívaní pracovného času v priemere 16,5 % straty.[6] Tieto straty majú rastúci trend. Straty pracovného času vnútri smeny sa roku 1980 zvýšili v priemere o 1,7 % v porovnaní s rokom 1974 (14,8 %) vplyvom nepravidelnosti a poruchovosti materiálno-technického zásobovania z 1,4 na 2,5 %, vplyvom nerovnosti a porúch v zásobovaní elektrickou energiou z 1,1 na 2,8 % a vplyvom odbytových ťažkostí z 1,0 na 1,4 %.[7] Tieto i ďalšie problémy spočívajú prevažne v nízkej úrovni riadenia a organizácie výroby, ktoré nepriaznivo ovplyvňujú plynulosť a rovnomernosť výroby a ktoré predstavujú rezervy pre rast produktivity práce približne:

— v kusovej a unikátnej výrobe	13 %
— v malosériovej výrobe s voľným rytmom	9 %
— v sériovej výrobe s voľným rytmom	5 %
— v hromadnej a sériovej prúdovej výrobe	2 %

Jedným zo spôsobov využívania rezerv v pracovnom čase vnútri smeny je zvýšenie účinnosti racionalizácie práce. Na to by však bolo treba:

- skvalitniť racionalizačnú činnosť v zabezpečovacích pomocných a obslužných prevádzkach a nevýrobných činnostiach;
- skvalitniť normy spotreby práce;
- uplatňovať normy spotreby práce ako nástroja vnútropodnikového riadenia a plánovania, a nielen ako nástroja miezd;
- odstrániť bariéry stropu v plnení výkonových noriem, ktoré vyvolávajú u robotníkov obavy z revízie noriem a u podnikov obavy z vysokých zárohkov;
- uplatniť racionalizáciu a normovanie práce ako nástroj na uvoľnenie rezerv v racionalizácii využitia pracovnej sily.

Posledný komponent charakteru práce – motivácia a stimulovanie práce

Pre postavenie človeka v pracovnom procese je objektívne rozhodujúci charakter práce, ktorý vyjadruje postavenie človeka v systéme spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov a ktorý vyvoláva v životnom spôsobe rozličných spoločenských tried a skupín homogenizačné tendencie. Subjektívne je však najvýznamnejšou motiváciou práce, pomocou ktorej môžeme pôsobiť na zvyšovanie tvorivosti, a to i napriek obmedzeniam, ktorých pôvod je v del-

(6) *Anketa k problémom produktivity práce v priemyslových podnikoch*. Praha, FMPSV 1981.

(7) *Prognóza pracovnej doby do roku 2000*. Bratislava, ČSVÚPSV 1979.

be práce. Skúsenosti s rozvojom iniciatívy pracujúcich plne podporujú tento názor. Obsah práce pôsobí na spôsob života prostredníctvom zmien, ktoré doň vnáša vedecko-technický pokrok. Technický pokrok sa stáva materiálovým základom postupného prekonávania starej deľby práce, najmä odstraňovaním podstatných rozdielov medzi fyzickou a duševnou prácou.

Tento proces je spojený a podmienený rozširovaním a efektívnym využívaním ekonomických možností spoločnosti, rozvojom materiálo-technickej základne a prekonávaním sociálnych rozdielov.

Ťažisko spoločenského usmerňovania tohto procesu je:

a) v prispôbovaní pracovných podmienok pracujúcemu človeku primerane ekonomickým možnostiam spoločnosti a úrovni produktivity práce ako faktora zvyšovania tejto úrovne;

b) v zmenách obsahu práce v podmienkach socialistických spoločenských vzťahov;

c) vo vnútornom obohacovaní práce jej postupnými premenami alebo lepším usporiadaním a riadením práce;

d) v zdokonaľovaní sociálneho systému podniku a v zabezpečovaní rozvoja osobnosti pracujúceho človeka, sociálneho rozvoja pracovného kolektívu a účasti na riadení. Významnú úlohu tu hrajú formy rozvíjania iniciatívy a socialistického súťaženia adekvátne obdobiu rozvinutej socialistickej spoločnosti, tvorivosti a socialisticky angažovaného vzťahu k práci;

e) v upevňovaní socialistickej uvedomelej pracovnej disciplíny ako neoddeliteľnej súčasti socialistického spôsobu vykonávania práce;

f) v komplexnom pôsobení na motivačnú sféru pracujúceho človeka, ktorá je nerozlučne spätá s problémami zmien v charaktere a obsahu práce. Prvoradým motivačným zdrojom v našej spoločnosti je a ešte dlho zostane hmotná zainteresovanosť, založená na princípe odmeňovania podľa množstva, kvality a spoločenského významu práce.

Dôvody, prečo v socializme dochádza k prenikavej zmene v pracovnej motivácii, ležia hlboko v psychike človeka, pracujúceho v sústave slobodnej práce. Slobodná práca predstavuje nový realizovaný vzťah človeka k jeho a spoločenskej štruktúre, jeho životnej perspektíve a k jeho spoločenskému jestvovaniu. Človek vo svojom cieľavedomom konaní a účelovej činnosti tvorí a pretvára vlastné schopnosti a spôsobilosť dosahovať svoje ciele. V tomto zmysle je svojím vlastným produktom a cieľom a vytvára svoju vlastnú vedomú a účelovú štrukturáciu. Ak nastane radikálna zmena vo vzťahu subjektu a objektu v oblasti práce — človek prestáva byť odcudzený a identifikuje sa so svojou pracovnou činnosťou — má to vplyv na vznik novej finality a tým aj novej motivačnej väzby na cieľavedomé konanie. Bezprostredná spoločnosť práce pôsobí na štrukturáciu prostriedkov, cieľov a individuálnej práce a dáva základňu riešenia objektovo-subjektového rozporu. Človek je motivovaný na prácu prevažne nie z vonku, ale z vnútornej štruktúračnej dialektiky ľudského konania.

Z uvedených charakteristík „vzťahu k práci“ je možné na makroštruktúrnej úrovni najlepšie zachytiť vývoj pracovnej a tvorivej aktivity pracujúcich.

Napriek úspechom je tu ešte veľa nevyužitých rezerv a možností. Podľa našich poznatkov nie je iniciatíva pracujúcich vždy účelne zameriavaná a využívaná. Pripúšťa sa živelnosť, ktorá je zrejماً napr. z toho, že podľa vykonaného výskumu vyše 50 % súťažiacich brigád socialistickej práce zameriava svoj záväzok nežiadúcim smerom. Nedostatočne je vytyčovaná obsahová orientácia pri uzatváraní socialistických záväzkov a záväzkov pre zlepšovateľov a vynálezcov. Nie sú vždy riadne vypisované tematické úlohy a nie je

určovaná perspektívna koncepcia zlepšovateľstva. Málo sa spolupracuje s nositeľmi vyznamenaní, s vedúcimi brigád a s radami brigád. V niektorých prípadoch dochádza k formálnostiam a samoúčelnosti, čím okrem nevyužívanej iniciatívy vznikajú aj politicko-morálne škody.

To značí, že hybné sily vyvolané zmenami v charaktere práce ovplyvnia zároveň aj ľudské potreby, keďže v socialistickej spoločnosti je sféra práce úzko prepojená s ostatnými oblasťami ľudských aktivít a má medzi nimi dominujúce postavenie. Jej význam spočíva predovšetkým v tom, že je podstatným faktorom formovania ľudských potrieb v celej štruktúre života, a to tým výraznejšie, čím viac prechádzame do elementárnych potrieb, t. j. tých, ktoré sa vzťahujú na jednoduchú reprodukciu pracovnej sily k potrebám „vyšším“, ktoré zahŕňajú rozvoj človeka, a to nielen ako pracovnej sily, ale ako všestranne sa rozvíjajúcej socialistickej osobnosti. Tu je však na mieste diferencovaný pohľad.

S diferencovanosťou v charaktere a obsahu práce súvisí i diferencovanosť pôsobenia materiálnej motivácie. Ak s rastúcou zložitosťou práce vzrastá i vnútorný vzťah k práci ako životnej potrebe, materiálne motívy majú predovšetkým posilňujúcu úlohu. Naproti tomu s klesajúcou úrovňou kvalifikácie rastie kompenzačný význam odmeny, ktorá má vyrovnať nedostatok uspokojovania v práci. Tu je dôležité, že s ďalšími zmenami v spôsobe života bude sa neatraktivnosť nekvalifikovanej práce zvyšovať a tak bude vzrastať i rozsah odmien. Ako ukazujú posledné analýzy mzdovej a príjmovej diferenciácie z hľadiska vzdelania a kvalifikácie, je naša spoločnosť veľmi málo diferencovaná, pričom ďalší vývoj v ekonomickej oblasti môže viesť k ďalšej nivelizácii, čo považujem za nebezpečný jav pre ďalší rozvoj našej spoločnosti. V Biľaku v Správe na 15. pléne ÚV KSČ k týmto otázkam povedal: „Prekonať rovnosťárstvo nie je ľahké a ani krátkodobá záležitosť. To vyžaduje tak zdokonaľiť mzdovú politiku a prísne dbať o jej realizáciu v praxi, ako aj rozvinúť... húževnatú, politickovýchovnú prácu. Vytvárať takú klímu, aby ľudia chápali, že odmeňovať za prácu podľa množstva, kvality a spoločenského prínosu je jedine spravodlivé a socialistické a naopak, že rovnosťárstvo zakladá faktickú nerovnosť, nespravodlivosť a vo svojich dôsledkoch podväzuje pracovnú iniciatívu, obetavosť“.

Záverom možno povedať, že ak vyvoláme zmeny v pracovnom procese, v obsahu práce, musíme počítať so zmenami v celej sfére ľudských potrieb vrátane oblasti spotreby, bývania a voľného času.

Z perspektívnych hľadísk si tento proces vyžiada prestavbu celého spôsobu myslenia, vnútornej motivácie ľudí, ich výchovu nielen k pochopeniu spoločenského významu vedecko-technického pokroku, ale aj k vnútornej potrebe zúčastňovať sa na ňom, k tvorivému prijímaniu všetkého nového, intelektualizácii vzťahu k práci. Tieto procesy budú mať rozhodujúci význam pri tvorbe socialistického spôsobu života. XV. zjazd KSČ určil základný spoločenský cieľ pre nasledujúcu etapu, t. j. vytvorenie podmienok všestranného rozvoja ľudskej osobnosti a prehlbovania socialistického životného spôsobu celej spoločnosti na základe trvalého rozvoja a vysokej efektívnosti spoločenskej výroby a kvality akejkoľvek práce. G. Husák na XV. zjazde KSČ povedal: „Socialistický človek sa formuje tam, kde vyrastá, kde sa učí a pracuje“. To jednoznačne hovorí, že XV. zjazd KSČ v referáte s. Husáka vytvoril novú koncepciu socialistického spôsobu života, v ktorej sféra práce je jeho súčasťou, a nie doplnkom, je jeho rozhodujúcim, primárnym komponentom.

K úvodnému slovu vystúpilo na zasadnutí pracovnej skupiny *Práca a vedecko-technický rozvoj* 18 účastníkov. Niektorí z nich ďalej rozvíjali myšlienky úvodného slova, resp. dopĺňali ich a dokazovali výsledkami empirických výskumov. Pokúsím sa charakterizovať iba najvýznamnejšie a tie, ktoré súviseli s obsahovým zameraním pracovnej skupiny.

Sociálne súvislosti práce na rôznych stupňoch škály technologického rozvoja (dr. Jaroslav Hudeček, Ústav pre filozofiu a sociológiu ČSAV, Praha).

Autor príspevku rozobral niektoré aspekty sociálnych súvislostí práce a ich premien. Vychádzal pritom 1. z výsledkov medzinárodného výskumu Automatizácia a priemysloví robotníci; 2. z niektorých výsledkov rozsiahleho celoštátneho výskumu triednej a sociálnej štruktúry ČSSR roku 1978.

Z oboch výskumov vyplynuli viaceré zaujímavé zistenia, ktoré ukazujú, aké zmeny nastávajú v kvalifikačnej profesiovej štruktúre robotníkov pod vplyvom zmien v obsahu práce. Uvedieme iba najzaujímavejšie:

- zavádzaním vyššej techniky, moderných technológií sa znižuje podiel robotníkov operátorov a vzrastá podiel robotníkov zaraďovačov a údržbárov. Zároveň vzniká nová robotnícka profesia zoraďovač-operátor;

- so zavádzaním technologických inovácií sa prehĺbuje kolektívne cítenie robotníckych skupín, potreba kolektívnej spolupráce a kolektívnej zodpovednosti;

- práca s vyššou technikou (v automatizovaných prevádzkach) je pre robotníkov zaujímavejšia, prejavuje sa u nich vyššia spokojnosť a stabilita a zároveň aj ich vyššia účasť na riadení výroby.

Zaujímavé výsledky ukázali uvedené empirické šetrenia, ktoré sa týkajú nárokov na požadovanú kvalifikáciu.

Ukázalo sa, že prácu na vyšších stupňoch technologického vybavenia vykonávajú zväčša robotníci so základným vzdelaním (40 %) a vyučení robotníci (48 %), s postupným presadzovaním sa robotníkov so stredným vzdelaním s maturitou (na čiastočne automatizovaných strojoch 6,5 % a na plne automatizovaných zariadeniach 7 %). Uvedené empirické výskumy potvrdili známy fakt, že aj pri plne automatizovaných zariadeniach existuje veľké množstvo pracovných miest, na ktorých vykonávanie sa nepožaduje nijaká kvalifikácia. Tak napr. na plne automatizovaných zariadeniach pracuje asi 19 % robotníkov na takých pracovných miestach, kde sa nepožaduje vyššie ako základné vzdelanie. Ten istý podiel je aj pri prácach prevažne ručných, kde nie sú požiadavky na vzdelanie vyššie ako základné. Okrem týchto negatívnych tendencií treba vidieť, že práca na plne automatizovaných zariadeniach si vyžaduje kvalifikovaných robotníkov. Podľa typu práce sú tieto požiadavky nasledovné:

- pre práce na plne automatizovaných zariadeniach je požadované 66 % vyučených;

- pre práce na mechanizovaných zariadeniach 64 %;

- pre práce na čiastočne automatizovaných zariadeniach 57 %;

- pre práce prevažne ručné 55 %.

Premeny práce ako východisko prognózovania výchovy a vzdelania (Antonín Stojan, Vojenská akadémia Antonína Zápotockého, Brno):

Pre prognózovanie výchovy a vzdelania má meritórny význam dialektický vzťah troch významných spoločenských procesov, a to u vedeckotechnického pokroku, práce a výchovy a vzdelania. Možno ich pokladať za základný metodologický princíp prognostickej činnosti v tejto oblasti. Jeho realizácia je

veľmi zložitá, keďže:

— komplexnejšie chápanou prognózou práce a kvalifikácie sme sa u nás začali zaoberať iba v poslednom čase;

— nie je k dispozícii dostatok teoretických ani praktických skúseností z prognostickej činnosti v tejto oblasti. Najväčším nedostatkom v prognózovaní výchovy vzdelania je, že nepreniká hlbšie do procesov, ktoré prebiehajú v obsahu práce, neanalyzuje ich a nevyvodzuje z nich závery pre oblasť kvalifikácie, výchovy a vzdelania.

Pri spracovaní prognózy rozvoja vojenského školstva sme uvedené princípy brali do úvahy. Rozhodli sme sa zvoliť prístup, ktorý sa opierať o analýzu činiteľov, ktoré rozhodujúcim spôsobom ovplyvňujú oblasť práce a kvalifikácie sociálnej skupiny vojakov z povolania. Ťažisko pozornosti sme sústredili na premeny obsahu, charakteru a delby vojenských činností, ako aj na premeny obsahu, charakteru a štruktúry vojenských profesií. Naša práca vyústila do spracovania požiadaviek na modely vojenských profesií, obsahujúcich štruktúru kvalifikačných požiadaviek, ktoré tvoria jeden z podkladov na určovanie profilu, resp. cieľov a úloh na prípravu odborníka na danú vojenskú profesiu.

Sociologické problémy stimulácie pracovného správania (dr. Antonín Burian, CSc.: Ústav racionalizácie riadenia práce, Brno):

Doterajšia spoločenská prax vychádzala zo skutočnosti, že práca vždy slúžila na zabezpečovanie materiálnej existencie človeka, a preto za rozhodujúci stimul pracovného správania právom pokladala peniaze ako všeobecný ekvivalent tovaru. Marxovo chápanie práce ako rozhodujúcej sféry sebarealizácie človeka, spájajúce uspokojovanie jeho materiálnych a nemateriálnych potrieb s ďalším všeobecným rozvojom jeho osobnosti, láme rýdzo ekonomické dimenzie pracovnej motivácie a robí z nej explicitnú kategóriu, tak sociálnu, ako aj politickú. Výsledky výskumu za roky 1973—1980 ukazujú na tri rozhodujúce okruhy prístupov k materiálnym hodnotám.

1. Určitá ľahostajnosť k aktuálnym spoločenským hodnotám, určitá minimalizácia nárokov na materiálne vybavenie, na spotrebu, na kultúrne a rekreačné vyžitie, odmietanie javov ako je „životné tempo“, „zvyšovanie pracovného úsilia“, a „nadmerná angažovanosť“, „vysoká životná úroveň“, „atraktívny životný štýl“. Znakom ľudí tejto skupiny je určitá „minimálna hranica požiadaviek“. Sú ochotní vyvinúť iba toľko úsilia, aby dosiahli aspoň spodnú hranicu limitu životných potrieb. Túto skupinu tvoria zväčša ľudia s oslabenými sociálnymi kontaktmi.

2. Skupina ľudí, ktorí voči najrozličnejším hodnotám vychádzajú z princípu maxima; zo snahy dosiahnuť čo najväčší príjem, čo najbohatší sortiment všetkých formálnych znakov vysokého sociálneho statusu. Rozhodujúcim stimulatorom výkonov sú pre nich peniaze. Ide o výkonové štádium, ktoré však môže byť aj v rozpore so spoločenskými záujmami, môže viesť ku konzumnému spôsobu života.

3. Príslušníci tejto skupiny pristupujú k hodnotám na základe racionálneho výberu. Poznajú funkčnosť — afunkčnosť — dysfunkčnosť objektov, ktorými sú obklopení. Pre jednotlivca patriaceho do tejto skupiny dominantnou hodnotou sa stáva taký model života, ktorý nahrádza hodnotu „mať“ za hodnotu „kultúrne žiť“. Až tu sa začínajú naplno rozvíjať „dobré medziľudské vzťahy“, „celospoločenská užitočná práca“, „spoločenská angažovanosť“, a pod. Pre členov tejto skupiny peniaze strácajú všemocnú funkciu. Tá spočíva v možnosti získať veci a na používanie týchto vecí treba dosiahnuť aj tie predpoklady, ktoré sa nachádzajú v osobnom čase, v naberaní fyzických

a psychických síl, vo zvyšovaní úrovne vzdelanosti, v kultivácii osobnosti atď. Potreba „kultúrne žiť“ sa v tejto skupine chápe ako nárok na určitú úroveň ekonomických možností a sociálnych vzťahov, pri rešpektovaní vysokých etických a estetických hodnotových kritérií. Táto „potreba“ je orientovaná nielen na projekciu voľného času, ale aj na prácu, pretože obidve tieto kategórie sú od seba neodlučiteľné. Tak sa začínajú naplňovať predstavy klasikov marxizmu o obsahu života v socializme a komunizme.

Niektoré otázky integrácie mladých robotníkov do pracovných kolektívov [Mikuláš Demčák, Závody ťažkého strojárstva, n. p., Košice].

Autor tohoto príspevku podal podrobnejšiu informáciu o výsledku viacerých prieskumov, analýz a sond uskutočňovaných v podniku v druhej polovici 70. rokov, ktorých témou boli otázky sociálnej adaptácie. Zhodnotením poznatkov uvedených prieskumov došiel k záveru, že v podmienkach výrobnjej organizácie má sociálna adaptácia tieto aspekty:

1. adaptácia na podnik ako systém vlastníckych vzťahov, v ktorých sa uskutočňuje výučba, na deľbu činnosti z toho vyplývajúcu a na pozíciu určenú v jej rámci;
2. adaptácia na podnik ako systém spoločenských vzťahov v užšom zmysle;
3. adaptácia na podnik ako systém organizačných vzťahov výroby a práce;
4. adaptácia na povolanie;
5. adaptácia na konkrétnu prácu;
6. adaptácia na fyzikálne prostredie, v ktorom prebieha výrobný a pracovný proces.

Niektoré sociologické poznatky z anketového výskumu ekonomického správania VHJ a podnikov [Jana Filáčková, Výskumný ústav strojárenskej technológie a ekonomiky, Praha]:

Cieľom anketového výskumu bolo zistiť nároky a názory vedúcich pracovníkov na pôsobenie týchto vybraných faktorov ekonomického správania VHJ:

- ekonomické-mimoeconomické;
- objektívne-subjektívne;
- vnútorné-vonkajšie.

Niektoré zaujímavé poznatky výskumu:

- doterajší mzdový systém dostatočne nestimuloval prijímanie mobilizačných plánov. Príčinu treba vidieť v tom, že za plnenie mobilizačných plánov je rovnaká alebo len o málo vyššia odmena ako za plnenie mäkkých plánov;
- podpora rozvíjania iniciatívy pracujúcich má výrazne stimulujúci vplyv v rámci všetkých vývojových potrieb;
- existencia značných rezerv v riadení VHJ, v zlepšovaní kádrovej práce pri výchove kvalifikovaných pracovných síl, pri ovplyvňovaní myslenia ľudí a ich postojev k zodpovednému plneniu úloh, zladovanie osobných záujmov so záujmami a cieľmi podniku.

Profesiografické hľadiská tvorby profilu funkčných miest v poľnohospodárstve [ing. Marie Horalíková, CSc., Vysoká škola poľnohospodárska, Praha].

Diskusný príspevok, ktorého cieľom bolo informovať o výsledkoch riešenia druhej etapy čiastkovej úlohy ŠPEV 111-4-2/6 Cesty zvyšovania efektívnosti riadenia a riadiaceho procesu v súvislosti s určovaním profilu funkčného miesta ako dôležitej požiadavky na hodnotenie, sebapoznanie a seba výchovu riadiacich pracovníkov. Výskum ukázal, že riadiaci pracovníci v mnohých krité-

riách náročnosť funkčného miesta, ktoré zastávajú, preceňujú.

Telesná kultúra a príprava na pracovnú činnosť (František Joachimsthaler, CSc., doc. dr. Jarmila Merhautová, DrSc., Výskumný ústav telovýchovy a kultury telesnej výchovy a športu, Praha):

Automatizácia podstatne mení človeka vo výrobnom procese, a to nielen vo vzťahu k pracovnému predmetu, ale aj vo vzťahu k technickému zariadeniu.

Intelektualizácia procesu výroby vyzdvihuje nové požiadavky na profesionálnu prípravu človeka a jeho spôsob života. Popri vzrastajúcej intelektuálizácii práce v priebehu vedecko-technickej revolúcie zostáva aj naďalej telesná pripravenosť základným komponentom všeobecnej prípravy na pracovnú činnosť a jedným z hlavných determinantov podmieňujúcich práceschopnosť organizmu a produktivitu práce. So zmenou obsahu práce sa mení aj predchádzajúci obsah a nastoľujú sa nové možnosti prenikania telesnej kultúry do spôsobu života ľudí. Z toho vyplýva, že telovýchovná činnosť bude v priebehu prehlbovania vedecko-technického pokroku plniť čoraz dôležitejšiu funkciu nezameniteľnej zložky v pôsobení na fyzický rozvoj človeka. Z tohto aspektu priaznivý vplyv telesnej kultúry na všestranný rozvoj osobnosti a takisto na pracovnú pripravenosť vidieť

— jednak v priamom pôsobení tejto činnosti na optimálnu realizáciu genetického programu individua v ontogenéze,

— jednak v odkrývaní doteraz nevyužitých rezerv fyzických potencií ľudí.

Zmeny charakteru práce v poľnohospodárstve a procese vedeckotechnickej revolúcie (doc. ing. Zdeněk Krůček, CSc., Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a výživy, Praha).

Autor sa zaoberal problematikou vyrovnávania charakteru priemyselnej a poľnohospodárskej práce. Prichádza k záveru, že vyrovnávanie či trvalé približovanie charakteru práce v poľnohospodárstve a charakteru práce v priemysle je možné predovšetkým pomocou týchto znakov:

1. prudký rozvoj výrobných síl v poľnohospodárstve a tým prehlbenie delby práce, zvýšenie koncentrácie, špecializácie a kooperácie výroby;

2. vytvorenie veľkých celkov a rozvoj materiálo-technickej základne veľkých poľnohospodárskych podnikov, umožňujúci realizovať všetky poznatky VTR vrátane inovácie zložitých, a teda drahých mechanizmov;

3. komplexná mechanizácia (v rastlinnej výrobe), nové technológie (v živočíšnej výrobe) a premietanie ďalších poznatkov vedeckotechnickej revolúcie do poľnohospodárstva (biologicky výkonnejšie odrody rastlín i plemena, účinnnejšie hnojivá a ochranné prípravky atď.);

4. vyčlenenie niektorých výrobných a pomocných činností a služieb do samostatných špecializovaných jednotiek (výživa a ochrana rastlín, sušenie a výroba krmív, ťažká mechanizácia a pod.) alebo špecializovaných skupín (doprava, skladovanie vnútri poľnohospodárskeho podniku a i.);

5. vznik nových základných špecializovaných skupín pracovníkov — dosiahnutím príslušného stupňa delby práce — v poľnohospodárstve obdobne, ako je to v priemysle (to značí priami výrobní pracovníci, ostatní výrobní pracovníci, pomocní pracovníci a technickohospodárski pracovníci), a znížovanie podielu prvej skupiny pracovníkov na prospech ostatných skupín;

6. rozpad univerzálnych skupín pracovníkov a vznik nových profesií spojených s novou technikou, technológiou, organizáciou výroby a riadením a vytváraním skupín týchto špecializovaných pracovníkov;

7. vzájomné pracovné prepojenia a vzájomná závislosť v práci (napr. skupinové nasadenie kombajnov, vlacsmenné prevádzky v živočíšnej výrobe a pod.);

8. presun predchádzajúcej ťažkej fyzickej práce do nervopsychickej sféry, intelektualizácia práce a uplatňovanie nových vedných oborov v tejto sfére (pedagogika, sociológia a i.);

9. neprestajné zlepšovanie vekovej a kvalifikačnej štruktúry pracovníkov a inovácia vzdelania u pracovníkov všetkých profesií;

10. zvýšenie úrovne všetkých znakov pracovných podmienok (vrátane odmeňovania), ako aj kultúrnosti pracovného prostredia a ostatných životných podmienok;

11. vyrovnanie sociálno-ekonomického postavenia pracovníkov v poľnohospodárstve s postavením pracovníkov v priemysle.

Príspevok výskumu sociálnej klímy k pozitívnej zmene spoločenskej skutočnosti a k zvyšovaniu účasti pracujúcich na riadení (dr. Ján Uram, Závody ťažkého strojárstva, Detva)

Autor zoznámil účastníkov s metodickými postupmi rozličných výskumov uskutočnených v rokoch 1975—1979 k problematike sociálnej klímy v robotníckych kolektívoch v n. p. Závody ťažkého strojárstva, Detva.

Riadenie sociálnych procesov vo výrobné hospodárskej jednotke Závody ťažkého strojárstva (Helena Woleková, Závody ťažkého strojárstva, Bratislava).

Sociálne procesy prebiehajúce v socialistickom priemyselnom podniku, ktorý je jedným zo základných typov sociálnej organizácie spoločnosti, nie sú v našej sociologickej teórii jednoznačne identifikované.

Zložitosť a závažnosť problémov riadenia sociálneho rozvoja pracovných kolektívov našich podnikov kladie vysoké nároky na odbornú i organizačnú stránku ich riešenia. Špecifickú funkciu sociológie a psychológie práce vidíme v aplikácii ich poznatkov v nasledujúcich oblastiach:

1. Týmová práca na tvorbe výrobkových, technických, organizačných a ekonomických inovácií, ktorej cieľom je komplexnosť riešenia aj aplikáciou ergonomických, sociálnopsychologických a sociologických zásad vo vypracovávaných projektoch.

Vlastná účasť na projektovaní spočíva:

a) v diagnostikovaní inovačnej klímy (napr. podľa metodiky VÚSTE Praha), ktorá má odhaliť možné bariéry inovácie a ukázať, aké zmeny vo vedomí a u ktorých ľudí treba vyvolať;

b) vo vypracovaní sociálneho projektu ako neoddeliteľnej súčasť inovačného projektu; sociálny projekt má obsahovať riešenie dvoch základných okruhov otázok:

— aká bude požadovaná kvalifikačná štruktúra pracovníkov, aké sú zdroje jej krytia mimo podniku, aké sú vlastné podnikové zdroje a čo treba urobiť na ich prípravu (rekvalifikácia, preradenie, mzdové zaradenie...), aký typ pracovných skupín je najvhodnejší (skupinová práca a odmeňovanie alebo individuálny úkol), odkiaľ a ako vyberať vedúcich pracovníkov pre novú prevádzku;

— aké sú súčasné potreby sociálnej vybavenosti závodu (podniku), úroveň ich krytia ako sa zmenia v súvislosti s novou výstavbou;

c) v spracovaní sociálnych súvislostí pri projektoch menšieho rozsahu (inovácie nižšieho stupňa), predovšetkým s ohľadom na dôsledky pre kvalifiko-

vanosť práce, fyzickú namáhavosť a rizikovosť práce a pre celkové pracovné prostredie a podmienky.

2. Programovanie a plánovanie kádrového, personálneho a sociálneho rozvoja, kde majú sociológovia a psychológovia zohrať rozhodujúcu úlohu:

- v projektovaní a budovaní informačného systému o pracovníkoch a činnostiach sociálneho charakteru;
- pri analýze úrovne a potrieb kádrovej, personálnej a sociálnej práce;
- pri navrhovaní cieľov týchto plánov;
- v dôslednom prepojení cieľov technického, ekonomického a sociálneho rozvoja;
- v hodnotení sociálno-ekonomickej efektívnosti realizovaných opatrení 5-ročného plánu KPSR.

3. Realizácia úloh či cieľov vytýčených v programoch a plánoch prípravy kádrov, personálneho a sociálneho rozvoja si vyžaduje hľadať nové, účinnejšie metódy a nástroje sociálneho riadenia. Aplikovaný sociologický a psychologický výskum by mal poskytovať údaje a algoritmy získané vedeckými metódami pre rozhodovacie a riadiace akty. Túto funkciu nazývame racionalizačnou funkciou. Týka sa:

- výberu kádrových rezerv, informačného systému o nich, práce s kádrami v oblasti ich prípravy pre prácu s ľuďmi;
- optimalizácie personálnej práce v oblasti priameho kontaktu s pracovníkmi (osobné oddelenie, vedúci pracovníci), informačného systému o pracovníkov, rozborovej a plánovacej činnosti;
- hľadania nových metód individuálnej a kolektívnej sociálnej starostlivosti, racionalizácie poskytovaných sociálnych služieb;
- organizačných štruktúr kádrovej, personálnej a sociálnej práce, v tom prehodnotenia funkčnosti jednotlivých útvarov, komunikačných väzieb, obsahu či náplne jednotlivých funkčných miest, spôsobu koordinácie útvaru KaPP s ostatnými útvarmi podniku;

4. Sociológovia a psychológovia presadzujú a propagujú poznatky vied o práci i vlastnú analytickú, koncepcnú, racionalizačnú i projektovú činnosť formou prednášok v rozličných formách vzdelávania a školenia.

Charakter informácie o činnosti sociologických pracovísk malo vystúpenie *Jany Vaňkovej* — dr. Miloslava Šolca na tému *Sociológia v rezorte Federálneho ministerstva hút a ťažkého strojárstva*.

O sociálnych problémoch Severočeského kraja so špecifickým zameraním na severočeský hnedouhoľný revír a o účasti sociológie na ich riešení hovorili dr. Jan Rytina a dr. Jiří Lošťák z Výskumného ústavu pre hnedé uhlie v Moste na tému *Niektoré sociálne aspekty VTR Severočeského kraja v zameraní na povrchovú ťažbu uhlia*.

Doc. dr. Mojmír Hájek, CSc., hovoril o *niektorých sociologických aspektoch práce ľudského jedinca v jeho dôchodkovom veku*. Dotkol sa veľmi závažnej otázky využitia odborných vedomostí osôb poproduktívneho veku v prospech rozvoja spoločnosti.

* * *

Záverom možno konštatovať, že rokovanie pracovnej skupiny *Práca a vedeckotechnický rozvoj* na Celoštátnom zjazde československých sociológov ukázalo:

— možnosť orientovať sociologický výskum na riešenie takých závažných problémov, ktoré súvisia so zmenenými podmienkami československej ekonomiky, najmä na problémy vplyvu vedy a techniky na premeny práce, a to najmä z hľadiska ich perspektív;

— užitočnosť a zároveň nevyhnutnosť výsledkov sociologického výskumu pre potreby celej riadiacej sféry, po celej osi riadenia;

— efektívnosť našej ekonomiky do značnej miery ovplyvňuje aj realizácia výsledkov sociologického výskumu v praxi;

— nevyhnutnosť zvýšiť starostlivosť o podnikového sociológa a v tejto súvislosti aj jeho zapojenia do riešenia úloh zaradených do štátnych programov.

Sekce č. 4

Úkoly sociologie v řízení a prognózování sociálních procesů

(Zprávu připravil člen korespondent ČSAV Jaroslav Kohout, děkan fakulty řízení Vysoké školy ekonomické, Praha)

V úvodním slově J. Kohouta bylo poukázáno na skutečnost, že ve všech hlavních referátech přednesených na plenárním zasedání již byla věnována široká pozornost úkolům, které se očekávají od sociologů v příštích letech při rozvíjení prognostických prací, plánování sociálního rozvoje a řízení sociálních procesů.

Strategické cíle sociálního rozvoje socialistické společnosti jsou formulovány v programu komunistické strany a konkretizovány pro každou historickou etapu jejími sjezdy.

Jak ukazují závěry XVI. sjezdu KSČ, strategický cíl vytvoření beztržní komunistické společnosti je realizován dalším rozvojem vyspělé socialistické společnosti, což zahrnuje růst vedoucí úlohy dělnické třídy a její strany, odstraňování podstatných rozdílů mezi městem a venkovem, duševní a fyzickou prací atd.

Z hlediska řízení těchto sociálních procesů jde zejména o cílevědomou regulaci přeměn sociální struktury socialistické společnosti.(1)

Strategický cíl vytváření socialistického způsobu života zahrnuje rozvoj základních sociálních aktivit a přejímání vzorů způsobu života dělnické třídy (internacionalismus, kolektivismus) všemi ostatními vrstvami a sociálními skupinami socialistické společnosti. Z hlediska řízení těchto sociálních procesů je zvlášť významný proces přeměny práce v první životní potřebu členů socialistické společnosti a správné řízení ideologické práce.(2)

Strategický cíl dosažení harmonického rozvoje osobnosti zahrnuje vytváření podmínek zajišťujících rozvoj psychických i fyzických schopností každého člena socialistické společnosti.

Z hlediska řízení sociálních procesů je zde aktuální řízení výchovně vzdělávací soustavy a cílevědomá péče zejména o rozvíjení osobnosti mladých lidí.

V této souvislosti vymezuje strana řadu závažných úkolů i společenským vědám — včetně sociologie. Výslovně jsou formulovány požadavky vytváření poznatkovou základnu i metodologii umožňující programové práce i praktické řízení sociálních procesů. To je výrazem marxistického pojetí těchto procesů. Pro marxisty nejsou sociální procesy jen mechanickým odrazem vědeckotechnického rozvoje. Odmítáme teorie živelnosti, podle nichž společenský rozvoj pouze samočinně následuje rozvoj výrobních sil. Práce Marxovy i Leninovy dostatečně prokázaly aktivní roli subjektu, dialektiku uvědomělé aktivity lidových mas vedených stranou, které jsou s to měnit i objektivní

(1) Blíže k těmto otázkám viz například *K teorii socialistického společenského řízení*. Praha, Horizont 1980.

(2) Blíže například Afanasjev, V. G.: *Vědecké řízení společnosti*. Praha, SPN 1977.

podmínky. Po vítězství proletářské revoluce význam ekonomického a sociálního řízení v revolučně přeměnné praxi lidí silně vzrůstá.

Za socialismu jde stále více o to, aby ani sociální procesy neprobíhaly živelně, aby byly skutečně vědecky řízeny ke stranou stanoveným cílům. Jinak lze sotva docílit efektivnosti, jinak je těžko zajistit potřebné tempo rozvoje společnosti, jinak se společenská aktivita nemusí soustředit na hlavní článek té které etapy vývoje

Stojí za povšimnutí, jak s. Brežněv při svém pobytu u nás formuloval hlavní úkoly XXVI. sjezdu KSSS a XVI. sjezdu KSČ: „Pro nás všechny — řekl — je hlavní fronta ekonomická. A zde se všechno soustřeďuje na nutnost pozvednout efektivnost výroby, zvýšit úroveň řídicí práce a naučit se lépe hospodářit. Můžeme říci, že to je společný závěr našich sjezdů“. (3)

Je třeba si uvědomit vazby mezi ekonomickými výsledky a vnitřní situací v každé zemi, mezi ekonomikou a zahraniční politikou, mezi ekonomickou silou určité země a její obranyschopností, abychom pochopili hloubku jeho slov.

Ostatně pro společenskovědní pracovníky je nepochybně velmi významná i teze, kterou s. Brežněv vyslovil na XXVI. sjezdu KSSS v souvislosti s otázkami formování nového člověka: „Úspěch při výchově je zajištěn jen tehdy, opírá-li se o pevný základ hospodářské a sociální politiky“. (4)

Připomeňme si i kritická slova, která adresoval na XXVI. sjezdu KSSS společenskovědní frontě, když řekl: „Avšak zdaleka ne vše na poli společenských věd vyvolává uspokojení. Dosud nebyla překonána tendence scholastického teoretizování, o čemž se mluvilo na XXV. sjezdu. Filozofové velmi často raději dokazují dokázané místo toho, aby zdůvodňovali *nové jevy života* (podtrhl J. K.). Mnoho dosud nevyřešených problémů se nahromadilo v politické ekonomii socialismu. Více pozornosti vyžadují sociální důsledky vědeckotechnické revoluce. Je třeba zevrubněji a odvážněji analyzovat jevy politického života společnosti. Nedostatečně se zkoumá veřejné mínění“. (5)

Povšimněme si, že s. Brežněv kritizuje scholastické teoretizování u celé fronty společenských věd. A právě tak se jí celé týkají i slova o tom, že se nahromadilo mnoho neřešených problémů, že tedy chybí teoretické zvládnutí právě nových jevů, které život v prudce se rozvíjející socialistické společnosti denně přináší. Je zcela zřejmé, že slova s. Brežněva se týkají i našich problémů.

To potvrzují i základní dokumenty XVI. sjezdu KSČ. Soudruh Husák ve zprávě ÚV KSČ předně ocenil obětavou práci vědců i některé mezinárodní úspěchy, ale zároveň ukázal, že neodpovídají našim potřebám a možnostem: „Málo se zatím udělalo pro koncentraci sil k řešení klíčových otázek naší společnosti... k nejdůležitějším úkolům v oblasti společenských věd bude v příští pětiletce patřit výzkum aktuálních otázek výstavby rozvinuté socialistické společnosti v ČSSR. Rozvoj společenských věd se neobejde bez tvůrčích diskusí, kritického ovzduší, bez smělého hledání a zejména zásadového stranického přístupu“. (6)

Ve *Zprávě o hlavních směrech hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR na léta 1981—1985* s. Štrougal zdůraznil, že jednou z hlavních front teorie a praxe v budoucích letech budou u nás otázky řízení, včetně řízení sociálních procesů: „Úspěšné naplnění programu hospodářského a sociálního rozvo-

(3) Rudé právo 10. IV. 1981, s. 1.

(4) Rudé právo 24. II. 1981, s. 6.

(5) Rudé právo 24. II. 1981, s. 7.

(6) Rudé právo 7. IV. 1981, s. 5.

je v letech 1981—1985 v rozhodující míře (podtrhl J. K.) závisí na úrovni a činnosti řídicí práce všech stupňů“.[7]

V dokumentu *Hlavní směry hospodářského a sociálního rozvoje na léta 1981—1985*, který byl sjezdem přijat, se pak explicitně zdůrazňuje úloha pracovních kolektivů: „Zkvalitňovat péči o pracovní kolektivy, prohlubovat plánování jejich sociálního rozvoje“.[8]

V diskusi na XVI. sjezdu vystoupil předseda ČSAV akademik B. Kvasil, který ukázal, že se od společenských věd očekávají práce a výzkumy, jichž strana mohla využívat k programovým činnostem.

Jak je zřejmé, jednou z hlavních front, již bude věnovat systematickou pozornost i naše sociologie, je řízení a plánování sociálních procesů. To je realizovatelné jen v úzké vazbě na řízení a plánování celé ekonomiky. Ukazuje se předně, že je třeba rozšířit časový horizont až na rok 2000, což zesílí poptávku po dlouhodobých sociálních prognózách.

Řízení, plánování a prognózování sociálních procesů vytyčil XVI. sjezd naší strany jako mimořádně aktuální a dlouhodobě platný úkol před naší společenskovědní frontou. Proto jsme je právem zařadili k jednání do zvláštní sekce. A zřejmě ne náhodou právě do této sekce směřovalo i 80 přihlášených svědčících o objektivní potřebě řešit teoretické i metodologické otázky sociálního řízení, sociálního prognózování a plánování.

* * *

Jednání sekce se v první části soustředilo na teoretické a metodologické otázky řízení sociálních procesů, v druhé potom na aplikaci teorie a metod sociálního řízení, a to zejména v praxi sociálního plánování ve VHJ a podnikách, městech a v některých specifických oblastech.

Jednání první části otevřela vystoupení představitelů základního výzkumu. Dr. ing. František Kutta, DrSc. (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha) informoval o celé šíři výzkumné práce v této oblasti realizované v uplynulých letech v ústavu i v mezinárodní kooperaci s akademii věd v socialistických zemích a charakterizoval i hlavní publikace, které byly výsledkem této široce založené spolupráce, probíhající pod jeho vedením. Dále uvedl, že výzkum plánování a prognózování sociálních procesů byl založen již před lety. Zkoumaný společenský objekt je charakterizován dnes novými podmínkami rozšířené reprodukce, kdy zejména dochází k vyčerpávání energetických a surovinových zdrojů, odtud ke zvyšování cen, jemuž se čelí snižováním energetické a surovinové náročnosti i objevováním nových zdrojů. V technice se od prosté mechanizace postupuje k automatizaci a kybernetizaci řídicích systémů až k automatizovaným systémům řízení. Tím se zvyšuje úloha vědy, roste úloha lidského faktoru. Sociální plánování tedy vzniká z objektivních podmínek a v teorii vychází z filozofického odkazu klasiků, kteří odmítali voluntaristické koncepty řídicího subjektu, kritizovali klasické pojetí absolutního samovývoje hmoty, ústící ve fatální podřízení řídicího subjektu přírodnímu automatismu, a zdůraznili revoluční význam společenské praxe.

V průběhu výzkumu byly rozpracovány Leninem formulované hlavní principy plánování a řízení společenských procesů, zejména se vycházelo z teoretické organizace práce a socialistické racionalizace. Na základě Gastéva „lidského inženýrství“ a v protikladu k Taylorově koncepci „Scientific Management“ vznikla idea komplexní péče o pracující, dnes aplikovaná v s

(7) Rudé právo 8. IV. 1981, s. 5.

(8) Rudé právo 15. IV. 1981, s. 16.

ciálním plánování. „Komplexní péče“ nebyla ovšem sovětskými teoretiky nikdy chápána v buržoazně charitativním smyslu, nýbrž ve smyslu dosahování cílové funkce socialismu, dosahování socialistického životního způsobu. Potvrzení těchto tezí lze najít i v ekonomické oblasti. V této souvislosti autor uvedl:

Teorie inovací dospěla k poznání, že inovační cyklus věda—technika—výroba je nutno rozšířit o fázi užití, kde se v podobě nerealizované produkce ztrácí velká kvanta lidské práce. Na růst ekonomické efektivity v této sféře působí celá řada neekonomických faktorů sociálních, demografických a ekologických.

V teorii efektivity byla konkrétními rozborů zjištěna klesající vypovídací schopnost ekonomických ukazatelů efektivity v důsledku narůstání role subjektivního faktoru, ale i řady faktorů přírodních. V současné době je z hledisek celospolečenské, sociální efektivity kritizována i vypovídací schopnost takových ekonomických agregátů, jako je národní důchod, který neobrazí přínos neproduktivních služeb, jejichž role v tvorbě společenského blahobytu neustále vzrůstá. Zároveň tento ukazatel neobrazí míru rozšířené reprodukce přírodního potenciálu ani vliv řady sociálních faktorů na společenskou efektivity. Znova byl zdůrazněn přístup klasiků ke společenskému rozvoji jako optimalizaci vztahů mezi zákonitostmi přírody, z níž člověk čerpá zdroje společenského bohatství, a zákonitostmi společenskými, založenými na vývoji subjekt-objektového vztahu.

Tak se kromě rozvoje úzkého pojetí sociálního plánování jakožto části plánovacího systému formovalo i široké pojetí sociálního plánu jako celospolečenského, sociálně ekonomického plánu, zahrnujícího všechny podstatné stránky a zdroje společenského rozvoje v jeho vztahu k tvorbě životního prostředí. K tomuto pojetí podstatně přispěla teorie optimálního, dlouhodobého plánování, rozvinutá sovětskou matematicko-ekonomickou školou. V současné filozofické diskusi k metodologii vědního systému se výrazně precizuje vztah mezi obecným a zvláštním ve společenském rozvoji, kde na jedné straně musí věda hluboce pronikat a analyzovat specifika jednotlivých přírodních a společenských subsystémů a na druhé straně komplexně vědecky zevšeobecňovat vazby mezi nimi v komplexním celostním vyjádření. To se odráží v teorii plánování tak, že globální plánové modely jsou precizovány na základě systému dílčích modelů, majících svůj odraz v konstrukci systému programů a perspektivních, střednědobých a krátkodobých realizačních plánů.

Toto poznání se odráží v celé organizaci a strategii výzkumu plánování sociálních procesů cílevědomým postupem od užšího k širšímu pojetí. Na jedné straně konkretizace sociálních plánů v rámci podniků a územních celků vytváří rozsáhlou experimentální základnu pro badatelský výzkum, na druhé straně je abstraktní modelování plánových systémů globálním vodítkem pro transformaci abstraktních vědeckých představ do společenské praxe.

Tato transformace není myslitelná bez postižení celého inovačního cyklu — od základního výzkumu přes aplikovaný výzkum, až po sféru difúze inovací (reprezentovanou výukou ve speciálních kurzech, expertizou směrem k rozhodovací sféře a poradenskou činností směrem k bezprostřední praxi). Tento proces proudění inovací musí mít i svou zpětnou informační vazbu, v níž společenská praxe je experimentálním objektem pro vědecký výzkum.

Rozvoj teorie a praxe sociálního plánování je spjat s budováním informačních základny, zahrnující jak systém sociálních indikátorů, tak modelování sociálních procesů i využití Automatizovaných systémů řízení.

Jde především o vytvoření jednotné soustavy sociálních indikátorů, umožňující i mezinárodní komparace, tvorbu ukazatelů plánování a prognózování

sociálních procesů, vytvoření normativů základny. Řešení těchto úkolů je předpokladem řešení problematiky sociální efektivity.

Při rozvíjení modelování sociálních procesů je nutno transformovat modelové představy do konkrétní úrovně projektování sociálně ekonomických systémů. Jde o to postupně vytvářet a zdokonalovat systém plánovaných modelů postihujících hlavní stránky společenské reprodukční dynamiky.

Pokud jde o ASŘ, je nutno dlouhodobě sledovat vytvoření komplexního automatizovaného systému řízení. Autor upozornil na rozpor mezi determinismem plánových modelů, založených na skalárních kritériích, a stochastickým charakterem rozvoje společenské reality. Přecenění plánu vede k jeho nereálnosti, nedocení ekonomického mechanismu k uvolnění živelnosti hodnotového zákona. Konečně se autor zabýval sociální prognózou, která odráží úroveň celého vědeckého poznání. Za rozhodující je třeba považovat úroveň vazeb mezi vědeckotechnickou a sociálně ekonomickou prognózou. V sociální sféře je zvláště důležitá kombinace prognostických metod, významný je také podíl heuristických a intuitivních metod. I zde se institucionální základna teprve vytváří.

Kvalita plánovacího a řídicího systému hraje v řešení problémů sociálního plánování a prognózování velkou roli a ve značné míře rozhoduje i o tempu a efektivitě rozvoje socialistické společnosti.

Doc. dr. *Ladislav Pisca*, CSc. z Ústavu filozofie a sociologie SAV, Bratislava, se zabýval *teoretickými a metodologickými otázkami efektivity a kvality společenské spotřeby*:

Po úspěšné etapě extenzivního rozvoje přišlo období zpomaleného růstu. Pro extenzivní rozvoj již nebyly podmínky, na intenzivní jsme nebyli připraveni, což se projevovalo v nedostatečném řízení a organizaci. I v této etapě rostla společenská spotřeba (důchod, přídatky na děti). Má-li být uvedena do souladu společenská spotřeba a zdroje, musí být realizována určitá opatření: nebudou se rozšiřovat oblasti neplacených služeb.

Je nesprávné se domnívat, že zpomalení tempa přírůstku povede automaticky k hospodárnějšímu využívání zdrojů. Podstatná je otázka; jak dále zvyšovat efektivnost společenské spotřeby. Lidé jsou rozdílní, z objektivních i subjektivních důvodů mají pro ně jednotlivé složky společenské spotřeby nesterýlný význam.

Společenská spotřeba představuje základní nástroj sociální politiky strany a státu. Dynamika společnosti, rodiny, jednotlivců vede i ke změnám v motivaci, ve spotřebě (oděv, bydlení). V dalším řešení sociálních problémů lidí půjde o prohlubování a rozšiřování individuálních opatření. Orgány správy však upřednostňují skupinová opatření.

V roce 1981 se celková suma na společenskou spotřebu v ČSSR rovnala 149,8 miliardám Kčs. Z toho největší položku tvořily důchody ze sociálního zabezpečení (44 miliard), dále školství (24,4 miliardy), zdravotnictví (22,5 miliard).

Již tato čísla prokazují význam efektivity v této oblasti.

Statistika se zabývá hromadnými jevy a málo může pomoci řešit kvalitativní stránky jevu. Údaje o počtu lékařů na počet pacientů například nejsou ukazatelem kvality lékařské péče. Ve sféře společenské spotřeby lze užít jen v omezené míře či vůbec nelze užít ekonomické ukazatele efektivity. Bez hlubšího poznání kvalitativního stavu věcí nelze vytyčit program zefektivnění společenské spotřeby.

Závěrem autor upozornil, že při vzpomínuté již dynamičnosti sociálního terénu nelze vytvářet hypotézy „vůbec“ a neměnné ukazatele. Hledání efek-

tivnosti spočívá mimo jiné ve stálé konfrontaci fungování jednotlivých institucí s potřebami a názory lidí i celé společnosti při respektování té skutečnosti, že společnost prochází neustálým procesem změn.

Některými principy a směry dalšího rozvíjení soustavy plánovitého řízení sociálního rozvoje se zabýval ve svém vystoupení ing. Miloš Nebeský, CSc. (Československý výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Praha). Zdůraznil zejména význam uplatnění vedoucí úlohy strany a principu demokratického centralismu i při budování soustavy sociálního plánování. Základem pro plánování a řízení sociálních procesů, jevů a vztahů je sociální program strany, tvořící nedílnou část celého programu strany. Od jeho hlavních cílů nutno odvozovat a dále konkretizovat cíle sociálního rozvoje v resortech, VHJ, podnicích i v územních celcích. To umožní zaměřit sociální rozvoj každého článku řízení v souladu s celospolečenskými zájmy. Rozvíjení principu demokratického centralismu předpokládá rozvíjet i v sociálním plánování metody vsířicného plánování jako projevu uvědomělosti a aktivity širokých mas pracujících.

Zdokonalování soustavy plánovitého řízení sociálního rozvoje vyžaduje využití celého systému plánovacích dokumentů. Sociální rozvoj musí být obsahem národohospodářských plánů (střednědobých i prováděcích), které jsou rozhodujícím nástrojem řízení. V souladu s charakterem a funkcí plánů tvoří jejich obsah pouze hlavní — podstatné a kvantifikovatelné — sociální aktivity a jejich kapacitní zajištění. Specifická funkce připadá komplexním sociálním programům, které by měly kvantitativně i kvalitativně postihnout všechny procesy, jevy a vztahy v dané oblasti sociálního rozvoje ve vzájemných vazbách. Zvláště je třeba rozvinut teorii a praxi sociálního prognózování, umožňující variantně rozpracovat dlouhodobé záměry sociálního rozvoje. Pozornost si zaslouží i zdokonalení principů financování sociálního rozvoje. V dané etapě vývoje společnosti se jeví účelné spojovat realizaci vyšších, relativně zbytných sociálních potřeb s principem zásluhovosti, a to jak ve vztahu k jedinci, tak i kolektivu či jiné sociální skupině. Financování těchto potřeb je třeba odlišit od úhrady těch, které tvoří základní sociální jistoty a jsou nutné k zabezpečení odpovídajících pracovních podmínek apod.

V další části vystoupení se M. Nebeský zabýval některými otázkami pojetí sociální sféry společnosti z hlediska vymezení obsahu sociálních plánů, programů a prognóz. Uvedl, že v teoretických pracích na toto téma, ale i v závěrech XXVI. sjezdu KSSS, se jako hlavní cíl sociálního rozvoje zdůrazňuje „stírání podstatných rozdílů mezi třídami a sociálními skupinami“. Z toho lze odvodit i potřebu změnit a podstatně prohloubit obsah sociálních plánů, programů a prognóz. Plánovat sociální rozvoj pouze v jedné dimenzi (například jako rozvoj závodního stravování, zlepšování pracovního prostředí apod.) již nestačí, neboť tím není postižena jeho vlastní podstata a cíl. Uváděné „sociální“ aktivity jsou ve své podstatě kategoriemi ekonomického rozvoje, neboť směřují k naplnění základního ekonomického zákona socialismu. Postižení podstaty sociálního rozvoje znamená pojmout jeho plánování a programování jako určitou matici, jejíž jednu rovinu tvoří příslušné aktivity a druhou rovinu jejich promítnutí do sociálně třídní struktury. Sociálně plánovat v tomto pojetí znamená předem pomocí plánu určovat jaký bude podíl jednotlivých tříd, sociálních vrstev a sociálních skupin v jejich nejširším slova smyslu na tvorbě a rozdělování národního důchodu. Plánovitě řízení sociálního rozvoje se tak stane účinným nástrojem pro naplňování hlavního cíle výstavby socialistické společnosti — vytvoření sociálně stejnorodé společnosti jako předpokladu všestranného rozvoje člověka.

Referát dr. *Miroslava Pittnera*, CSc. z Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha (zaslaný sjezdu) byl věnován *filozofickým aspektům řízení sociálních procesů*. Ukázal, že předpokladem adekvátního řešení otázek řízení v nynějších podmínkách je dialektická analýza řídicích procesů, umožňující vytvořit dostatečně jasný obraz o celém systému řízení společnosti, o jeho objektivní stránce i subjektivních činitelích.

K nejvýznamnějším oblastem celospolečenského systému plánovitého řízení nesporně patří politické řízení, pro něž byly v rozvinutém socialismu vytvořeny všechny podmínky, aby se mohlo realizovat jako skutečné vedení.

Základní větev, jádro řízení za socialismu, tvoří vedení, které se realizuje po stranické linii. Vedoucí úloha komunistické strany, opírající se o vědu a velikou sílu zobecněné zkušenosti lidu, patří k nejdůležitějším předpokladům vědeckého řízení socialistické společnosti.

Druhou větev, pomocí níž se uskutečňuje vedení společnosti, tvoří činnost státu a státních orgánů. Jejich hlavním úkolem je konkrétně rozpracovávat a zabezpečovat linii výstavby rozvinuté socialistické společnosti stanovenou stranou pro jednotlivé oblasti společnosti — národní hospodářství, státní správu, vzdělání, zdravotnictví, kulturu, obranu země — a pečovat o to, aby se společnost proporcionálně vyvíjela jako celistvý, dynamický systém.

Třetí větev, která s rozvojem socialismu neustále sílí a upevňuje se, představuje vedení realizované nestátními organizacemi. Tento typ patří k přednostem socialistického systému řízení, k jeho kvalitativně novým, skutečně lidovým a demokratickým stránkám. Uskutečňuje se činností celospolečenských, zájmových organizací — ROH, SSM, ČSTV, ČSSZ, Svazarmu a dalších organizací. Tyto organizace umožňují rozvoj a realizaci bohatých zájmů pracujících, významně přispívají k plnění celospolečenských úkolů a zvyšování podílu lidu na řízení a správě společnosti.

Ze stručného nástinu je patrné, že adekvátní výzkum systému řízení jako složitého, mnohdimenzionálního, celostního sociálního jevu nemůže být záležitostí jedné vědy — kybernetiky, filozofie či sociologie — ale musí se opírat o celé spektrum věd — přírodních, technických i společenských, které jsou s to v úzké interakci odhalit jeho obecné i specifické stránky.

Mgr. *Ján Stena*, CSc (katedra marxisticko-leninské sociologie fakulty Vysoké školy politické ÚV KSČ, Bratislava) vystoupil k otázce *marxisticko-leninského vymezení podstaty společenské kontroly pracujících za socialismu*.

Teoretické studium společenské kontroly za socialismu si vynucuje jednak praktická potřeba výstavby v naší zemi, jednak snahy buržoazní sociologie o dezinterpretaci jejího pojetí. Zdroje legitimitnosti jednotlivých druhů kontroly za socialismu jsou socialistická státnost a reprezentace mas v čele s dělnickou třídou vedenou komunistickou stranou i společenskými organizacemi. Existuje institucionální a společenská kontrola. Společenská kontrola vyrůstá z iniciativy pracujících mas. Je masová, dobrovolná a přímá.

Společenská kontrola má seberegulační charakter. Přispívá k ochraně celospolečenských zájmů. Představuje frontu zápasu za sociální normy a hodnoty, reprezentující dosažený společenský pokrok a zároveň prosazování nového. V jejím čele stojí komunistická strana.

V. I. Lenin považoval kontrolu za nejlepší školu účasti na řízení.

Téměř v každém vystoupení věnovali účastníci sekce značnou pozornost otázkám prognózování. Speciální referát — *Hranice společenských prognóz* — orientoval tímto směrem dr. *Emil Mleziva* z Výzkumného ústavu dopravy, Praha. Upozornil především, že hodnocení pravdivosti prognózy je závažným problémem.

Její průkaznost není časově shodná s jejím vyslovením a její kvalita v době vzniku je založena na jiných kritériích, než je pravdivost či shoda se skutečností. Do doby, než se prognóza naplní či nenaplní, jsou hlavními kritérii její kvality možnost a pravděpodobnost naplnění a z praktického hlediska i míra, v níž umožňuje rozhodování.

V logickém sledu je možno vyjádřit faktory fakultativně i reálně omezující poznání budoucího vývoje následujícím výčtem:

1. *Charakter prognózy obecně a sociální prognózy zvláště.* Nemožnost kontroly vztahu mezi realitou a výpovědí o ní, omezená možnost experimentu jako prvořadého nástroje vědeckého poznání a časově vzdálená verifikace celého poznávacího procesu a jeho výsledků.

2. *Obsah prognózy.* Ve společenské sféře budou prognózy tendovat k vyšší míře neurčitosti než například ve sféře technického vývoje. Avšak i uvnitř společenské sféry téma prognózy ovlivňuje její určitost a pravděpodobnost.

Mnohem méně určité jsou však prognózy, které se týkají chování lidí, zejména v oblasti kultury, životního způsobu, hierarchie hodnot.

3. *Časový dosah prognózy.* Obecně je přijímána logická zásada, že časem vzrůstá neurčitost prognóz. Teoretici proto časově omezují prognózy na několik desítek let, praktici jsou zpravidla ještě skromnější.

4. *Rozsah prognózy ve vztahu ke společnosti a jejím částem.* Celosvětový válečný konflikt — druhá světová válka — nepochybně zvrátil prognózy vývoje společností, které jej nevyvolaly, popřípadě se ho ani přímo nezúčastnily, přesto však jím byly ve svém vývoji podstatně ovlivněny.

5. *Rozsah prognózy z hlediska předmětného (tematického).* Nelze předem tvrdit, že monotematické nebo dílčí prognózy jsou méně kvalitní než prognózy komplexní, předpokladem však je, že v obou případech bude přihlíženo ke všem relevantním činitelům, které mohou společenský vývoj ovlivnit.

6. *Funkce prognózy.* Není sporu o to, že funkce, která je prognóze přiřčena, má vliv nejen na její povahu, ale i na míru jejího použití.

7. *Použití prognostické metody a postupy.* Obecně lze konstatovat, že žádná z vypracovaných a používaných metod není natolik dokonalá, aby splňovala všechny požadavky pro společenskou prognózu. Teprve kombinací více metod lze dosáhnout v daných poměrech optimální úrovně.

8. *Autor (zpracovatel) prognózy.* Jestliže jsme nakloněni tvrdit, že každá činnost je ovlivněna jejím tvůrcem, pak o prognóze to platí zvlášť a o společenské prognóze ještě víc.

9. *Příjemce (adresát) prognózy.* V obou případech se uplatní subjektivní faktory jednak již v přístupu k prognóze samé (akceptace, větší či menší míra kritičnosti), jednak v její interpretaci.

10. *Aplikace prognózy.* Použití a optimální uplatnění prognózy je ovlivněno všemi předchozími faktory, a to subjektivními a objektivními.

Rozhodujícím kritériem kvality společenské prognózy i její hranice bude tedy konečný efekt, to znamená míra, v jaké prognóza přispěla k rozvoji společnosti, jejíž budoucností se zabývala.

Sociálnímu prognózování věnoval pozornost i doc. dr. *Gustav Motyka*, CSc., který však svůj příspěvek orientoval na velmi specifickou oblast — *prognózování vzdělání vojáků z povolání*.

Prognózy v socialistické společnosti jsou chápány jako organická součást řídicího procesu. Dr. *Lidmila Nestěrová*, CSc. [Institut řízení, Praha] upozornila na nutnost zabývat se v sociologické teorii i tou jeho částí, která stojí jakoby na opačném pólu — totiž *realizační částí*. Je dost rozšířeným omylem,

že gnozeologické postižení problému, jeho posouzení a formulace řešení je dostatečným zajištěním žádoucích změn. Existuje však řada bariér, včetně sociálních, které se staví v cestu realizace. Ani v této oblasti nelze ponechat vývoj živelným formám. Naopak: Zabezpečování účinné realizace úkolů se stává stále více jednou z klíčových otázek efektivnosti řízení, dokonce přímo kritickým článkem v řídicí činnosti vedoucích pracovníků. Problematika efektivnosti realizace úkolů v řízení se stává významným společenským problémem, který by se měl stát předmětem zájmu sociologie organizace a řízení i sociologie práce a podniku.

Vedoucí pracovník je v řídicí praxi chápán spíše jako rozhodovatel, projektant, resp. „myslitel“, a méně jako zabezpečovatel a realizátor.

Realizace úkolu vyžaduje jak zásah do psychiky (myšlení, percepce, kognice, motivace, rozhodování), tak i do jednání a konání řízeného subjektu.

Dosavadní výzkumy ukázaly, že k efektivní přípravě je nutná řada analýz — například analýza prostředků a nástrojů řídicího působení, analýza bariér realizace, analýza podmínek a situace, zejména však analýza sociálního a řídicího systému, obsahující analýzu zájmů, postojů a zvláště motivace účastníků realizace, a to u nadřízených orgánů i spolupracovníků mimo organizaci (například expertů, subdodavatelů apod.).

Efektivnost realizace závisí především na typu úkolu (míře jeho složitosti, inovace) a dále na zajištění příslušných podmínek.

* * *

Druhá část jednání sekce se orientovala na praktickou aplikaci sociologických poznatků a metodologie v řízení sociálních procesů a plánování sociálního rozvoje. Zahájil ji svým vystoupením ing. Jaroslav Berka z federálního ministerstva hutí a těžkého strojírenství, Praha. Upozornil předně na skutečnost, že v době zvýšeného společenského úsilí mobilizovat faktory intenzivního růstu národního hospodářství nabývá na významu péče o kádrový, personální a sociální rozvoj pracovních kolektivů. Spolu s energií a surovinami se člověk stává limitujícím faktorem dalšího společenského rozvoje. Přitom by bylo zjednodušujícím pohledem, kdybychom tuto skutečnost interpretovali jen v administrativních dimenzích jako „relativní nedostatek pracovních sil“. Lidé limitují další rozvoj především svými sociálními dimenzemi, nikoli jen svým počtem (což je jen měřítko nepřekračující pohled „plánovačské“ bilance).

S vědomím, že další společenský rozvoj je mimo jiné podmíněn i rozvojem člověka, vláda ČSSR do *Souboru opatření*, vydaného usnesením vlády č. 42/1980, pojala rozvoj kádrového, personálního a sociálního rozvoje jako podstatnou náležitost zdokonalování řídicích procesů. Řídicí systémy podniků a VJH již však nevystačí s pouhou empirií. Bez využití společenských věd, vědeckých metod a adekvátních informačních systémů nemohou řídicí pracovníci vypracovat potřebné programy a založit dlouhodobé pozitivní tendence v rozvoji lidského činitele výroby.

V ČSSR má v resortu hutnictví a těžkého strojírenství uplatnění sociologie a psychologie práce dlouholetou tradici. První poválečné sociologické výzkumy byly například ve Škodovce realizovány již v r. 1946, ve VŽKG již v letech 1948 a 1949. V resortu dnes pracuje 120 sociologů a psychologů na 35 pracovištích.

V poslední době rostou požadavky na činnost útvarů sociologie a psychologie do té míry, že se ukázalo nezbytné přistoupit k jejich metodické koordinaci tak, aby se zvýšila celková efektivnost práce psychologů a sociologů nejen pro potřeby vlastních organizací, ale i z hlediska resortního a středního

článku řízení. Přitom existují bohaté zkušenosti z této koordinace získané v Hutnictví železa, kde personální ředitel již v roce 1971 zřídil *Poradní sbor pro sociologii a psychologii*, který vydal řadu standardizovaných metodik pro podřízené podniky a organizoval koordinované výzkumy sociálního klimatu.

V současné době se připravuje zřízení *Poradního sboru pro sociologii a psychologii* na úrovni ministerstva. Jeho úkolem by — kromě koordinace činnosti v podřízených organizacích — byla i expertizní a konzultační činnost pro útvary ministerstva a výchovně vzdělávací působení na pracovníky útvarů sociologie a psychologie.

Dosavadní úsilí v rozvoji a aplikaci sociologických poznatků v řídicí praxi umožnilo formulovat i hlavní směry dalšího rozvoje poznatkové základny. Mezi nejzávažnější patří pět úkolů, které řeší resortní pracoviště aplikovaného výzkumu v Technicko-ekonomickém výzkumném ústavu hutnickém, zejména problémy dalšího rozvoje nástrojů programování a plánování kádrového, personálního a sociálního rozvoje, a to zejména vytvoření přiměřené informační soustavy, metodiky stanovení cílů a tvorby programů, modelování a normování sociální vybavenosti podniků.

Vedle toho resort koordinuje dalších 11 výzkumných úkolů, řešených jednotlivými výrobně hospodářskými jednotkami. Tak například k. p. Škoda Plzeň řeší problémy efektivnosti programů kádrového, personálního a sociálního rozvoje.

Poznatky resortu mohou být prospěšné zejména v otázkách

- psychologických předpokladů prevence nehodových dějů a rizika selhání ve zvláště náročných profesích
- sociologických a psychologických přístupů ke zpracování programů a plánů kádrového, personálního a sociálního rozvoje ve specifických podmínkách resortu hutnictví a těžkého strojírenství.

Teoretickým i prakticko-realizačním otázkám řízení sociálních procesů hospodářských organizací byl věnován referát doc. ing. Miloslava Tomšíka, CSc. z katedry ekonomické sociologie a psychologie fakulty řízení Vysoké školy ekonomické, Praha. *Sociální procesy* definoval jako aktivní a cílevědomou činnost společenských subjektů, která směřuje k realizaci určitých změn v materiálních podmínkách práce a života lidí, v třídně sociální struktuře společnosti i ve sféře duchovního života jedinců a sociálních skupin. Vedle tohoto širokého vymezení je však možné ještě další vymezení sociálních procesů v „užším slova smyslu“. Jedná se o sociální procesy probíhající ve společenské mezo i mikrostruktuře, které mají napomáhat k zajištění podmínek pro harmonický rozvoj osobnosti jedince a jednotlivých skupin a kolektivů. Lze je tedy definovat jako aktivní a cílevědomou činnost společenských subjektů směřující k dosažení žádoucích změn v sociální dimenzi společenské reality, jichž lze dosáhnout pouze na základě sladění a integrity individuálních, kolektivních i celospolečenských zájmů a vytvoření podmínek pro harmonický rozvoj jednotlivce, kolektivu a tím i společnosti jakožto celku.

V současné době se ve stále větší míře stávají předmětem sociálního plánování některé sociální procesy, při jejichž zkoumání a řízení je nezbytné využívat sociologické metodické přístupy. Jedná se především o tyto sociální procesy:

- a) získání kvalifikace potřebné pro výkon práce,
- b) proces adaptace na práci,
- c) ovlivňování pracovního výkonu a pracovní ochoty,
- d) procesy pracovní mobility.

Lze předpokládat, že příčiny, průběh a důsledky těchto sociálních procesů se budou u jednotlivých pracovních kolektivů lišit. Současně je třeba si uvědomit determinovanost těchto sociálních procesů řadou faktorů a činitelů. Jedná se o determinanty

- a) technické povahy,
- b) ekonomické povahy,
- c) politické povahy,
- d) právní povahy,
- e) organizační povahy.

Uvedené sociální procesy jsou řadou vazeb spojeny s dalšími sociálními procesy, a to zejména s

- řídicími,
- personálními,
- výchovnými.

Součástí *Souboru opatření* je i zavedení programování a plánování přípravy kádrů, personálního a sociálního rozvoje. Zaměření těchto programů a plánů zahrnuje i uvedené sociální procesy. Vytvářejí se tak předpoklady pro zvýšení míry perspektivnosti plánovitého řízení sociálních procesů a pro jeho integraci.

Kromě toho je nutné usilovat o prohlubování a prosazování vědeckého přístupu k plánovitému řízení sociálních procesů. Sociologické výzkumy a sociální analýzy jsou základem poznání a současně i prognózování vývojových tendencí týkajících se podmínek, příčin, průběhu a důsledků sociálních procesů, které jsou předmětem sociálního plánování.

Podnikovou praxí se přímo zabývaly dva diskusní příspěvky: Dr. *Alena Kolesárová* z n. p. Slovnaft, Bratislava, se zaměřila zejména na *mobilitní procesy*. V n. p. Slovnaft se řešení těchto otázek věnují systematicky již deset let. Na této bázi se autorka zabývala i úlohou sociologa v podniku. Jeho hlavním cílem je řešit disproporce ve fungování sociálního systému podniku. Proto musí nejen analyzovat příčiny jevů, ale být s to formulovat i návrhy řešení, které mají naději na realizaci teprve tehdy, jsou-li včleněny do systému řízení podniku. Často jsou i vysoce odborně fundované výzkumy externích týmů takto odloženy ad acta. Podnikový sociolog však zná svůj podnik i mechanismus jeho pohybu a dovede do něho lépe zasahovat.

V dalším autorka upozornila na nutnost unifikace sběru dat, která je významná i pro komunikaci navenek a vůči vyšším složkám řízení. Také sociální modelování nesporně přispěje k optimalizaci struktury pracovního kolektivu a tím i pracovní výkonnosti.

Pokud jde o fluktuaci, je v současné době aktuální zejména kvalitativní analýza, neboť pro podnik je důležité sledovat například fluktuaci v konkrétních kvalifikačních třídách. Z fluktuace by měla být zkoumána i hlediska optimalizace sociální struktury podniku (dlouhodobě pojaté).

Rovněž dr. *Michal Handiak* z Východoslovenských železáren, Košice, věnoval pozornost otázkám *stabilizace kádrů*. Ta byla vždy předmětem péče tohoto podniku, dnes však s vyčerpáním zdrojů pracovních sil zvláště nabývá na významu. Za posledních deset let se podařilo snížit ve VSŽ fluktuaci o 9,1 %, což představuje více než 2000 pracovníků.

Nejen systémová teorie, nýbrž i mnohaletá praxe v podniku dokazuje, že stabilizace kádrů nemůže být zdaleka jen předmětem zájmu útvaru pro kádrovou a personální práci. Působí na ni celá úroveň řídicí práce. Proto byl

v podniku VSŽ vypracován model systémového přístupu k řešení stabilizace pracovníků, v němž jsou formulovány konkrétní úkoly pro každý řídicí útvar.

Podnik tak dospěl i k formulaci indikátorů stabilizace kádrů. Jde o

- technickou úroveň práce (tvořivost, psychická a fyzická namáhavost),
- organizaci práce (organizační struktura, vymezení pravomoci, racionálnost pracovních postupů),
- úroveň mezilidských vztahů (úroveň práce s lidmi, sociální péče),
- mzdovou politiku (výše a způsob odměňování, formy mzdy),
- pracovní prostředí (mikroklima, hluk, prach, horko).

Tyto indikátory jsou dále podrobně rozpracovány, což umožňuje relativně přesně postihovat objektivní podmínky práce. Zároveň je sledována i činnost řídicího subjektu (mistra, vedoucího, funkcionáře).

Rovněž zde se prakticky prokazuje potřeba zdokonalovat informační systém v celé sociální sféře.

* * *

Jestliže sociální plánování bylo historicky nejdříve rozvíjeno v podnicích a potom po vertikále jako oborové řízení a plánování, potom platí, že v současné době je ve všech socialistických zemích možno zaznamenat prudký rozvoj teoretické i praktické práce v sociálním plánování v horizontální rovině. Teoretické a metodologické otázky řízení a plánování sociálních procesů, včetně otázek konstrukce sociálních ukazatelů, jsou předmětem zájmu jak v ČSAV (v Ústavu pro filozofii a sociologii, Praha, se těmito otázkami zabývá dr. Michal Illner, CSc., ing. Jiří Patočka aj.), tak v SAV (doc. dr. Ján Pašiak, CSc. v Ústavu stavebnictví a architektury v Bratislavě).

Dr. Michal Illner, CSc. se zabýval nejdříve *metodologií sociálních ukazatelů* a úvodem vymezil hlavní principy:

1. Potřeby a cíle společenských celků vyššího řádu mají prioritu před potřebami a cíli dílčích společenských jednotek. Efektivnost sociálního opatření týkajícího se dílčí jednotky nelze proto postačujícím způsobem posoudit pouze v jejím rámci.

2. Společenský rozvoj je integrálním procesem, jehož jednotlivé složky a stránky tvoří jednotu a mohou být oddělovány jen v analytické abstrakci. To platí zejména o ekonomických a sociálních aspektech společenského rozvoje. Efektivnost sociálních opatření je možné proto dostatečně posoudit jen pokud přihlídneme i k jejich ekonomickým důsledkům.

3. Účinnost určitého sociálního opatření není možné hodnotit obecně, ale jen vzhledem ke konkrétnímu společenskému kontextu.

4. Z hlediska rozvoje společnosti mají zásadní význam procesy uspokojování potřeb obyvatelstva, vyrovnávání podstatných rozdílů v postavení, životních podmínkách a šancích příslušníků různých společenských tříd a skupin a formování způsobu života, který odpovídá principům socialismu.

5. Při působení na procesy společenského rozvoje patří rozhodující úloha změnám v materiálním postavení a situaci jednotlivých společenských skupin.

6. Účinnost sociálního opatření není možné plně zhodnotit pouze empirickými, či dokonce jen kvantitativními postupy, vyjádřit ji pouze ukazateli.

7. Měření efektivnosti sociálních opatření nelze odmětat jen proto, že se zpravidla nepodaří vytvořit všechny podmínky pro uplatnění plně průkazných a formálně „silných“ metod hodnocení.

Kardinálním problémem měření sociální efektivnosti je průkaz kauzální souvislosti mezi sociálním opatřením a změnami, jež byly u cílové populace re-

gistrovány. Provedení klasického experimentu, který by jediný mohl prokázat příčinnou souvislost spolehlivým způsobem, nepřichází prakticky v úvahu.

Měření efektivnosti sociálních opatření, nebo dokonce celých sociálních programů, je společensky potřebným, avšak metodicky obtížným úkolem. Je vázáno na řadu podmínek, které dosud nejsou mnohdy vytvořeny a jimž ani v nejpříznivějším případě nebude vždy možné v plné míře vyhovět. Tyto podmínky je třeba systematicky vytvářet jak v informačním systému sociální politiky — zejména v sociální statistice — tak i v účetní osnově, v rozpočtové tví a v plánovacích metodikách.

Ing. Jiří Patočka předložil referát o *územní diferenciaci a řízení sociálních procesů*:

Systém územních celků, tj. sociálně prostorová diferenciacie našeho státu je jevištěm permenantní interakce územních specifík se sociálně ekonomickými procesy, s jejichž vývojem dochází i k měnlivosti struktury územních celků, jež se dlouhodobě přizpůsobují rozvojovým zákonitostem platným pro danou společenskohistorickou formaci. Současně však nelze prostorovou dimenzi odtrhovat od celospolečenského systému, s nímž je každý územní celek mnohstranně propojen a podmíněn.

Jeden ze základních principů řízení za socialismu — vyrovnávání rozdílů v životních podmínkách obyvatelstva — přináší i společenský zájem na přibližném vyrovnání úrovně sociálního a ekonomického rozvoje jednotlivých oblastí státu.

Maximální rozvoj všech oblastí v jen relativně stabilním systému územní diferenciacie společnosti výhradně na podkladě jejich rozvojových specifík, tj. absolutizace územního přístupu, by vedl k maximálnímu, ne však k optimálnímu rozvoji společnosti.

Doc. dr. Ján Pašiak, CSc. mohl informovat sekci o již realizovaných průzkumech, které byly součástí *sociální analýzy a prognózy rozvoje Bratislavy a Trnavy*.

Poukázal na diskusi o místě a potřebě sociologického výzkumu v takovýchto analytických a prognostických pracích, v níž se poukazuje na pracnost výzkumů i jejich finanční náročnost. Zkušenosti však prokázaly závažný informační přínos těchto výzkumů. Měly by se zřejmě stát organickou součástí sociálního plánování měst.

Zde vyvstává úkol zpracování metodiky variantní pro různá města a okresy, zpracování ukazatelů, stanovení adekvátní formy výstupů pro potřeby plánování. Je třeba jej realizovat v předstihu.

Autor se na základě bohatých zkušeností z výzkumů v této sféře vyslovil pro komplexně pojaté výzkumy, které budou zkoumat sociální i hospodářskou problematiku. Při sociálním plánování územních celků je významné zpracování problematiky uspokojování sociálních potřeb, a to diferencovaně podle demografické a sociálně třídní struktury.

V diskusi ad hoc se k problematice sociálního plánování měst a oblastí vyslovil i dr. Jiří Musil, CSc. z Výzkumného ústavu výstavby a architektury v Praze. Zdůraznil potřebu *systémového pohledu na město*.

Rozvoj sociálního plánování měst již v současné době stimuluje potřebu vytvářet obecnější konceptuální rámec, který by byl východiskem a zároveň i nástrojem komplexnějšího řízení rozvoje měst. Dosavadní modely města, které vznikly na půdě urbanismu a regionální ekonomie; jsou z hlediska zá-

měří sociálního plánování jednostranné a nedostatečné. Zkušenosti ukazují, že při modelování města jako sociálního systému se lze opřít jednak o koncepci města jako obce a o ekonomické modely vycházející z teorie ekonomické báze města. Teorie města jako komunity vychází z rozlišení tzv. vertikálních a horizontálních struktur společnosti. Vertikální struktury, v podstatě odvětvově organizované, vytvářejí ve městech a obecně v lokalitách složité vzájemné vztahy a zároveň se doplňují. Komunita je komplexní strukturou vzájemných vazeb vertikálních struktur a struktur horizontálních, které vznikají na bázi jednotlivých lokalit. Ekonomická základna měst určuje povahu tzv. vertikálních struktur ve městech a zároveň determinuje do značné míry i struktury horizontální, ne však úplně. Pro sociální plánování je rovněž důležitý pojem tzv. sociální proporcionality, tj. vzájemně vyvážených vztahů mezi jednotlivými vertikálními i horizontálními subsystémy města. V tomto ohledu lze město chápat jako soustavu proporcí a disproporcí mezi subsystémy. Příkladem vztahu mezi vertikální a horizontální strukturou může být vazba mezi průmyslovými aktivitami na jedné straně a vhodnou skladbou školství, bytového fondu, ale také zařízeními pro volný čas. Příkladem vztahu mezi různými složkami horizontální struktury může být vazba mezi bydlením, občanským vybavením, dopravou. Z hlediska sociálního plánování nejsou důležité pouze intersystémové proporcionality, nýbrž i intrasystémové proporcionality, tj. například přiměřené odstupňování velikosti i druhů bytů, dostatečně rozmanitá struktura škol apod. Sociální proporcionalita nemůže být chápána jako statická, nýbrž jako dynamická rovnováha zahrnující i určité nerovnováhy, které jsou nutnou součástí vývoje. Pojem sociálních disproporcí je klíčem k formování té části cílů rozvoje, které mají odstranit existující nedostatky. Jde tedy o negativní zpětnou vazbu, jež však musí být doplněna pozitivní zpětnou vazbou, tj. vědomým vytvářením cílů rozvoje. Zmíněný přístup rovněž znamená obecně posílení horizontálních struktur a potlačení odvětvového přístupu v rozvoji měst, který je zdrojem řady problémů ve fungování komunit.

Závěrečná část jednání sekce poskytla prostor pro referáty o aplikaci sociologických výzkumů ve specifických oblastech a pro diskusi ad hoc, v níž zazněly čtyři příspěvky.

Značný zájem vyvolal referát doc. ing. *Ferdinanda Macko*, CSc. z Vysoké školy lesnické a dřevařské ve Zvolenu, který dokumentoval význam *sociologických výzkumů ve specifických podmínkách lesního hospodářství*, charakterizovaného dlouhou výrobní dobou, sezónností prací, rozlehlostí pracovišť, závislostí na klimatu atd. Proto je zde také vysoký podíl nestále zaměstnaných, vysoká míra fluktuace, nízká kvalifikační úroveň, nepříznivý průměrný věk, vysoký stupeň úrazovosti, nemocnosti atd.

Stabilizační faktory se mnohdy obtížně realizují (bytová výstavba a měnění se těžba, složitost se zajišťováním teplých jídel, lékařská péče atd.).

Pracovníci katedry provedli řadu konkrétních sociologických výzkumů a vypracovali systém speciálních ukazatelů, závěry realizují zadavatelské organizace.

Za velmi zajímavý referát označovali účastníci i vystoupení dr. *Anny Formánkové* (fakulta tělesné výchovy a sportu Univerzity Komenského, Bratislava), která informovala o *sociologických výzkumech sportovní činnosti v pracovních kolektivech*. Praxe v ostatních socialistických zemích například prokazuje význam tzv. tělovýchovných chviliek jako metody odstraňování únavy v pracovním procesu. Svůj význam má i cílevědomé rozvíjení sportovní

činnosti ve volném čase pro zvýšení efektivity relaxace, snížení nemocnosti, zlepšení vzájemných vztahů v kolektivech atd.

Soustavná celoživotní sportovní aktivita zpomaluje procesy stárnutí. Některé výzkumy ukazují zlepšení vztahu k práci v závislosti na rozvoji tělesné kultury pracovníků.

Autorka s kolektivem spolupracovníků zkoumala v rámci *Státního plán základního výzkumu v 6. pětiletce* tělovýchovnou a sportovní činnost v brigádách socialistické práce. Přípravuje se publikace výsledků. Aspekty většího cílevědomého uplatnění fyzické kultury v pracovních kolektivech by se měly více odrazit i v koncipování plánů sociálního rozvoje pracovních kolektivů.

* * *

Závěrem možno konstatovat, že mimořádný zájem o jednání sekce (39 předložených referátů, široká účast během celodenního jednání, návrhy na svolání speciální konference jen k této tematice apod.) obráží objektivní význam problematiky sociálního řízení v procesu výstavby rozvinuté socialistické společnosti v naší zemi. Jednání prokázalo, že již existuje široká fronta teoretického výzkumu — počínaje základním a konče výzkumnými pracemi v jednotlivých podnicích — i řada úspěšných aplikací v sociálních plánech na vertikální i horizontální ose.

Přesto však i pro naši praxi platí konstatování sovětských sociologů, že v oblasti sociálního plánování, prognózování a řízení sociálních procesů existuje stále víc otázek než odpovědí.

Jde ovšem o problematiku v historii velmi novou. Její závažnost vyplývá právě z toho, že praxe zde již nejen čeká na teoretické a metodické návody, nýbrž je v objektivní situaci, že musí řadu otázek řešit, neboť je předkládá objektivní chod života. Tím naléhavější je nutnost plnit právě v těchto směrech usnesení sjezdů naší strany o zaměření společenských věd na nejaktuálnější úkoly. Tím odpovědnější musí být i vědecké závěry, které budou ihned verifikovány praxí a životem naší společnosti.

Sekcia č. 5

Sociálny rozvoj mesta a dediny

(Správu pripravil doc. ing. Vlastislav Bauch, CSc., vedúci odboru sociológie Ústavu filozofie a sociológie SAV, Bratislava)

Za posledné desaťročia socialistické poľnohospodárstvo revolučne zmenilo nielen vlastný proces poľnohospodárskej výroby, ale aj život roľníckeho a vidieckeho obyvateľstva. Tieto revolučné zmeny na dedine úzko súvisia so socialistickou industrializáciou, socializáciou poľnohospodárstva a so zmenami v spoločenskej nadstavbe budovanej pre potreby a ciele vlády socialistickej robotníckej triedy.

V minulosti sa zaostalý spôsob výroby v poľnohospodárstve v plnej miere odzrkadľoval aj v živote obyvateľov vidieka. Rozdrobené polia, malovýrobná technika a technológia výroby viazali veľký počet pracovných síl, ale ani o prebytočné dedinské obyvateľstvo nebol v mestách záujem. A tak preľudnené roľnícke domy charakterizovala zaostalosť, bieda a hladové vystahovalectvo. Život roľníckeho ľudu a poľnohospodárskeho proletariátu sa v plnej miere odzrkadľoval aj v usporiadaní obce, v jej živote i vo vzťahoch dedinských obyvateľov, ktorých základom bola veľkosť majetku.

Spoločenský vývin v minulosti charakterizovalo neprestajné prehlbovanie antagonistického rozporu medzi mestom a dedinou, ktorý sa prejavoval v rozdieloch medzi dynamicky sa rozvíjajúcim priemyslom, peňažníctvom a obchodom, lokalizovaných v mestských aglomeráciách, a tradične zaostalým poľnohospodárstvom, typickým pre výrobu a sociálny život dediny.

Pre vládu socialistickej robotníckej triedy je imanentná politika zameraná na všestranný dynamický rozvoj spoločnosti. Táto politika je objektívnym prejavom socialistických výrobných vzťahov. Proces budovania novej spoločnosti je preto determinovaný aj úrovňou zväzku robotníkov a roľníkov, ktorý nemožno formovať a upevňovať bez likvidácie antagonistického rozporu medzi mestom a dedinou a jeho dôsledkov. Preto v pláne vlády socialistickej robotníckej triedy má veľký význam likvidácia zaostalosti vidieka a poľnohospodárstva.

Prvá rozhodujúca etapa na ceste ekonomického a sociálneho rozvoja poľnohospodárskeho obyvateľstva bola zameraná na prebudovanie zaostalej poľnohospodárskej malovýroby na socialistickú veľkovýrobu, ako rozhodujúceho faktora dynamického rozvoja výrobných síl, rastu produktivity práce a intenzity výroby, ako aj predpokladu revolučných zmien vo výrobných vzťahoch. Bez likvidácie antagonistických vzťahov v poľnohospodárstve, determinovaných súkromným vlastníctvom a nastolenia socialistických výrobných vzťahov nebolo by možné očakávať dynamický rozvoj poľnohospodárskeho obyvateľstva.

Revolučná prestavba poľnohospodárstva, ktorá sa začala r. 1949 budovaním socialistickej veľkovýroby, umožnila prúdenie novej techniky a technológie do poľnohospodárskej výroby, odstránila zábrany jej širokého uplatnenia, vytvorila podmienky na revolučné zmeny, na kvalifikáciu revolučného ľudu a na formovanie nového vedomia roľníckeho ľudu.

Súbežne prebiehajúca socialistická industrializácia, štruktúrne zmeny v národnom hospodárstve i prestavba spoločenskej nadstavby umožnili likvidovať

preľudnenosť roľníckych domov a postupne odstrániť všetky formy nezamestnanosti.

Najvýraznejšie ovplyvnili život dediny zmeny vo vlastníckej štruktúre. Rozdrobenú zaostalú individuálnu malovýrobu, reprezentujúcu v ČSSR viac ako 1,5 milióna roľníckych podnikov s veľmi pestrú vlastníckou štruktúrou, postupne nahrádzali socialistické družstevné a štátne poľnohospodárske podniky. Tie sa neskôr postupne integrovali, a tak v súčasnom období socialistické poľnohospodárske podniky reprezentujú 203 štátnych majetkov a 1747 jednotných roľníckych družstiev.

Výrobné sily (materiálne) sa takisto významne zmenili. Zaostalú poľnohospodársku techniku, pre ktorú v minulosti bola charakteristická živá pohonná energia (zvieracia a ľudská), v súčasnom období nahradila technika s mechanickou strojovou energiou, ktorej reprezentantom sú traktory; takmer 140 tisíc ich brázdí poľa v našej republike.

Ľudská zložka výrobných síl oproti minulosti je charakterizovaná výraznými zmenami kvalifikačnej a profesiovej štruktúry poľnohospodárskeho obyvateľstva. Riadiace procesy podniku i výroby zabezpečujú vysokokvalifikovaní odborníci s vysokoškolským a stredoškolským vzdelaním, mnohé výrobné úseky zasa špecialisti a vyučení odborníci. Treba zároveň konštatovať, že zaostávanie technológie výroby a modernej techniky v niektorých odvetviach poľnohospodárskej výroby, resp. výrobných operácií, prejavuje sa ešte v značnom počte málokvalifikovaných manuálnych pracovníkov (napr. chov ošípaných, krávanie, pestovanie zeleniny i niektorých technických plodín).

Výrazné zmeny nastali v celkovej potrebe pracovných síl v poľnohospodárstve. Ak roku 1948 pracovalo v poľnohospodárstve 2239 tisíc ľudí, tak začiatkom roka 1980 to bolo 980 tisíc. V súčasnom období každý poľnohospodár živí 15 obyvateľov našej republiky oproti 6,5 obyvateľa na konci buržoáznej ČSR, pričom hrubá poľnohospodárska produkcia oproti r. 1939 vzrástla na 145,3 % a na pracovníka v poľnohospodárstve takmer päťkrát.

Radikálne sa zmenila triedna a sociálna štruktúra poľnohospodárstva. Vykorisťovaných poľnohospodárskych robotníkov, ubídených malých roľníkov a poľnohospodárov na jednej strane, a statkárov, feudálnych vlastníkov na strane druhej, vymenila socialistická robotnícka trieda pracujúca v poľnohospodárstve a príslušníci triedy socialistických družstevných vlastníkov. Vysokú životnú úroveň bývalých roľníkov a ich sociálne istoty zabezpečuje celospoločenské socialistické vlastníctvo základných výrobných prostriedkov a výsledky práce v štátnych a družstevných poľnohospodárskych podnikoch. Oproti minulosti je sociálny vejár poľnohospodárskeho obyvateľstva prejavom pôsobenia zákona odmeňovania podľa kvality a množstva vykonanej práce, a nie dôsledkom majetkových nerovností.

Celospoločenské procesy budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti (vrátane poľnohospodárstva) sa radikálne odzrkadlili aj v zmenách života dediny, a to nielen v zmenách triedno-sociálnej štruktúry dedinského obyvateľstva, ale aj v zmenách spôsobu jeho života.

V minulosti bol život dedinského obyvateľstva bezprostredne spojený s poľnohospodárskou výrobou. Prevažná väčšina obyvateľstva bola spätá s týmito odvetvami spoločenskej výroby. Ale už roku 1920 v našej republike (s výnimkou obcí so 100 obyvateľmi) prekročil počet nepoľnohospodárskeho obyvateľstva nadpolovičnú väčšinu. Na dedinách žijú dnes prevažne robotníci a socialistická inteligencia, ktorí pracujú v iných odvetviach národného hospodárstva.

Tieto zmeny v triednej a sociálnej štruktúre obyvateľstva dediny sú prejavom značných migračných pohybov a sú zároveň výrazným následkom dynamiky sociálnej mobility, ale aj zmien v štruktúre rodín, ktoré sa práve na

dedinách prejavujú vo vysokom podiele heterogénnych rodín. Je tu aj veľa iných významných zmien v podmienkach života dedinského obyvateľstva, ako napr. nové spoločenské postavenie a vysoká pracovná aktivizácia žien, bezplatné vzdelanie mladej generácie a zvyšovanie si odbornosti popri zamestnaní, výrazné spoločenské investície do služieb a budovanie infraštruktúry na dedinách, do rozvoja dopravy, školských, sociálnych a kultúrnych inštitúcií. Tieto procesy odohrávajúce sa v dedinských lokalitách sa v konečnom štádiu odrážajú v zmenách životných podmienok a vo formovaní nového spôsobu života dedinskej populácie.

* * *

Bohatej palete aktuálnych sociologických problémov sa na zjazde sociológov venovalo jedno odpoľudnajúce rokovanie, ktoré sa zameralo iba na niektoré problémy doterajšieho vývoja života dedinského i poľnohospodárskeho obyvateľstva. Žiaľ, iba okrajovo sa rokovanie dotklo problémov prognózy života takého zložitého subsystému, akým je práve dedina. Táto veľmi aktuálna úloha čaká všetky vedeckovýskumné pracoviská, pretože pre socialistické zriadenie je vlastné vytyčovanie si dlhodobých strategických cieľov.

V charaktere a obsahu predložených príspevkov a vo vystúpeniach sa prejavilo aj doterajšie vedeckovýskumné zameranie. Vystúpenia mali bilančný charakter; prejavila sa v nich snaha teoreticky si objasniť niektoré reálne javy v súčasnom vývine dediny, čím prispievajú k vysvetleniu niektorých teoretických kategórií úzko spojených so životom dedinského a roľníckeho obyvateľstva.

I keď nie je možné urobiť jednoznačnú deliacu čiaru medzi tematickým zameraním predložených príspevkov, možno ich zhruba rozdeliť do troch tematických skupín. Do prvej skupiny patrili vystúpenia zamerané na vývin sociálno-triednej štruktúry, do druhej problémy sociálneho plánovania vidieka a do tretej celý komplex rozvoja vidieka a jeho komparácie s mestom. Podľa takéhoto tematického členenia prebiehalo aj rokovanie v pracovnej skupine „roľníctvo“ a „vidiek“.

Revolučné zmeny vo výrobných silách a spoločenských výrobných vzťahoch v našej spoločnosti vytvorili základné predpoklady na revolučné zmeny v štruktúre obyvateľstva republiky, osobitne v poľnohospodárstve. Triedne antagonistickú spoločnosť nahradila triedne rovnorodá spoločnosť bez vykorisťovateľov a vykorisťovaných, bez boháčov a chudobných. Jej rovnorodosť je založená na pôsobení a uplatňovaní objektívneho ekonomického zákona socializmu, ako ho formuloval Marx v *Kritike Gotthajského programu*, t. j. že nik nemôže od spoločnosti dostať viac, než v inej forme spoločnosti odovzdáva, tedy že podiel každého člena socialistickej spoločnosti na národnom dôchodku je určený množstvom a kvalitatívnym vynaložením práce. Táto zásada platí v celospoločenskom vlastníctve, s určitými modifikáciami aj v skupinovom socialistickej vlastníctve a je základom formovania triednej rovnosti obidvoch socialistickej tried, ale zároveň aj príčinou sociálnej nerovnosti v celej socialistickej spoločnosti a vnútri tried.

Problémový okruh zameraný na revolučné zmeny v triednej a sociálnej štruktúre charakterizoval doc. dr. *Martin Katriak*, CSc., ktorý sa venoval tejto problematike najmä prezentovaním výsledkov *výskumu v podhorskej obci Devičany okr. Levice*. Uviedol, že v dvoch decéniách (r. 1953—1973) v dôsledku veľkovýrobných foriem hospodárenia vzrástli v obci hektárové výnosy obilnín 2,6-násobne a stavy hovädzieho dobytku a ošípaných viac ako 3,5-násobne. Ak vezmeme súborne ekonomické ukazovatele družstva, bol v tejto obci trend rastu výroby v uvedených decéniách tento: produkcia v rastlinnom sektore vzrástla 6,8-násobne, živočíšna produkcia 12,3-násobne, celková hrubá produk-

cia 11,6-násobne a stav základných prostriedkov (stavby, stroje, základné stádo atď.), od ktorých v podstate závisí rast poľnohospodárskej produkcie, zvýšil sa až 18,7-násobne.

Revolučný prínos týchto zmien v rozvoji dedinskej spoločnosti a najmä družstevných roľníkov spočíva aj v tom, že sústavným a stále sa zvyšujúcim využívaním novodobej poľnohospodárskej techniky v roľníckej práci sa jednoducho skrátil pracovný čas družstevníkov a jednak sa odstránilo aj množstvo namáhavej fyzickej práce, čo oboje má obrovský spoločenský význam. Skrátenie pracovného času a s ním súvisiace zväčšenie fondu voľného času je veľkým prínosom pre spoločenské a kultúrne napredovanie družstevných roľníkov. Spriemyselnovaním družstevnej poľnohospodárskej veľkovýroby sa zblížuje roľnícka práca s charakterom priemyselnej práce. Prispieva to — a to treba osobitne zdôrazniť — nielen k odstraňovaniu rozdielov medzi mestom a dedinou, ale aj k zblížovaniu triedy družstevných roľníkov s robotníckou triedou, čiže k sociálnej homogenizácii dedinskej spoločnosti.

Proces odstraňovania rozdielov medzi uvedenými základnými komponentami sociálnej štruktúry dedinskej society objektívne indikuje, resp. v istom zmysle aj napomáha, výstavba rodinných domov v súčasnom období. V súčasnom období niet v uvedenej obci rozdielov ani vo vybavení domácností robotníckych družstevníkov a príslušníkov inteligencie predmetmi dlhodobej spotreby.

Na odstraňovanie sociálnych rozdielov medzi uvedenými spoločenskými triedami a skupinou inteligencie má významný podiel školské vzdelanie. Zvyšujúca sa vzdelanosť obyvateľov účinne pomáha aj široké využívanie hromadných oznamovacích prostriedkov — rozhlasu, televízie, filmu, dennej tlače a časopisov. Sociologické výskumy ukazujú, že v intenzite využívania týchto hromadných oznamovacích prostriedkov, najmä mladšími robotníkmi, družstevníkmi a inteligenciou, prakticky niet rozdielu.

Zaujímavým javom, ktorý vzniká v súčasnej dedinskej spoločnosti vplyvom mohutného rozvoja výrobných síl v socialistických výrobných vzťahoch, ale aj vplyvom vedecko-technického rozvoja rýchle prebiehajúcej spoločenskej deľby práce, je kreovanie, utváranie početných nových profesií, a to tak v oblasti priemyselnej a poľnohospodárskej výroby, ako aj v terciárnej sfére. Napríklad v skúmanej obci Devičany sa počet rozličných špecialistov v porovnaní so stavom pred oslobodením zvýšil viac ako 5,5-násobne, pričom počet duševne pracujúcich vrátane organizačných pracovníkov sa zvýšil viac ako 14-násobne. Vzhľadom na to, že tieto profesie sú organicky viazané vzájomnou spolupracou a pomocou, tento sociálny vejár zosilňuje sociálnu kohéziu, sociálne zbližovanie spoločenských tried a skupín.

Revolučne sa zmenilo aj spoločenské vedomie. Sociologická analýza empirického materiálu potvrdila, že družstevní roľníci sa bez rozdielu svojej ekonomickej situovanosti pred vstupom do JRD a bez výhrad identifikovali s družstevnou poľnohospodárskou veľkovýrobou a že ako bývalí jednotlivci hospodáriaci roľníci úspešne v sebe prekonali psychickú náklonnosť vlastníť pôdu, v pestovaní, tradovaní a petrifikovaní počas individuálneho hospodárenia generácií.

Na báze uvedených kvalitatívnych zmien v objektívnych podmienkach i kvalitatívnych zmien v spoločenskom vedomí a najmä pod vplyvom socialistického spôsobu výroby sa na súčasnej dedine formuje nový, socialistický spôsob života, ktorý sa ostro odlišuje od tradičného dedinského spôsobu života pred 30—40 rokmi. Vzhľadom na to, že celospoločenské i skupinové družstevné vlastníctvo výrobných prostriedkov, ako sme už na to poukázali, pôsobí na formovanie socialistických tried a skupín identicky, utvára sa aj socialistický spôsob života oboch spoločenských tried a skupiny inteligencie takmer rovnako.

Výskum potvrdil, že proces odstraňovania triednych a sociálnych rozdielov prebieha na našej dedine úspešne, že sa spoločným vplyvom všetkých uvedených faktorov postupne, ale pomerne rýchlo rodí ekonomicky, technicky, vzdelanostne, kultúrne, ideologicky a morálno-politicky rovnorodá spoločnosť, ktorej členovia sa vyznačujú vysokou životnou úrovňou a vysokou politickou a pracovnou angažovanosťou, zameranou na rozvoj a upevňovanie socialistickej spoločnosti a štátu.

Vystúpenie dr. ing. *Very Charitonovej* z Výskumného ústavu ekonomiky poľnohospodárstva a výživy, Praha, osvetlilo život *pracovníkov pracujúcich v poľnohospodárstve z hľadiska výskumu životného spôsobu*. Nový životný spôsob roľníckeho obyvateľstva vychádza z revolučných zmien vo výrobných vzťahoch a výrobných silách poľnohospodárskej výroby, ktorý revolučne zmenil nielen charakter výroby, ale aj osobný, rodinný a spoločenský život nových socialistických výrobcov.

Socialistické črty životného spôsobu v oblasti práce treba skúmať nielen v ekonomických a materiálnych ukazovateľoch (napr. produktivita a rentabilita práce, intenzita výroby, stupeň mechanizácie práce, odmena za prácu atď.), ale aj vo formách, ktorá sa v procese socializácie prejavujú vo sfére medziľudských vzťahov a kontaktov. Pôjde predovšetkým o spoluúčasť pracujúcich na riadení a iniciatívu pracujúcich. Tieto vplyvy výrobnnej sféry sa prejavujú aj v mimopracovnej oblasti a nachádzajú svoj odraz v bývaní, vo vybavenosti domácností, požiadavkách na služby a vybavenosť obce i požiadavkách kultúrnych, spoločenských a športových podujatí.

Vážnym problémom života dedinského obyvateľstva je občianska vybavenosť dediny. Zo sociologických výskumov vyplýva, že medzi najnaliehavejšie požiadavky občianskej vybavenosti dedín patria jasle, materské školy, obchodná sieť, opravovne a služby. Absenciu týchto zariadení (najmä v obciach do 1000 obyvateľov) pociťuje dedinské obyvateľstvo ako jednu z najvýraznejších nevýhod života na dedine.

Vážnym javom súčasného života na dedine je, že sa vidiek v posledných desaťročiach dostal z kultúrnej izolácie, ale za cenu oslabenia vlastných kultúrnych aktivít. Najvýraznejší vplyv tu mala televízia so všetkými pozitívnymi i negatívnymi dôsledkami. Treba však spomenúť, že pri likvidácii tejto izolácie má významnú úlohu hustá dopravná sieť, ale aj rozvoj osobného automobilizmu.

Pri utváraní a formovaní socialistického spôsobu života na vidieku kladne pôsobia tesnejšie a častejšie susedské kontakty, ďalej tradične vyššia sociálna kontrola, bezprostrednejšie interakcie a rozličné formy susedskej pomoci.

Ladislav Lopata, CSc. z katedry riadenia Vysokej školy poľnohospodárskej v Prahe zamerával svoju pozornosť na *problematiku voľného času ako aktívneho faktora, ktorý spätne pôsobí na sféru práce*, a to čoraz silnejšie — úmerne k svojmu rastúcemu rozsahu a závažnosti.

Hodnotu voľného času treba hľadať v spôsobe jeho využitia. Voľný čas treba hodnotiť z troch jeho základných funkcií — odpočinku, zábavy a všestranného rozvoja. Hodnota i využívanie voľného času na dedine má ešte aj v súčasnosti aj určité osobitosti vyplývajúce z tradície, zo špecifik podmienok poľnohospodárskej výroby, ktorá je úzko spojená s prirodzenými činiteľmi a ďalej aj priama väzba bývania s poľnohospodárskym prostredím.

Vysoká škola poľnohospodárska v Brne, katedra riadenia PEF urobila určitú analýzu sféry voľného času riadiacich pracovníkov v JRD. Terénny výskum bol koncipovaný ako 9-denný, pre 300 riadiacich pracovníkov v 29 JRD Stredočeského kraja. Zo záverov tohto výskumu vyplýva:

1. Zavádzanie veľkovýrobných foriem a vedeckej organizácie práce do poľnohospodárstva spôsobuje postupné stieranie základných rozdielov medzi charakterom práce v priemysle a poľnohospodárstve.

2. V práci riadiacich pracovníkov sa v súčasnom období veľmi výrazne prejavuje sezónnosť práce, kolísanie spotreby pracovného času vyvoláva značné nepravidelnosti v štruktúre časového fondu v priebehu ročného cyklu a premieta sa negatívne do sfér mimopracovného a najmä voľného času. To narušuje rytmus života vo voľnom čase a znižuje možnosti plánovania aktivít. V dôsledku týchto skutočností súčasný fond i štruktúra voľného času riadiacich pracovníkov nezodpovedajú dnešným požiadavkám z hľadiska ich všestranného rozvoja.

Druhou stránkou tohto problému, t. j. sférou práce, sa zaoberal vo svojom vystúpení ing. *Gejza Blaas*, CSc. z Výskumného ústavu ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva v Bratislave. Svoje vystúpenie zameril na *organizáciu práce ako činiteľa spokojnosti s prácou*.

Výskum uskutočnil Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva v Bratislave, a to v štyroch kolektívoch traktoristov-mechanizátorov, u ktorých zisťovali úroveň satisfakcie s prácou na 16 položkách, vyjadrujúcich jednotlivé stránky vykonávanej práce. Organizácia práce sa umiestnila v dolnej tretine položiek s najnižšou satisfakčnou úrovňou, a to spolu s namáhavosťou práce, starostlivosťou o pracovníkov, nervovým zaťažením, bezpečnosťou práce a dosahovaním zárobkov.

Uvedieme iba niektoré výsledky tohto výskumu, zamerané na organizáciu práce, a to *preferenciu pracovného zaradenia s trvalými spolupracovníkmi a trvalosťou druhu vykonávanej práce*.

Jednoznačnú preferenciu pracovného zaradenia s trvalými spolupracovníkmi udalo 20 % respondentov, tolerantnejšiu preferenciu 40 % opýtaných. Iba tretina respondentov vyjadrila laxný postoj stálosti spolupracovníkov, resp. preferovala permanentnú zmenu (6,2 %). Želanie trvalosti kooperačných partnerov rastie s vekom a kvalifikáciou opýtaných. Trvalých spolupracovníkov uprednostňujú mechanizátori z kolektívov, kde je nízka zapojenosť do pospolitostných vzťahov v lokálnej komunite, a naopak nie príliš si ich cenia tam, kde sú tieto vzťahy intenzívne prítomné.

Otázka trvalosti druhu vykonávanej práce je už zložitejšia. Ani v tradičnej rastlinnej výrobe nie je možná celoročná pripútanosť človeka k jednému druhu práce; striedanie a premenlivosť druhu a miesta vykonávanej práce je typickým znakom poľnej výroby.

Hoci na základe našich poznatkov nie je možná exaktná kvantifikácia optimálnej premenlivosti práce, ktorá zrejme nie je totožná u všetkých pracovníkov, ale mení sa v závislosti od obsahu vykonávanej práce, stupňa kvalifikácie, ako aj stupňa životného cyklu vykonávateľa práce, nadpolovičná časť (57 %) respondentov preferuje určité striedanie práce, verbálne vyjadrené stimulom „možnosť niekoľko druhov práce“. Celoročné vykonávanie rovnakého druhu práce preferuje tretina a maximálne striedanie druhov práce iba osmina respondentov. Preferencia trvalosti druhov vykonávanej práce u mechanizátorov výrazne rastie s vekom respondentov. Rovnako sa potvrdzuje, že stupeň školskej kvalifikácie ovplyvňuje želanie vykonávať rovnakú prácu. Mechanizátori s odbornou prípravou (vyučení) zhruba dvakrát častejšie ako nevyučení mechanizátori uprednostňujú celoročne rovnaký druh práce. Pravda, tu treba pripomenúť, že pre praktikov má skúmaný stimul celkom konkrétny obsah, a to problém rovnako platenej práce po celý rok, pretože pre mechanizátorov vyššej kvalifikácie nebýva stále k dispozícii primerane kvalifikovaná práca.

Procesy a cesty vývinu socialistickej spoločnosti od triedne antagonistickej k triedne rovnorodej a ďalší vývin k sociálne rovnorodej spoločnosti vyžadujú si aj vyjasnenia niektorých základných pojmov, ktoré sa aj v súčasnej odbornej literatúre nejednotne prezentujú a interpretujú.

Vystúpenie *Stanislava Konečného* z Ústavu filozofie a sociológie SAV, Bratislava, sa zameralo na určitú *interpretáciu marxistickej definície triedy*. Vo svojom príspevku sa pokúsil vychádzať z Leninovej definície tried a rozobrať sedem diferenciačných znakov, pomocou ktorých načrtol určité možnosti komparácie zblížovania oboch socialistických tried našej spoločnosti.

S. Konečný pokladal za významné uviesť a zdôrazniť na pochopenie definície tried 7 diferenciačných znakov, významných na rozlišovanie jednotlivých tried. Podľa autora treba preskúmať vnútorný obsah tried. Pre rozlišovanie tried je typické, že

1. ide o veľké skupiny ľudí;
2. treba ich skúmať v historicky určitej sústave spoločenskej výroby;
3. významnú úlohu má ich vzťah k výrobným prostriedkom;
4. každá z nich má osobitnú úlohu v spoločenskej organizácii práce;
5. ide o osobitosť účasti na rozdeľovacích procesoch, t. j. o spôsob získavania a veľkosť disponibilnej časti spoločenského bohatstva;
6. majú svoje miesto v sústave spoločenského hospodárstva;
7. a napokon posledný znak (ktorý v podmienkach socializmu podľa autora stratil svoje opodstatnenie) — ich treba skúmať aj z hľadiska scudziteľnosti práce.

Výber týchto znakov pokladá za významný z hľadiska procesu zblížovania robotníckej triedy a družstevného roľníctva, a to nielen ako tried o sobe, ale najmä z toho aspektu, že svojím rozvojom vo sfére triedneho vedomia a spoločenskej nadstavby sa stávajú z tried osebe, triedami pre seba.

Problémový okruh zameraný na otázky sociálneho plánovania uviedol ing. *Miroslav Jiříčka*, CSc., z Výskumného ústavu ekonomiky poľnohospodárstva a výživy v Prahe, vystúpením zameraným na *problémy riadenia a plánovania sociálneho rozvoja dediny*. Zdôraznil, že sociálne plánovanie je nový stupeň v ovládaní zákonitostí sociálneho rozvoja, spojený s hlbším prienikom do podstaty spoločenských vzťahov a odzrkadľuje proces vedomého zásahu ľudí do jednotlivých článkov spoločenského systému za účelom ich efektívneho fungovania a rozvoja.

Organické zjednotenie ekonomického a sociálneho plánovania by malo tvoriť základ súčasného socialistického plánovania. Plán sociálneho rozvoja by mal byť súčasťou komplexného plánu sociálno-ekonomického vývoja podniku, oblasti a štátu. V sociálnom plánovaní sa na základe moderných vedeckých metód systémovej analýzy uplatňuje systémové „postihnutie“ dialektiky vzťahov technických, ekonomických a sociálnych stránok spoločenskej reality. Systémový prístup vytvára nový smer v riadiacej činnosti a formuje nové zásady vedeckého riadenia.

Spoločným systémom sociálneho plánu je v našom prípade predovšetkým:

- a) poľnohospodársky podnik,
- b) územný celok,
- c) poľnohospodárstvo ako odvetvie národného hospodárstva.

Obsah a zložky sociálneho plánu podniku možno na základe doterajších skúseností zhrnúť do štyroch základných oblastí:

1. sociálna štruktúra kolektívov pracujúcich,

2. pracovné podmienky,
3. životné podmienky,
4. aktivita pracovného kolektívu a jeho výchova (politická i odborná).

Základnou úlohou sociálneho plánu v nadpodnikovej úrovni je byť aktívnym nástrojom pri riešení problémov sociálneho rozvoja určitého integrovaného celku.

Medzi čiastkové úlohy plánu na nadpodnikovej úrovni patrí predovšetkým rozvoj týchto oblastí:

- a) starostlivosti o životné a pracovné prostredie,
- b) sociálnej aktivity,
- c) spoločenskej aktivity,
- d) ideovo-výchovnej činnosti,
- e) kultúrno-spoločenskej činnosti.

Socialistická spoločnosť má v rámci svojich základných cieľov eminentný záujem na všestrannom rozvoji, a to nielen z hľadiska priestorovo-oblastného, ale aj na odstraňovaní mnohých protikladov, ktoré vznikli v minulosti.

Preto je pre hospodársku i sociálnu politiku dôležité posúdiť stupeň rozvoja jednotlivých oblastí. Na základe takéhoto poznania možno formovať stratégiu sociálneho a ekonomického rozvoja makro- i mikrooblastí a v súlade s celospoločenskými cieľmi regulovať proces postupného vyrovnávania oblastí, čo umožní postupne realizovať všestranný rozvoj človeka, podmienky na jeho uplatnenie a uspokojovanie i z priestorovo-územného aspektu.

Ing. Rudolf Haspra, CSc. a ing. František Mach, CSc. (Výskumný ústav ekono-
miky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava) doplnili problematiku sociálneho plánovania z výsledkov *experimentálneho overovania si metódy plánov a sociálno-ekonomického rozvoja jednotných roľníckych družstiev a štátnych majetkov vo viacerých poľnohospodárskych podnikoch*. V experi-
mentujúcich podnikoch sa dosiahlo veľa pozitívnych výsledkov, ale ukázali sa aj niektoré problémy, prevažne subjektívnej povahy. Zložitým problémom so-
ciálneho plánovania je požiadavka hodnotiť ekonomickú efektívnosť sociál-
nych opatrení a určiť normatív sociálnych výdavkov a nákladov. Túto potrebu
si vyžadujú rozdielne reálne vynaložené náklady na sociálne činnosti v podni-
koch aj ich rozdielna výška, ktorá sa pohybuje od 300,— Kčs až do 4000,— Kčs
na pracovníka. Odstránenie týchto nežiadúcich diferenciací možno zabezpe-
čiť iba vypracovaním normatífov sociálnych výdavkov a nákladov.

Napriek doterajším pozitívnym výsledkom v sociálnom riadení poľnohospo-
dárskych podnikov SSR naďalej pretrváva zaostávanie v tomto rezorte v čer-
paní vynaložených nákladov na sociálne účely oproti podobným organizáciám
v ČSR. Výrazné sú aj medzirezortné rozdiely. Tak napr. podniky Ministerstva
stavebníctva SSR vynaložili r. 1979 4,5krát viac prostriedkov na sociálne
účely na pracovníka ako JRD zo SSR. Sociálne výdavky na pracovníka v rezorte
Ministerstva priemyslu boli 6-krát vyššie ako v JRD SSR.

Ciele sociálneho plánovania — zvyšovať výkonnosť pracovných kolektívov,
upevňovať jednotu pracujúcich a homogenitu celej socialistickej spoločnosti,
kladú za úlohu odstraňovať tieto historicky vzniknuté rozdiely v podnikovej
starostlivosti o pracujúcich.

V trefom problémovom okruhu boli prezentované niektoré problémy rozvoja
vidieka a jeho zblížovania s mestom. Prevažná väčšina vystúpení bola zame-
raná na problematiku výskumu urbanizácie na rozvoj dediny a jej zblížovanie
s mestom.

Doc. dr. *Ján Pašiak*, CSc. (Ústav stavebníctva a architektúry SAV, Bratislava) uviedol, že problematiku *urbanizácie* nemožno vtiesnať do predmetu nijakej vednej disciplíny a sama svojím ontologickým charakterom si vyžaduje *interdisciplinárny, komplexný, systémový prístup*. Iba na základe tohto prístupu možno komplexne riešiť problematiku urbanizácie v teórii a praxi.

Tento prístup si vyžaduje celostné chápanie urbanizačného procesu, v ktorom sociálny komponent vystupuje ako hlavný v tomto zložitom systéme a do popredia vystupujú jeho sociálne väzby s inými komponentami (urbanistickými, ekonomickými, geografickými, demografickými, ekologickými) i s urbanizačným procesom ako celkom. Sociologická problematika urbanizácie sa v takomto prístupe nemôže obmedzovať iba na „pomešťovanie spôsobu života“ v rozličných typoch sídel, ale musí obsiahnuť širšiu problematiku systémového vzťahu medzi sídelnými podmienkami a sociálnym vývojom. Tento vzťah má všeobecný a trvalý charakter vo vývoji spoločnosti, kým urbanizácia má len dočasný, historicky podmienený charakter. Na pozadí týchto všeobecnejších zákonitostí môžeme poznávať menej všeobecné zákonitosti urbanizácie. Socialistická spoločnosť si postavila cieľ využiť zákonitosti urbanizácie v prospech rozvoja socialistickej spoločnosti. Na to jej slúži plánovanie urbanizačného procesu, využívanie predností urbanizácie a obmedzovanie jej negatívnych vplyvov na sídelné podmienky, spoločnosť i životné prostredie.

Plánovaná urbanizácia nezahŕňa všetky procesy spojené s priebehom urbanizácie. Zameriava sa na plánovanie sídelných systémov a sídelných podmienok v nich, ale sociálne procesy spojené s urbanizáciou nie sú a nemôžu byť predmetom bezprostredného plánovania urbanizácie. Preto je potrebné aj z tohto hľadiska podporiť komplexné plánovanie sociálneho a hospodárskeho rozvoja územných celkov a zahrnúť do plánovania sociálne oblasti, ktoré ako dôsledky urbanizácie sídelných podmienok sa vyvíjajú viac alebo menej živelné.

Tieto otázky sa stali aktuálnymi preto, že v sedemdesiatych rokoch sa intenzívnejšie rozvinuli všetky formy urbanizačného procesu so svojimi sociálnymi dôsledkami pre mesto a dedinu. Vysokú intenzitu dosiahla koncentrácia obyvateľstva do miest s počtom obyvateľov nad 5000, a v sídelnej štruktúre sa tak vytvorilo kontinuum veľkostnej štruktúry miest, ktoré dlhé obdobie chýbalo. Táto koncentrácia bola podmienená intenzívnou bytovou výstavbou, ktorá sa realizovala v kompaktných obytných súboroch. V dosiahnutom stupni koncentrácie obyvateľstva v mestách výrazne vystúpila do popredia kvalitatívna stránka urbanizácie v mestských, i dedinských sídlach. Za intenzitou koncentrácie obyvateľstva v mestách zaostala výstavba technickej a sociálnej infraštruktúry najmä v nových sídliskách a ani urbanisticko-architektonické riešenie väčšiny postavených sídlisk nezodpovedá súčasným požiadavkám socialistickej spoločnosti.

V našich výskumoch sa sledoval aj proces imigrácie do miest, adaptácia a sociálny vývoj imigrovanej časti obyvateľstva. Sociálny obsah imigračných prúdov tvorí mladšie obyvateľstvo s vyšším vzdelaním, čo ovplyvňuje priaznivú demografickú štruktúru miest, ale z hľadiska sociálno-triednej štruktúry miest chýba v imigračných prúdoch viac robotníkov, ktorí sú najhľadanejšou pracovnou silou v mestách.

V súčasnom hospodárskom a sociálnom rozvoji mesta a dediny zohráva aj u nás veľkú úlohu aglomeračný proces.

V rámci tohto procesu sa urbanizujú rozsiahlejšie teritóriá a vytvárajú sa kompaktnéjšie urbanizované oblasti. Ak sa aglomeračný proces usmerňuje a využíva sa jeho výhody pre mestá i dediny, vytvárajú sa tým priaznivé podmienky pre hospodársky a sociálny rozvoj celej aglomerácie.

S vplyvom urbanizácie na sociálny vývoj sa stretávame v najrozmanitejších oblastiach. Bolo by veľmi žiadúce, aby sociológovia pracujúci aj v iných oblastiach venovali tejto problematike pozornosť, aby sme mohli hlbšie poznávať sociálnu stránku tohto procesu.

Túto problematiku svojimi vystúpeniami doplnili ďalší účastníci zjazdu. Doc. ing. arch. *Ján Zemko*, DrSc. z Ústavu stavebníctva a architektúry SAV v Bratislave sa zamerlal najmä na *osvetlenie určitých aspektov rozvoja hlavného mesta SSR Bratislavy*, ktoré vychádzali z Projektu komplexného výskumu Bratislavy. Tento výskum vychádzal z komplexného výskumu Bratislavy ako celku i koncepcie výskumu Bratislavy-Petržalky, ktorého cieľom bolo založiť dlhodobý (longitudiálny) výskum osídľovania nového obytného komplexu od jeho vzniku, počas výstavby jednotlivých obytných súborov, jeho organizáciu, spoločenské premeny a jeho vzťah a väzby na existujúci sídelný organizmus mesta. Ide o intervalový výskum s použitím panelovej metódy, ktorá sa u nás použila v takom rozsahu po prvý raz.

V oblasti teoretických východísk sa výskumný kolektív zaoberal problematikou poznania spoločenských javov a procesov v meste a získania takých poznatkov, ktoré môžu slúžiť ako podklad rozpracovania plánov územného rozvoja mesta. Podrobne sa zaoberali vymedzením kritérií pre výskum sociálnej štruktúry mestského spoločenstva, stieraním sociálno-triednych rozdielov, ako aj formuláciou sociálnej homogénosti mestskej spoločnosti, problematikou životného prostredia a výrazných zmien v spôsobe života a v štruktúre voľného času mestského spoločenstva.

V ďalšej časti sa J. Zemko zamerlal na uvedenie určitých poznatkov zo Sociologického výskumu k dlhodobému výhľadu sociálno-ekonomického rozvoja hlavného mesta SSR Bratislavy do roku 1990. Výskumom sa zistilo, že súčasná sociálno-demografická štruktúra, charakter vykonávanej práce, charakter výrobných odvetví a sídelná stabilita obyvateľov nevyhovujú predpokladaným trendom sociálno-ekonomického rozvoja hlavného mesta SSR Bratislavy. Potvrdila sa akútnosť riešiť tieto problémy: zlepšenie životného prostredia, dobudovanie sociálnej infraštruktúry, prebudovanie celomestského centra, dopravu a výstavbu lokálnych centier. Výskumom zistili základné ukazovatele pre sociálne plánovanie v oblasti vývoja rodiny, spôsobu života, vzdelania, sociálnej starostlivosti, zamestnanosti žien a sídelnej stabilizácie.

Problémom vyrovnávania sociálnych rozdielov medzi mestom a dedinou sa zaoberal diskusný príspevok *Petera Gajdoša*, CSc. z Ústavu stavebníctva a architektúry SAV v Bratislave, ktorý na podklade výskumu v okrese Trnava uviedol niektoré odlišnosti medzi jednotlivými sídelnými útvarmi v okrese. Uviedol, že ľudia bývajúci v meste a na dedine žijú do istej miery i v súčasnosti v odlišných sociálno-ekonomických podmienkach, ktoré ovplyvňujú ich spoločenský a osobnostný rozvoj.

Najvýraznejšie rozdiely sa ukázali v oblasti práce, a to tak z hľadiska charakteru práce, ako aj miesta práce. Podľa získaných údajov v súčasnom období vykonáva dedinské obyvateľstvo predovšetkým stredne zložitú prácu (50 %) a vo veľkej miere nekvalifikovanú prácu (42,7 %), kým u mestského obyvateľstva stredne zložitá práca má zastúpenie 49,3 % a nekvalifikovaná práca 25,3 %.

Ešte výraznejšie rozdiely sú medzi miestom práce, čo vyplýva najmä z nedostatku pracovných príležitostí na dedine; 58,9 % mužov z dediny pracuje mimo miesta bydliska, kým v mestách okresu pracuje 79,4 % mestského obyvateľstva. Tieto skutočnosti sa prejavujú v intenzívnej pracovnej migrácii.

Ďalšie rozdielnosti medzi mestom a dedinou sú v charaktere bytov (veľkosť, typy a vybavenosť), ďalej v problémoch vybavenosti sociálnej infraštruktúry. Vo výskume sa ukázali značné rozdielnosti v možnostiach využívania voľného času a v sociálnych vzťahoch, ktoré však hovoria v prospech dediny.

Ivan Kusý, CSc. z Ústavu stavebníctva a architektúry SAV, Bratislava, sa zamýšľal nad *problematikou vidieckeho obytňého prostredia v rozvoji našej spoločnosti*. Zdôraznil, že nie je cieľom socialistickej spoločnosti vzdať sa mestského prostredia od vidieckeho, k čomu môže dochádzať pri udržiavaní úrovne bývania v rodinných domoch vo vidieckych sídlach a pri zahusťovaní bývania v hromadnej mestskej bytovej výstavbe. Práve naopak, skvalitňovanie obidvoch obytňích prostredí znamená vo vidieckych sídlach zamedziť nevhodné realizovanie sa jednotlivcov pri výstavbe rodinných domov, ktorého príklady sa na rozličných fórach predvádzajú ako odstrašujúce a všeobecne sa pokladajú za neúnosné, pretože spoluvytvárajú (resp. spoluznetvárajú) obytňé prostredie celého sídla a sú dlhotrvajúcim a žiaľ, často i nasledovaným príkladom.

Analýzou výsledkov niektorých výskumov sa poukazuje na potrebu odstraňovať rozpor medzi bývaním a prácou v tom zmysle, že miesto bydliska i pracoviska má byť v tom istom sídle. Výsledky výskumov naopak utvrdzujú v takej skutočnosti, že respondenti volia radšej dochádzku do vidieckeho sídla ako miesta bydliska, ktoré je v zdravom obytňom prostredí, akoby mali bývať v meste blízko miesta pracoviska.

Doterajšie výskumy ukazujú, že ubúda množstvo sociálnych vzťahov v prospech sociálnych kontaktov. Z toho vyplýva, že vidiek ako špecifická sociálna kvalita, ktorú charakterizovala neanonymita, susedské a rodinné vzťahy, relatívna uzavretosť a sociálna homogenita, zaniká.

Do tohto problémového okruhu možno zaradiť aj príspevok dr. Jiřího Musila, CSc. z Výskumného ústavu výstavby a architektúry v Prahe, v ktorom sa zamýšľal nad *sociologickým poňatím mesta ako predpokladu komplexného plánovania harmonického rozvoja mesta ako celku*. Zdôraznil, že pri komplexnom plánovaní miest treba vychádzať z prepojenosti sociologického a ekonomického modelu miest. Koncepcia sociálnej „proporcionality“ si vyžaduje rozlíšiť vertikálne a horizontálne štruktúry spoločnosti, resp. mesta. Pod vertikálnou štruktúrou rozumie výsledok celospoločensky rozvinutej deľby a špecializácie práce. Zahŕňa sem najmä vysokoformalizované a hierarchizované sociálno-ekonomické štruktúry, ktoré svojím charakterom i väzbami zvyčajne presahujú rámec mesta a jeho zázemia. Za typických reprezentantov tejto „vertikálnej štruktúry“ mesta pokladá podniky, vzdelávacie, kultúrne a sociálne zariadenia. Pod „horizontálnou štruktúrou“ rozumie vzťahy vznikajúce v interakcii jednotlivcov s inštitúciami a organizáciami i vzťahy medzi sebou na území mesta, ako aj vzťahy vznikajúce v priebehu realizácie potrieb, záujmov a osvojených schém konania.

Sociologický model mesta musí brať do úvahy analýzu základných subjektov sociálneho rozvoja mesta, diagnózu jeho potrieb a záujmov. Tieto záujmy nie sú a nemôžu byť ani v socializme v absolútnom súlade.

Na tento príspevok tematicky nadväzuje aj príspevok Lubomíra Kotačku z Výskumného ústavu výstavby a architektúry v Prahe, ktorý načrtáva *sociologickú charakteristiku sídlisk*. Pri vymedzení tohto pojmu vychádza z ich komparácie s obytňou štvrtou tradičného mestského typu. Túto komparáciu sleduje:

- na priestorovo-hmotných zložkách — územie a zástavba;
- na obyvateľstve — počet, hustota, demografické a sociálne zloženie;

- na skupinovej štruktúre;
- na funkciách jednotlivých subsystémov;
- na mestských vzoroch správania (formy interakcie);
- na identifikácii obyvateľov s vlastnou štvrťou.

Vystúpenie *L. Faltana*, CSc. sa zameriavalo na premeny vidieckej sídelnej siete. Zdôraznil, že dedina ako určitá sídelná jednotka existuje tak v realite, ako aj vo vedomí ľudí, a to i napriek novovznikajúcim sídelno-priestorovým formám, akými sú napr. aglomerácie, či napriek funkčným premenám, ktoré sa dokonali rovnako v jej územných hraniciach, ako aj vo vzťahoch k iným sídlam sídelnej štruktúry. Vo vystúpení uviedol iba niektoré charakteristické znaky vidieckej sídelnej siete, ako je prestavba dediny (jej kvalita závislá od obdobia výstavby), charakter domov, počet izieb, technické vybavenie bytov a pod.

Kriticky konštatoval, že prestavba dediny nevedla vždy k vhodnému dispozično-funkčnému riešeniu obytných priestorov, v ktorých hospodárskovýrobná časť sa zmenšuje a do popredia sa dostáva rezidenčný význam domu.

V súvislosti s premenami v architektonicko-urbanistickom výzore dediny, ktoré prináša urbanizácia krajiny, si treba dôslednejšie všimnúť i sociálno-historickú kontinuitu, úspory pôdneho fondu a nárast zásob bytového fondu.

Ing. dr. *Dušan Franců* (Ústav stavebníctva a architektúry SAV v Bratislave) hovoril o *sociologickom výskume problémov sťahovania sa ľudí*, najmä z aspektu jeho prognózovania (na príklade Žiliny).

Štatistické údaje o migračných procesoch do okresu mesta Žiliny dávajú určitý obraz o stavbe a príčinách sťahovania obyvateľov v okrese; konečné závery bude možné urobiť až po analýze každodennej dochádzky do práce, ktorá vyplynie z údajov ankety, zahŕňajúcej osem problémových okruhov, a to:

— Do akej miery je ochota dochádzajúcich sťahovať sa do Žiliny ovplyvnená vlastníctvom rodinných domov v mieste ich terajšieho bydliska.

— Aký je vplyv vzdialenosti mimožilinských bydlísk denne dochádzajúcich na ich ochotu sa sťahovať do mesta Žiliny.

— Do akej miery vplývajú na rozhodovanie sťahovať sa podmienky každodenného cestovania do práce — druhy dopravných prostriedkov, ich trasy, cestovný poriadok, obsadenosť a pod.

— Aká je miera nepriamej urbanizácie pracujúcich dochádzajúcich do Žiliny, t. j. miera zmeny spôsobu života prispôbením sa mestskému spôsobu života.

— Aké zariadenia, ktoré umožňujú tento zmenený mestský spôsob života, majú k dispozícii v meste a aké v mieste svojho bydliska.

— Do akej miery tradične pôsobia na potencionálnych migrantov väzby na širšiu pospolitost doterajšieho bydliska.

— Do akej miery spolupôsobia pri rozhodovaní o možnostiach sťahovania úvahy o budúcom vzdelaní a zamestnaní detí.

— Do akej miery pôsobí na rozhodovanie o sťahovaní negatívny obraz mestského prostredia vôbec a Žiliny osobitne. Ktoré sú hlavné negatívne zložky tohto obrazu.

Maximilian Horanský, CSc. (Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava) vo svojom referáte *Ku kritériám pojmového vymedzenia vidieka* analyzoval zmeny vo výpovednej hodnote niektorých historicky determinovaných a najčastejšie používaných charakteristík vidieka. Poukázal na skutočnosť, že pri väčšine používaných kritérií (napr. koncentrácia produkcie, profesionála príslušnosť, de-

mografické zmeny, charakter urbanizácie a i.) sa vplyvom makrospoločenských zmien ich výpovedná hodnota pri pojmovom vymedzovaní vidieka znižuje. Súčasne však práve vplyvom tých istých faktorov nadobúdajú kritériálnu hodnotu charakteristiky, ktoré sa doteraz buď používali menej, alebo ich výpovedná hodnota bola nízka (napr. sociálna infraštruktúra, pracovná migrácia, úroveň privatizácie atď.). Konštatoval, že v súčasnosti možno pri vymedzovaní vidieka vychádzať prinajmenej z dvoch kritériálnych systémov:

a) zo systému používaného štatistikou, ktorý je príliš tradičný, mechanický a v malej miere postihuje zmeny, alebo

b) zo systému kritérií vychádzajúceho z územnej podmienenosti vývoja životných podmienok a spôsobu života, ako ich realizácie pri rešpektovaní rozdielov vo vývoji, v štruktúre, ich kvantite a kvalite.

Príspevok dr. Magdalény Piscovej z Ústavu filozofie a sociológie SAV v Bratislave sa venoval *niektorým charakteristikám funkcií a štruktúry vidieckej rodiny na vidieku*. Industrializácia a socializácia vidieka utvorili objektívne predpoklady pre výrazný presun vo vzájomných vzťahoch jednotlivých funkcií rodiny, ako aj ich kvalitatívnu premenu. Vedecký výskum rodiny je dôležitý preto, že jej premeny majú vplyv i na formovanie a utváranie sociálnej štruktúry našej spoločnosti. Z hľadiska sociálno-profesionálneho zloženia manželských partnerov na vidieku je charakteristické, že jeden pracuje v priemysle a druhý v poľnohospodárstve. Miera sociálnej heterogenity vidieckej rodiny je vyššia ako mestskej rodiny. Pri skúmaní vidieckej rodiny sa náš záujem sústreďuje na analýzu vplyvu heterogenity rodiny na proces homogenizácie spoločnosti a vplyvu zmien sociálnej štruktúry spoločnosti na vývoj heterogenity, resp. homogenity rodiny. Vidiecka rodina už prestala byť, tak ako v minulosti, uzatvorenou entitou. Na jej premenu vplýva veľmi intenzívne najmä mesto. Pritom prekonávanie ostatných sociálnych rozdielov medzi mestom a vidiekom nadobúda nové špecifické formy práve v rodine a vyúsťuje do zblížovania mestskej a vidieckej rodiny na jednotiacu základnú socialistického spôsobu života.

* * *

Záverom chcem zdôrazniť, že rokovanie sekcie *Roľníctvo a vidiek* na celostátnom zjazde čsl. sociológov splnilo zámer, ktorý sme očakávali. Rurálni sociológovia počas rokovania aktívne prispeli k objasneniu niektorých teoretických aspektov vývinu vidieka a roľníckeho obyvateľstva. Zároveň rokovanie ukázalo na niektoré problémy súčasného a budúceho vývoja najmä z hľadiska urbanizácie a vývinu sociálno-triednej štruktúry. Potvrdilo sa, že treba zásadnejšie pristupovať k ďalšiemu vývinu vidieckej komunity a sídiel najmä z celospoločenských záujmov, dôslednejšie a koncepcnejšie riadiť procesy urbanizácie a vývinu štruktúry vidieckeho obyvateľstva a pracovníkov na úseku roľníckej výroby. Z tohto hľadiska ukazuje sa osobitný význam regionálneho sociálneho plánovania, ktoré musí vytvárať základné predpoklady zblížovania životných podmienok miest a dedín.

Sekce č. 6

Formování společenského vědomí v socialistické společnosti

(Zprávu připravil doc. ing. František Zich, CSc., vedoucí katedry marxistické sociologie Vysoké školy politické ÚV KSČ, Praha)

Praktický význam a východiska sociologického zkoumání společenského vědomí (Úvodní referát)

Současná etapa vývoje naší společnosti je charakteristická růstem úlohy subjektivního faktoru. Spolu s tím zákonitě roste také význam vědecké teorie společnosti, která je předpokladem realizace historické úlohy rozhodujícího subjektu současných dějin — dělnické třídy. To vše je spojeno s nezbytností prohlubování socialistického vědomí lidí a osvojování si vědeckého světového názoru. Procesy utváření socialistického vědomí jsou proto imanentní součástí budování socialistické společnosti. Otázkám formování socialistického vědomí věnoval mimořádnou pozornost XVI. sjezd KSČ. V referátu s. Husáka se uvádí: „Nic není tak složité a náročné jako výchova člověka. Každý formalismus, každé zjednodušování se tu vymstí dvojnásob. Formování socialistického uvědomnění člověka, které zasahuje světónázorovou morální i pracovní výchovu, se uskutečňuje v mnohostranném procesu socialistické výstavby.“(1)

Proces formování socialistického vědomí lidí je složitý komplexní úkol. Zahnuje cílevědomé působení výchovných, ideologických a dalších institucí. Je nedílnou součástí každodenní práce řídicích pracovníků. Specifikum tohoto procesu v socialistických podmínkách pak spočívá v tom, že lidé nejsou pouhým pasívním objektem výchovného působení, ale v duchu fungování socialistického politického systému se sami podílejí na vytváření vysokého stupně socialistického uvědomnění.

Sociálně politická aktivita lidí v současné době je proto na jedné straně důsledkem určité kvality socialistického vědomí a na straně druhé předpokladem jeho dalšího rozvoje.

Utváření socialistického vědomí probíhá v daných podmínkách ekonomického stavu rozvoje společnosti. Ty vytvářejí rozhodující předpoklady i limity pochopení a ztotožnění se s určitým způsobem myšlení, což zahrnuje také ujasnění si vlastních a skupinových potřeb a zájmů, určitých hodnot a norem jednání a příslušných ideálů. Aktivní úloha vědomí v působení na tento objektivní základ spočívá v pochopení podmínek, souvislostí, hledání a projekci optimálních východisek a cest společenské činnosti. Ideovým základem pro tuto činnost, jež opět tvoří jeden z důležitých mechanismů utváření vysokého stupně rozvoje společenského vědomí, je vědecký světový názor. Klasikové marxismu-leninismu dokázali, že společenské vědomí a formy duchovního života

(1) *Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu KSČ a další úkoly strany*. Praha, Svoboda 1981, s. 36.

(2) Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 3. Praha, Svoboda 1962, s. 40 (Německá ideologie).

lidí jsou odrazem jejich společenského bytí, že tedy jejich vznik a charakter je třeba hledat a možno pochopit jen na základě analýzy způsobu výroby materiálního života. „Vědomí nemůže být nikdy nic jiného než vědomí bytí a bytí lidí je jejich skutečný životní proces.“ (2)

Marxismus-leninismus přitom odmítá naivní materialistický a mechanický názor, že vědomí je pouhým odrazem materiálního bytí, a naopak i v této souvislosti plně doceňuje jeho relativní samostatnost a úlohu, kterou sehrává v procesu praktického přetváření přírody. Vědomí má tedy tvůrčí charakter, je vlastně současně podmínkou cílevědomé praktické činnosti lidí. Lidé své jednání vždy do té či oné míry myšlenkově předjímají, projektují je. To je však opět možné jen za předpokladu, že ve vědomí je praktická činnost odrážena, hodnocena, kumulována v podobě poznání zákonů vývoje přírody. Tvůrčí obsah (potence) vědomí je tedy specifickým výsledkem složitě se rozvíjejícího procesu reálné společenské praxe a jeho poznávání. Obsahuje v sobě vždy určitý prvek nezávislosti na objektivních podmínkách a tím i onen určitý moment přetvářející, tvůrčí (i nezávazné) aktivity. Vědomí lidí neodráží bytí vždy zcela vyčerpávajícím způsobem, neodráží jej ani dostatečně pravdivě. Proto vzniká nejen vědecké, relativně nejpravdivější poznání, ale také nevědecké představy o světě, včetně náboženství, falešného vědomí ap.

Z uvedeného je zřejmé, že je oprávněné rozlišovat *gnoseologický* a *sociologický* aspekt společenského vědomí. Gnoseologický spočívá v podstatě v pravdivosti odrazu společenského bytí ve vědomí lidí, sociologický v tom, jak jsou jednotlivé formy, stavy duchovního života tvořeny, jakými transformacemi vztahového a skupinového zdroje procházejí a jakou úlohu zpětně ve společenském životě hrají. Jde však jen o *aspekty* společenského vědomí jako komplexního sociálního jevu, které nelze násilně oddělovat, nelze je ani správně pochopit, není-li respektována jejich celistvost a dialektická souvislost.

Duchovní život společnosti, jehož imanentní a nejpodstatnější součástí je společenské vědomí, se vyznačuje dynamičností a vnitřní rozporností. Zákony této dynamiky, stejně jako příčiny rozpornosti, je třeba opět hledat v materiálním životě společnosti, jinými slovy, zákony vývoje společenského vědomí jsou určitou stránkou historicky působících zákonů společenského vývoje.

Pro sociologickou analýzu společenského vědomí je dále důležité pochopit jeho rozpornost a diferencovanost. Hlavní příčinou této diferencovanosti jsou taková sociální seskupení, která vznikají zákonitě v procesu materiální výroby společnosti — třídy. Společenské vědomí se tedy vyznačuje třídní diferenciací. Rozhodující v rámci celé společnosti v té které etapě jejího vývoje jsou přitom myšlenky, názory, ideje vládnoucí třídy. Tato třída má nejen ekonomické, ale i politické prostředky, jimiž ovlivňuje a v té či oné míře řídí produkci a reprodukci duchovního života společnosti.

Proces formování socialistického vědomí v tom kterém společenském systému, v té které zemi, neprobíhá v současné době izolovaně od vlivů ostatních společenských systémů. Nejvýrazněji to vyniká v ideologickém střetu kapitalistických a socialistických společenských systémů. Mimořádnou úlohu v tomto ohledu hrají prostředky hromadné komunikace, které umožňují šířit globálním způsobem ideje, vstupovat do hodnocení jevů a procesů velmi intenzivním způsobem. V kritice a odhalování nevědeckosti buržoazní a maloburžoazní ideologie má důležitou úlohu marxistická věda a rozvoj a propagace vědeckého světového názoru jako jádra ideologie dělnické třídy.

Celý složitý proces vznikání společenského vědomí a tím spíše jeho cílevědomé formování se neobejde bez vědecké reflexe, bez důsledného odкрыtí zákonitostí, jež v této oblasti působí. Společenské vědomí je proto předmětem

zájmu řady společenských věd, sledujících v souladu se zvláštností svého přístupu ten který jeho aspekt.

Filozofická analýza problému provedená v pracích K. Marxe a B. Engelse poskytla metodologické východisko pro pochopení úlohy společenského vědomí a poznání míry jeho aktivního vlivu na společenské dění. Rozpracování tohoto odkazu v pracích V. I. Lenina, zvláště pak v souvislosti se závěry o principech výstavby a úkolech politického předvoje dělnické třídy, přineslo docenění určující úlohy ideologie v rámci společenského vědomí a poznání jejích funkcí v procesech budování socialistické společnosti.

Bohatost a systémový charakter společenského vědomí, všech jeho forem a složek, i komplexnost celého duchovního života společnosti vyžadují v současné době interdisciplinární přístup všech marxistických společenských věd.

Mimořádný význam zde má sociologický přístup, který nelze, jak se s tím často setkáváme, nesprávně omezovat jen na empirické zkoumání různých aspektů, stavu forem společenského vědomí. Specifika sociologického přístupu spočívá v tom, že sleduje, jak ten či onen prvek, forma společenského vědomí vzniká, v jaké sociálně ekonomické konstelaci, jaké je jeho místo, obsah, dynamika a jakou hraje úlohu (jakou plní funkci) v společenském životě. Sociologický přístup k společenskému vědomí tak umožňuje odhalovat genezi různých jeho forem, popřípadě stavů, přispívá k poznání jejich sociální podmíněnosti (komu prospívá, komu škodí), odhaluje jejich aktivní roli v společenských procesech, umožňuje jejich využívání v řídicích společenských procesech při výchovném, ideologickém a politickém působení.

Významnost sociologického přístupu se podle našeho názoru projevuje také v tom, že sociologie tvoří důležitou základnu pro integraci poznání společenského vědomí, jak k němu dochází v rámci ostatních speciálních společenských věd (zejména v oblasti sociálně psychologického, pedagogického, stranicko-politického, právního, kulturně politického, ale i ekonomického a dalšího bádání). Tuto funkci může marxistická sociologie plnit za předpokladu, že je pojímána jako ucelená společenskovědní disciplína, která je vybavena nejen metodickými prostředky, opírá se o vědecké metodologické principy materialistické dialektiky, ale má rovněž k dispozici ucelenou vědeckou teorii osvětlující zákonitosti vývoje lidské společnosti. Jen na základě poznání těchto obecných zákonů společenského vývoje je totiž možné pravdivě poznat podstatné souvislosti, hlavní determinanty vzniku a vývoje společenského vědomí i mechanismy jejich působení v konkrétně historické podobě a projevy v té které sociální situaci. Jen na základě této teorie a jejího rozpracování do roviny poznání konkrétních jevů se může sociologie vyhnout popisnosti, empirismu ve výzkumu společenského vědomí.

Touto teorií je podle našeho názoru historický materialismus. Umožňuje integrovat poznávání společenského vědomí. Současný stav rozpracovanosti historického materialismu jako nejobecnější marxistické sociologické teorie pro oblast zkoumání zákonitostí formování společenského vědomí a pro poznávání mechanismů jeho působení, jeho stavu a jednotlivých forem na jednání lidí, však není uspokojivý. Svědčí o tom již sama určitá nejasnost takových základních pojmů, jako je duchovní život společnosti, formy společenského vědomí, stav společenského vědomí, socialistické uvědomění a podobně. Upřesňování těchto pojmů předpokládá intenzivní vědecko-badatelskou činnost právě v oblasti marxistické sociologie.

Přítom je třeba konstatovat, že sama sociologie, jež funguje jako poznávací nástroj řídicího subjektu na bázi materialistické dialektiky, přispívá samozřejmě touto činností k vzniku té či oné formy (stavu, aspektu) společenského vědomí, neboť sociologie je součástí tohoto vědomí a je jím tedy přísluš-

ným způsobem determinována. Je proto také imanentně třídní v souladu s tím, z jakých pozic přistupuje k poznání té či oné oblasti společenského vědomí.

Stav zkoumání společenského vědomí obecně není u nás uspokojivý. V minulém desetiletí byly sice publikovány některé zajímavé práce.⁽³⁾ Jde většinou o práce, které se zabývají problematikou vědomí a jeho formování v dosti obecné rovině. Snaží se rozpracovat, většinou s využitím sovětských materiálů, základní souvislost této složité problematiky a zdůraznit význam formování socialistického uvědomění pro budování rozvinuté socialistické společnosti. Spolu s tím jsou diskutovány, většinou rovněž dosti obecně, také otázky komunistické výchovy. Význam prací tohoto typu je nesporný. Tvoří předpoklad pro další prohloubení konkrétního poznávání stavu vývoje společenského vědomí. To však dále předpokládá, že tato obecná východiska a analýzy stavu budou konfrontovány s konkrétními poznatky o jednotlivých formách a aspektech společenského vědomí a že na druhé straně konkrétní výzkumy budou využívat výsledků teoretického bádání pro zdokonalení metodických prostředků i pro adekvátnější interpretaci a zobecňování empirických poznatků.

Spolu s tím je spojen požadavek, aby poznání stavu vědomí, zákonitostí a mechanismů jeho tvorby bylo intenzivněji využíváno v politické praxi. Jde tedy i o to, aby toto poznání bylo adekvátní této praxi, a to jak co do obsahu, tak do formy.

Jestliže se z hlediska potřeb společenské praxe podíváme na současný stav sociologického zkoumání společenského vědomí, musíme konstatovat, že není příliš uspokojivý. Je soustředěn jen na některé oblasti vědomí, zatímco jiné zůstávají nedostatečně prozkoumány. Sociologické zkoumání se soustřeďuje hlavně na poznání stavu společenského vědomí, respektive na poznání stavu jeho určitých forem (např. prvků kolektivismu, internacionalismu, nebo naopak na různé přežitky ve vědomí apod.).

Jde většinou o výzkumy veřejného mínění, jejichž prostřednictvím je poznáván stav rozvoje společenského vědomí.⁽⁴⁾ Předností těchto výzkumů veřejného mínění je zpravidla reprezentativnost a aktuálnost. Naopak nedostatkem je, že nejsou problémy zkoumány komplexně, je nedostatečně využíván kauzální přístup a tak výstupy z těchto výzkumů mají převážně jen statisticko-deskriptivní charakter. To neumožňuje odhalit zákonitosti vzniku a působení jednotlivých forem vědomí a využít je k prognózování a řízení. Do tohoto okruhu sociologických výzkumů patří rovněž výzkum zkoumání efektivnosti ideologické práce (včetně působení specifických prostředků této oblasti — jako například působení televize, rozhlasu, politického vzdělávání ap.). Rovněž zde, protože není dostatečně propracována teorie efektu ideologické práce, jsou výsledky zatím příliš popisné.

V této oblasti empirického zkoumání stavu společenského vědomí jsou dosti časté výzkumy hodnot a hodnotové orientace lidí, dále výzkumy kulturních potřeb a zájmů, výzkumy zaměřené na různé přežitky, účinnost výchovných institucí, ateistickou propagandu apod. Je tedy možno říci, že v rovině empirického zkoumání různých forem společenského vědomí byla u nás provedena řada různých výzkumů.

Komplexnější charakter mají výzkumy, které se dotýkají hodnotové orien-

(3) Za všechny uvedme alespoň práci: Mužík J. a kol.: *Dialektika formování socialistického vědomí*. Praha, Panorama 1981. Tato práce shrnuje poznatky z oblasti řešení úkolu Jednotného programu společenských věd po XV. sjezdu KSČ nazvaného *Utváření socialistického vědomí pracujících a základní směry komunistické výchovy*.

(4) Přikláníme se zde k názoru, že veřejné mínění je možno pokládat za určitý stav společenského vědomí s přihlédnutím k určité oblasti. Viz. B. A. Grušin: *Veřejné mínění a jeho výzkum*. Praha, Svoboda 1972, s. 13 a další.

tace lidí, procesů působení prostředků výchovy apod. Ovšem ani zde nejsou výsledky z hlediska použitelnosti v praxi vždy dostatečné.

Tato situace ukazuje, že je třeba, aby se prohloubila koordinace výzkumné činnosti (což je ostatně problém i v jiných sférách naší sociologické práce) a aby zejména sociologické instituce teoretického charakteru věnovaly větší pozornost otázkám zpracování relevantních teoretických hypotéz a upřesňování obsahu pojmů. V příštím období musí být věnována problematice poznání dynamiky vývoje a formování socialistického vědomí větší pozornost. Musí se přejít od popisných výzkumů k odhalování mechanismů vzniku a působení jednotlivých forem a částí vědeckého i běžného, společenského vědomí. Odhalení dynamiky umožní lépe poznat souvislosti mezi určitým stupněm vědomí společnosti jako celku (té či oné třídy a sociální skupiny) a jejich sociálně politickým a ekonomickým jednáním. Orientace na poznání mechanismů dialektiky vzniku a působení vědomí na jednání lidí nemůže znamenat pouze konstatování obecných souvislostí, ale musí být dostatečně konkrétní, aby poznatky byly využitelné v politické praxi. To předpokládá hlubší zpracování metodologie sociologických přístupů ke společenskému vědomí a hledání nových způsobů ověřování poznatků z tohoto výzkumu v ideologické práci.

Stav poznání vybraných oblastí společenského vědomí

(Z příspěvků přednesených v 6. pracovní skupině)

Jak již bylo uvedeno, současný stav badatelské činnosti v oblasti společenského vědomí neodpovídá zcela potřebám praxe řízení v sociálních, ekonomických a politických oblastech budování rozvinuté socialistické společnosti. Výzkumy v této sféře postrádají větší systematičnost a koordinovanost. Existuje přílišná divergence mezi teoretickým a empirickým výzkumem v této oblasti. Mezi hlavní úkoly marxistické sociologie proto i v příštím období bude patřit zpracování teorie této oblasti v relevantním stupni obecnosti, tj. v podstatě takové teorie, která by umožňovala identifikovat a vysvětlovat podstatné souvislosti formování jednotlivých oblastí společenského vědomí a přispěla by k exaktnější predikci tohoto vývoje. Na tomto základě a pro potřeby další teoretické práce by dále bylo možné provádět hlubší explanaci poznatků shromážděných jednotlivými empirickými výzkumy, popřípadě i jejich sekundární analýzu pro potřeby politické praxe.

Vzhledem k nesporné významnosti sociologického zkoumání společenského vědomí a s přihlédnutím k úkolům a stavu tohoto zkoumání v současné době byla do jednání sjezdu československých sociologů zařazena problematika výzkumu společenského vědomí jako samostatná tematika. Byly přitom sledovány následující cíle:

1. Přesněji zjistit stav rozpracování teoreticko-metodologických a metodických předpokladů zkoumání stavu rozvoje společenského vědomí v současné etapě výstavby socialistické společnosti v Československu. Vycházelo se z předpokladu, že v této oblasti jsou cenné všechny zkušenosti, jež byly dosud získány jak v pokusech o tvorbu dílčích teorií, formulace zákonitostí, vymezování pojmů, tak například i v pokusech o měření změn a vývoje postojů či mínění lidí.

2. Zhodnotit dosažené výsledky poznání jednotlivých forem společenského vědomí, a to především z hlediska komplexnosti a jejich využitelnosti v praxi.

3. Zhodnotit poznatky o současném stavu vědomí tříd a základních sociálních

skupin [tj. diferenciacie společenského vědomí] spolu s poznatky o integračních procesech probíhajících v této oblasti.

4. Konečně šlo i o výměnu zkušeností z organizace výzkumů a používání konkrétních metodických postupů při provádění empirických výzkumů společenského vědomí.

Je pochopitelné, že vzhledem k rozsahu společenského vědomí nebylo možno dosáhnout zcela reprezentativní přehled o výzkumných oblastech a tématech, jež jsou sociologicky zkoumána. Sama organizace přípravy a jednání v pracovních skupinách sjezdu předpokládala, že se sociologové sami přihlásí do skupiny, která nejlépe konvenuje jejich odborným zájmům. Pracovní skupina *Formování společenského vědomí v socialistické společnosti* byla kromě toho zřízena dodatečně, když se ukázalo, že k této problematice se v té či oné podobě váže řada zajímavých příspěvků přihlášených do pracovní skupiny *Rozvoj socialistického způsobu života*. Tento zájem bezesporu svědčí o aktuálnosti tématu i o tom, že problematika společenského vědomí či jeho různých forem, částí, aspektů je předmětem zájmu řady sociologických pracovišť.

Do jednání skupiny bylo přihlášeno (či z části přeřazeno) celkem 24 příspěvků. Jejich odborná úroveň byla však různá. Rovněž tematický rozsah byl poměrně široký. Aby jednání v rámci pracovní skupiny bylo sevřenější a aby byla možná věcná diskuse, byly příspěvky rozděleny do tří tematických bloků.

1. Teoreticko-metodologické otázky výzkumu společenského vědomí

V rámci tohoto bloku vystoupil jako první s referátem *Teoreticko-metodologické aspekty výzkumu společenského vědomí* doc. dr. Vladimír Čechák, CSc. (katedra marxisticko-leninské filozofie Vysoké školy politické ÚV KSČ, Praha). Ve svém referátu se zabýval problematikou vztahu společenského bytí a vědomí. Zdůraznil význam výzkumu aktivní úlohy vědomí pro jednání lidí v komplexu každodenního procesu společenské reprodukce. V této souvislosti upozornil na meze výchovných faktorů při vytváření socialistického vědomí a možnosti změny vědomí prostřednictvím cílevědomé změny objektivního základu.

Dále se zabýval otázkou forem společenského vědomí z hlediska jejich vzájemné souvislosti, kritizoval nesprávné praktiky jejich odtrhování a odděleného zkoumání bez respektování reálných vazeb. Podtrhl význam ideologie jako hlavního integrátora společenského vědomí a souvislost ideologie s politickým vědomím a politikou jako praktickou každodenní činností.

Poměrně podrobně informoval o záměrech výzkumu společenského vědomí jako komplexního sociálního fenoménu v rámci státního plánu základního výzkumu. V rámci nosného směru SPZV VIII-6 jsou zkoumány všechny relevantní problémy vztahující se k politické praxi, k nezbytnosti prohlubování vedoucí úlohy strany v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti. Na závěr zdůraznil význam specificky sociologického přístupu pro řešení celého úkolu nosného směru i význam sociologických informací pro práci v dalších vědních oborech.

V dalším příspěvku vystoupil doc. dr. Jindřich Filípec, DrSc. (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha). Jeho příspěvek nazvaný *K některým otázkám vztahu vědomí a jednání při utváření socialistického způsobu života* obsahoval zajímavé podněty.

Uvedl především, že celý problém formování socialistického způsobu života má hluboký vztah k problematice společenského i individuálního vědomí. Tvorba socialistického způsobu života je vždy nerozlučně spjata s určitým projektem člověka. Právě ve vztahu vědomí a jednání lidí představuje pak socialis-

mus novou kvalitu dějinného pohybu. Tato nová kvalita spočívá v tom, že je v rozhodující míře o uvědomělou tvorbu způsobu života založeném na celospolečenském plánu. Zdůrazňuje se tím mimořádný význam uvědomělosti a konstatuje fakt růstu úlohy subjektivního faktoru.

U nás provedené výzkumy vědomí a jednání však podle s. Filipce vykazují dosti diferencovanou škálu typů vědomí a jednání. Velký význam v této souvislosti má komunikace mezi lidmi — řeč. Ukazuje se, že tento činitel může působit i jako sjednocující faktor i jako rozdvoující faktor mezi vědomím a jednáním.

Zajímavým způsobem referoval autor příspěvku o „dialektickém napětí“, které je obsaženo v některých „paradoxech“ cílevědomého vývoje socialistické společnosti. Například: „cesta ke komunistické samosprávě a odumření státu vede přes upevňování socialistické státnosti“, nebo „cesta k splynutí národa vede přes jejich rozkvět“ apod.

Uvedl dále, že výzkumy vysledovaly vzájemnou vazbu mezi uvědoměním potřebami a činnostmi lidí. V podmínkách socialismu vzrůstá úloha uvědomělosti při utváření potřeb lidí a zapojování lidí do žádoucích druhů činnosti při naší prohlubování uvědomělosti. Potvrdilo se, že aktivita násobí potřebu aktivní, a naopak pasivita plodí nečinnost.

Doc. dr. Karel Rychtařík, DrSc. (Ústav pro výzkum veřejného mínění, Praha) se zabýval ve svém krátkém příspěvku otázkami *reálného vědomí doby a jeho vědeckého poznávání*.

Předně zdůraznil, že společenské vědomí je jednotou odrazu skutečnosti a aktivního vztahu lidí ke skutečnosti. Uvedl, že chceme-li poznat úlohu společenského vědomí v životě lidí, poznat názory, mínění, normy, hodnoty, postoje různých sociálních skupin, pak musíme zkoumat strukturu společenského vědomí v sociologickém aspektu. V sociologickém přístupu, podle K. Rychtaříka, odhalujeme pohyb od společenského vědomí ke skutečnosti. Aktivní úloha společenského vědomí pak autor ilustroval na tom, že empirické výzkumy nepřesvědčují, že charakter sociálně ekonomických vztahů je sice významnou určující podmínkou přetvářející činnosti lidí, ale nikoli podmínkou jedině. Jako určující determinanta může nezdědka být potlačena v dané chvíli druhými parametry.

Sociologická analýza umožňuje odhalovat reálné vědomí doby, které je organickým souhrnem názorů a stanovisek lidí. Umožňuje poznat, co si lidé myslí, jak jsou schopni vstupovat do zápasů za politiku strany. Sociologická analýza společenského vědomí je přechodem z gnozeologické do sociální roviny poznání.

V možnostech sociologického poznání je ukázat, k jakým kvalitativním změnám dochází v jednotlivých etapách výstavby naší společnosti, ve skupinové i individuálním vědomí, vymezit, které z určujících determinant jsou v dané období nejvlivnější.

Na závěr tohoto tematického bloku vystoupil ing. Dalibor Holda, CSc. (Ústav marxismu-leninismu Univerzity Karlovy, Praha) s příspěvkem *Společenské vědomí mládeže a jeho sociologická analýza*.

Uvedl, že poznání zákonitostí formování a struktury společenského vědomí je důležité při výchovném procesu mladé generace. Jde v něm o vytvoření socialistického vědomí nového pokolení odpovídajícího perspektivám dalšího rozvoje společnosti.

Dále se zabýval problematikou sociologických přístupů k výzkumu vědomí mládeže a uvedl základní etapy výzkumného postupu a závěry metodologického i věcného charakteru. Zdůraznil, že při tomto výzkumu je nutno 1. analyzovat

vat společenské vědomí v těsné návaznosti na problematiku sociálně třídní struktury; 2. vymezit obecné tendence v procesu formování společenského vědomí a zároveň i existující difference v jeho stavu; 3. při objasňování diferencí postupovat od faktorů obecnějšího charakteru ke konkrétnějším faktorům sociálního života.

Přednesené příspěvky — i když pochopitelně zdaleka nevyčerpávaly problematiku teoreticko-metodologických přístupů k výzkumu společenského vědomí — se dotýkaly jeho podstatných souvislostí. O jejich podnětnosti svědčí, že vyvolaly velmi živou diskusi. Soustředila se na otázky pojetí společenského vědomí (v souvislosti s pojmy „reálné vědomí“, „socialistické vědomí“ apod.), dále na problematiku vztahu jednání a vědomí v souvislosti s úlohou řeči a jejího místa ve schématu sociální činnosti lidí. Zabývala se otázkami vztahu senzuálního a racionálního ve vědomí lidí, sociálně psychologickými aspekty vědomí a jeho výzkumu, problémy reálného a tzv. sociálního času apod.

Diskusní vystoupení ukázala význam i nezbytnost dalšího teoretického i metodologického propracování základních otázek přístupu k výzkumu vědomí i nezbytnost intenzivnější výměny zkušeností mezi sociology, a to především v zájmu ujasnění stanovisek a obsahu běžných pojmů relevantních pro tuto oblast.

2. Problematika výzkumu veřejného mínění a hromadných sdělovacích prostředků

S prvním diskusním příspěvkem v rámci tohoto tematického bloku vystoupil dr. Jan Mišovič (Ústav pro výzkum veřejného mínění, Praha). Přednesl příspěvek na téma *Poznámky k sociologickému obsahu kategorie „stav společenského vědomí“*.

Uvedl, že pozornost věnovaná kategorii „stav společenského vědomí“ vzrostla zejména v šedesátých letech zásluhou sovětských autorů, i když tento pojem v podstatě objasnil již K. Marx. V současné literatuře se pojem „stav společenského vědomí“ objevuje jednak ve vazbě na charakteristiku vědomí určité formace, jednak ve spojení s profilem společenského vědomí za určité formace.

Přístupovat k společenskému vědomí z hlediska sociologie znamená uvažovat o něm v rámci určité společensko-ekonomické formace a hledat konkrétní společenské situace a vazby, v jejichž rámci se formuje a projevuje duchovní sféra. Jako důsledek jednotného vlivu různých faktorů fungujících ve formě komplexu vztahů vyvolávají společenské vazby vznik a působení víceméně syntetizovaných jevů ve sféře projevů vědomí a praktické činnosti lidí. Určité rysy dominují, pronikají celým obsahem duchovní sféry a dodávají jí typické charakteristiky, které pokládáme za stavy vědomí společnosti. Stav vědomí společnosti se tak stává vyjádřením rozhodujících vlastností duchovní struktury společnosti.

Dále autor uvedl, že společenské vědomí se vždy vyznačuje určitou extenzívností názorů rozšířených v masách obyvatelstva, různým stupněm intenzity, přesvědčení a citu, kterým lidé prožívají různé události. Rozbor konkrétních stavů vědomí společnosti umožňuje důsledněji pochopit podstatné společenské procesy, jednání lidí a tříd.

Ivan Tomek (Ústav pro výzkum veřejného mínění, Praha) přednesl příspěvek *Vztah subjektu a objektu ve veřejném mínění z hlediska výzkumné práce*. Zabýval se problematikou pojetí veřejného mínění jako specifického způsobu reflexe sociální reality. Uvedl, že objektem veřejného mínění by fakticky měla být celá sociální realita, což je však příliš široké pojetí. Mínění se fakticky

nevytváří o celém tomto objektu najednou. To má význam pro vymezení předmětu výzkumu veřejného mínění.

Subjekt veřejného mínění je vlastně jeho nositel. Upozornil na závislost mínění na heterogenitě tohoto subjektu. Zpravidla se pracuje s apriorní diferenciací nositele podle sociodemografických znaků. Důležitá je diferenciace podle výsledků dotazování, která odhaluje heterogenitu subjektu mínění vzhledem k danému předmětu.

Z toho je možno odvodit důležité stránky veřejného mínění. Předně jde o stránku názorové sebereflexe subjektu (mínění o mínění), dále o stránku hodnotící a stránku zahrnující normativní konstrukci veřejného mínění v souladu s ostatními objektivními faktory.

Na tento příspěvek navazovalo vystoupení dr. Jana Herzmana z téhož ústavu *Základní vlastnosti sociálního jevu „veřejné mínění“*.

Autor uvedl, že při komplexnějším pohledu je třeba zkoumat veřejné mínění jako určitou organickou součást vědomí velkých sociálních skupin v konkrétní historické situaci.

Z gnoseologického hlediska přitom mají základní význam vlastnosti, které vydělují veřejné mínění jako sociální jev v rámci celku sociální reality. V procesu poznávání veřejného mínění jde o odhalení jeho struktury a dynamiky. Při vymezení vlastností veřejného mínění je pak vhodné postupovat po částech. To znamená dříve vymežit strukturní, pak dynamické vlastnosti a poté zkoumat jejich jednotný, dialektický charakter.

V popisu struktury autor uvedl tyto vlastnosti: stranickost a třídnost; informovanost; názorovou vyhraněnost; souvislost mezi názory. Dále blíže specifikoval obsah a charakter těchto strukturních vlastností.

Rozborem změn veřejného mínění došel k třem základním dynamickým vlastnostem tohoto jevu: *flexibilita* (tj. schopnost reagovat na podněty v určitém časovém intervalu); protipólem flexibility je *stabilita* veřejného mínění; *dlouhodobé vývojové tendence*, které stojí nad stabilitou a flexibilitou jako výraz zákonitých historických změn.

V praxi sociologického zkoumání veřejného mínění nelze dynamické a strukturní vlastnosti oddělovat. Struktura veřejného mínění je dynamická a tato dynamika je podmíněna jeho strukturou. Význam vymezení vlastností vidí autor v možnostech hlubší operacionalizace celého jevu veřejného mínění a globálnějších závěrů o stavu veřejného mínění v té které konkrétně historické situaci.

K problematice veřejného mínění se vztahoval i další přihlášený příspěvek: *K možností banky dat v sociologickém zkoumání společenského vědomí*, který však nemohl být pro nedostatek času uveden na zasedání pracovní skupiny. Jeho autory jsou *Pavel Dvořák* a *Jitka Slavíková* (Ústav pro výzkum veřejného mínění, Praha).

Příspěvek se zabýval významem kumulace poznatků o veřejném mínění pro praktické potřeby řízení společnosti. Banky dat jsou jedním z prostředků, které zvyšují gnoseologickou efektivnost v oblasti zkoumání veřejného mínění. Vybudování banky dat, o něž usiluje ÚVVM v Praze, je složitý problém, který předpokládá řešení řady obecně metodologických statisticko-matematických, programátorských i praktických problémů.

S diskusním vystoupením v rámci tohoto tematického bloku dále vystoupil doc. dr. *Ivan Těsár* (Československá televize, Praha). V příspěvku *Televize a utváření společenského vědomí* se zabýval problematikou vlivu televize — a v souvislosti s tím i ostatních hromadných sdělovacích prostředků — na for-

mování vědomí obyvatelstva. Věnoval pozornost účinnosti tohoto působení — které je dlouhodobé a vlastně nepřetržité — a uvedl, že vliv televize je tím účinnější, čím více odpovídá reálným celospolečenským cílům a reálným zájmům obyvatelstva.

Výzkum dopadu televize je v rámci studijního odboru ČST uskutečňován nepřetržitě již sedmnáct let. Jde o denní kontinuální výzkum diváckých ohlasů na odvysílané televizní pořady. Informace z toho výzkumu slouží pro redakční politiku Československé televize, ale současně představují bohatý materiál vypovídající o celkovém stavu určitých aspektů společenského vědomí. Shromážděná data představují úctyhodný fond, který umožňuje konstruovat dlouhodobé časové řady, v nichž jsou skryty tendence vlastní tomuto typu masové komunikace a jejich prostřednictvím lze dospět k odhalení obecnějších zákonitostí působení televize na společenské vědomí lidí.

Dále uvedl způsob organizace provádění výzkumu a řešení některých teoreticko-metodických otázek zkoumání diváků a informoval o záměrech výzkumu v této oblasti. Zdůraznil přitom nezbytnost integrace poznání vlivu hromadných sdělovacích prostředků jako předpokladu hlubšího a účinnějšího proniknutí k mechanismům vlivu těchto prostředků na myšlení lidí.

Dr. Miloslav Beránek vystoupil s informací o práci Výzkumného oddělení Československého rozhlasu v Praze. Zaměřil se na *předvídání efektivnosti v hromadném sdělování*. Uvedl, že toto předvídání má velký praktický význam, a to zvláště v rozhlasovém vysílání. Výzkumné oddělení řešilo otázku možnosti prognózování poslechové úspěšnosti rozhlasové dramatické tvorby. Byl zvolen metodický postup, v němž byly použity tzv. kvalifikátory, tj. kratičké verbální soudy, jež jsou posluchačům srozumitelné. Ukázalo se, že reakce posluchačů lze úspěšně postihnout pomocí 14 kvantifikátorů (např. „neotřelost“, „srozumitelnost“, „věrohodnost“ ap.), z nichž je možno dále utvořit indexy vhodné ke komparaci úspěšnosti jednotlivých her. Konfrontací tohoto typu poznatků s inverzními dotazníky odborníků pro posouzení scénářů je možné prognózovat pravděpodobný stupeň úspěšnosti hry. Tato metoda prognózování se dále pracovává.

Do tohoto tematického bloku byl dále přihlášen příspěvek dr. Jany Chlībcové (Československý rozhlas, Praha), který nebyl z časových důvodů zařazen do jednání. Autorka se v něm zabývá problematikou *možnosti zkoumání dětského recipienta* rozhlasového vysílání.

Uvádí, že v rozhlasovém výzkumu dochází ke kvalitativnímu posunu od tradiční orientace na subjektivní výroky o poslechu k poznávání objektivních determinant poslechu, tj. způsobu života určité populace, struktury využití času, hodnotových a zájmových preferencí apod. To umožňuje prohloubit prognózování poslechového jevu a lépe poznat vliv rozhlasu na vědomí lidí. Výzkum poslechovosti je zatím chápán spíše jako podpůrný.

Příspěvek dále informuje o metodice výzkumu dětí. Porovnává způsoby distribuce dotazníků z hlediska hodnověrnosti dat. Uvádí a hodnotí některé výsledky tohoto výzkumu.

Hodnotí stav spolupráce v oblasti výzkumu hromadných sdělovacích prostředků, poukazuje na nezbytnost výměny zkušeností a dalšího prohlubování koordinace v této oblasti.

Příspěvky byly na jednání pracovní skupiny přijaty velmi pozorně a vyvolaly řadu konkrétních dotazů a živou diskusi. Byly diskutovány zejména otázky pojetí veřejného mínění jako verbálního mínění. Dále došlo ke konfrontaci pojetí veřejného mínění v sociologickém a právním smyslu, kde je veřej-

né mínění chápáno jako sankce za nedodržení morálních norem. Postupně se diskuse o pojetí veřejného mínění přesunula na otázky předmětu výzkumu veřejného mínění a přístupu k tomuto výzkumu. V této souvislosti šlo zejména o vztah individuálního a skupinového mínění, o metodické otázky poznání veřejného mínění a o možnosti rozlišení těchto typů mínění. Diskuse odhalila opět určité nejasnosti již v samotné pojmové vybavenosti této sféry výzkumu společenského vědomí, a tedy i nezbytnost další intenzivnější práce v rovině teoreticko-metodologického výzkumu veřejného mínění a působení hromadných sdělovacích prostředků.

Přes tyto problémy se však ukázalo, že právě ve sféře výzkumu veřejného mínění je výzkum společenského vědomí i v konkrétní rovině nejpokročilejší.

3. Některé výsledky výzkumu společenského vědomí

Tento blok příspěvků zahrnoval zprávy z výzkumu, které se zabývaly různými formami, stavy či jen aspekty společenského vědomí. Určitý přechod mezi předcházejícím tematickým blokem a blokem výzkumů konkrétních oblastí společenského vědomí tvořil příspěvek dr. *Pavla Vojny*, CSc. (Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, Praha) na téma *Výzkum veřejného mínění ve vztahu ke kriminalitě*.

Zabýval se bojem proti kriminalitě a významem systematického výzkumu v této oblasti. Uvedl metodiku a některé výsledky šetření, které uskutečnil Výzkumný ústav kriminologický spolu s Ústavem pro výzkum veřejného mínění. Získané informace jsou využitelné v orientaci trestní politiky, v praxi boje s trestnou činností, ve výchově k právnímu vědomí obyvatelstva apod. Byly odhaleny oblasti, na něž musí být v budoucnu intenzivněji zaměřena právní propaganda, jde především o prohlubování kognitivní složky právního vědomí občanů.

Informace z provedených výzkumů představuje dnes již bohatý empirický materiál, který umožňuje činit mnohé relativně obecné závěry z oblasti kriminality. Autor ukázal na některé rozpornosti ve vědomí občanů, nesrovnalosti mezi kognitivní složkou vědomí a vlastním jednáním apod.

Další postup zkoumání předpokládá hlubší analýzu nahromaděných poznatků, analýzu skrytých jevů a odhalování příčin kriminality a latentní kriminality. V tomto ohledu se ve výzkumu předpokládá i intenzivní mezinárodní spolupráce.

V procesu zkoumání tohoto fenoménu se prokazuje užitečnost interdisciplinárních přístupů.

V diskusích k této problematice se objevily zajímavé úvahy o metodice výzkumu, ale také některé nejasnosti o pojetí veřejného mínění ve vztahu k právnímu vědomí obyvatelstva.

Do tohoto bloku patří soubor příspěvků, které obsahovaly poznatky z výzkumu hodnotové orientace mládeže. Z časových důvodů však mohly být na jednání skupiny předneseny jen některé z nich.

Byl to především příspěvek dr. *Zdeny Čermákové* z Ústavu marxismu-leninismu Univerzity Karlovy, *Hodnotové orientace vysokoškolské mládeže*. Autorka úvodem konstatovala význam zkoumání hodnotových orientací mládeže v souvislosti s poznáváním zákonitostí formování socialistického vědomí. Při sociologickém výzkumu hodnot se dosud nelze opřít o ucelenější koncepci ani o hlubší výklad tohoto pojmu. V empirickém výzkumu jsou hodnoty zpravidla zkoumány prostřednictvím relativně standardních baterií otázek, k nimž se dotazovaní vyjadřují z hlediska jejich důležitosti či významnosti. Autorka uvedla

výsledky výzkumů, v nichž byly použity různé techniky zkoumání hodnotové orientace studentů, a konstatovala, že zjištěná hierarchie hodnot byla prakticky téměř shodná. Z toho uzavírá, že mezi studenty různých ročníků prakticky neexistují rozdíly v posuzování důležitosti hlavních hodnot, a že zjištěné hierarchie vypovídají o orientaci na hodnoty spíše individuální povahy.

Další analýza výsledků však ukázala, že pod obecně formulovaným pojmem hodnotové položky existuje řada představ, jejichž obsahová smysluplnost může být pro zkoumání jedince odlišná. Tyto diferencované představy byly předmětem dalšího výzkumu pomocí sémantické analýzy hodnot. Tato analýza potvrdila, že běžné hodnoty mají v konkrétním výkladu širokou škálu významů.

Celý výzkum upozornil na fakt, že dosavadní postupy zkoumání hodnotových orientací, a to především z hlediska jejich operacionalizace, mají značné metodické rezervy. Hlubší analýza je předpokladem intenzivnějšího a adekvátnějšího poznávání hodnotové orientace nejen u mládeže, ale i obecně u ostatních skupin obyvatelstva.

Další informace se týkala výsledků z průzkumu hodnotových orientací mládeže středních škol okresu Uherské Hradiště, který uskutečnili dr. *Květoslav Hošek* a *Zdenka Bártová*.

K. Hošek stručně uvedl metodiku, význam a cíle zkoumání hodnotové orientace mládeže. Výzkumem bylo zjištěno toto pořadí skupin hodnot: sociálně emoční, tělesné, osobně ambiční, zájmově činnostní, ideové a materiální. Prokázaly se rozdíly v pořadí hodnot podle pohlaví a podle typu středních škol. Z výsledků dále vyplývá, že hodnotové orientace jsou více ovlivňovány věkem respondentů než typem školy. Pro zhodnocení ideové výchovného působení školy je nutno provést longitudinální studii žáků.

Oba přednesené příspěvky o výzkumu hodnotové orientace mládeže byly předmětem živé diskuse, a to hlavně z hlediska metodických postupů zjišťování hodnot. V diskusi bylo zejména zdůrazňováno, že tradiční postupy zjišťování hodnotové orientace pomocí „žebříčku hodnot“ jsou málo účinné. Hodnotovou orientaci je třeba sledovat ve vztahu k některým životním situacím lidí, podmínkám života a v celém dynamickém komplexu jejich jednání. Je nezbytné překonat deskriptivní přístupy a proniknout k dialektice jejich vzniku a působení.

Do jednání pracovní skupiny byly přihlášeny další příspěvky, jež se zabývaly problematikou formování vědomí mladé generace. Z časových důvodů však nebyly zařazeny do jednání. Jde zejména o příspěvek dr. *Jana Munka*, CSc. (Ústav marxismu-leninismu Univerzity Karlovy, Praha) *K problematice zkvalitňování výchovně vzdělávacího procesu na vysokých školách*.

Autor v něm uvádí některé poznatky z výzkumu vysokoškolské mládeže a konstatuje, že další zvyšování efektivity a kvality výchovně vzdělávacího procesu předpokládá hlubší propracování metodiky výchovného působení s ohledem na charakteristiku současného studentstva. Výchovný program je třeba koncipovat na základě sociální analýzy a respektování specifiky studentů.

Příspěvek dr. *Zdenky Mansfeldové* (Ústav marxismu-leninismu Univerzity Karlovy, Praha) je nazván *Úloha studijních kolektivů při formování osobnosti studenta vysoké školy*. Autorka uvádí etapy formování integrovaného studijního kolektivu, dále přehled aktivit, jež studenti v rámci tohoto kolektivu realizují, a jejich význam pro formování osobnosti studenta. Na bázi studijní skupiny se uskutečňují především činnosti související se studiem a společenskopolitickou

aktivitou v rámci SSM, zájmová činnost je pak realizována zpravidla mimo studijní skupiny.

Dr. Pavel Kuchař z téhož ústavu předložil příspěvek s názvem *Pracovní výchova studentů*. Uvádí význam pracovní výchovy z hlediska výchovy mladého pokolení. Jde o formování určitých pracovních návyků a v této souvislosti o formování komunistického vztahu k práci. Zabývá se významem různých pracovních, studijních i mimostudijních aktivit pro utváření vědomí vysokoškolského studenta.

Autorkou příspěvku *Socioprofesionální orientace studentů Univerzity Karlovy* je Eva Mevaldová (Ústav marxismu-leninismu Univerzity Karlovy, Praha). Informuje o některých poznatcích z výzkumu socioprofesionální orientace studentů na matematicko-fyzikální a právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Tuto tematiku doplňuje příspěvek *Některé poznámky k procesu poznávání socioprofesionálních orientací vysokoškolských studentů*, jehož autorkou je Eva Stehlíková (Ústav marxismu-leninismu Univerzity Karlovy, Praha). Vedle dalších poznatků autorka uvádí, že těžiště utváření socioprofesionální orientace budoucích vysokoškolských studentů spadá do období před vstupem na vysokou školu, proces jejího utváření se studiem na vysoké škole dostává do závěrečné fáze, což vytváří i meze, které vysoká škola v tomto ohledu má.

Přednesené i předložené příspěvky z výzkumu studující mládeže ukazují, že v této oblasti máme k dispozici již relativně dobré poznatky i bohaté metodické zkušenosti. Budou dobrým východiskem pro řešení úkolů nosného směru VIII-10 SPZV, který se zabývá výzkumem mládeže v sedmé pětiletce.

K problematice výchovy mládeže a formování jejího socialistického vědomí se vztahuje dále příspěvek doc. dr. Jaroslava Štípka, CSc. (pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, Praha), *Způsob života a vědomí obtížně vychovatelné mládeže*, který rovněž nemohl z časových důvodů být na jednání pracovní skupiny přednesen. Jde o zajímavou informaci o výzkumech provedených katedrou speciální pedagogiky pedagogické fakulty UK v Praze. Výzkum etických a sociologických aspektů některých negativních jevů v životě dětí a mládeže prokázal, že ne příliš početná, ale také ne početně zanedbatelná část mládeže nenachází ve věku, v němž slábne vliv školy, dosud optimální cestu ke společnosti, žije odděleně od společenského úsilí, nepřijímá základní hodnoty socialistického vědomí. Systematický výzkum příčin tohoto jevu umožní postupně prohlubovat výchovu této mládeže. Autor uvádí poznatky, které v tomto směru byly shromážděny v diagnostických ústavech v ČSR.

Na jednání skupiny byl dále přednesen příspěvek ing. Bohuslava Kvasničky (Ústav vědeckého ateismu SAV, Bratislava) *Formování osobnosti socialistického člověka a marxisticko-leninský ateismus*. Autor se v něm zabýval problematikou formování osobnosti socialistického člověka a retardačními vlivy náboženství na tento proces. Uvedl metodiku a některé výsledky z konkrétního empirického výzkumu. Věnoval se dále formativní i integrační funkci marxisticko-leninského ateismu jako neoddělitelné součásti vědeckého materialistického světového názoru a potřebě ukazovat nové, pokrokové ateistické postoje, které se rodí v životě lidí a které lidé ve své praxi aktivně prosazují.

Diskuse k tomuto vystoupení se soustředila na metodiku výzkumu z hlediska specifiky fenoménu náboženství, na možnosti výzkumu příčiny náboženských přežitků ve vědomí a na otázky měření religiozity obyvatelstva.

Stručnou anotaci připraveného příspěvku přednesla dr. Gabriela Sokolová, CSc. (Slezský ústav ČSAV, Opava). Zabývala se problematikou soudobých vý-

Projevových tendencí národností v ČSSR. Informovala o provedeném výzkumu, hodnotila metodiku výzkumu a uvedla některé výsledky, které potvrdily růst internacionálního ve vztazích mezi našimi národy a národnostmi i optimální objektivní podmínky pro rozvoj národností v ČSSR.

Také k tomuto tématu se rozvinula v rámci pracovní skupiny diskuse, která potvrdila významnost problematiky.

Přednesené i přihlášené příspěvky, stejně jako celá diskuse v závěru tohoto tematického bloku, který vlastně zahrnoval výsledky výzkumů z některých oblastí společenského vědomí, potvrdily, že v této sféře bylo provedeno již relativně dost empirických sledování. Bylo shromážděno značné množství poznatků, jejich efektivnější využívání v praxi však zpravidla předpokládá hlubší propracování metodiky, umožňující srovnání a zobecnění.

* * *

Jednání pracovní skupiny *Formování společenského vědomí v socialistické společnosti* prokázalo, že tato problematika zdaleka není v pozadí zájmu sociologů; i když — jak jsme již uvedli — přednesené i přihlášené příspěvky rovnoměrně nepokrývají tuto složitou a rozsáhlou oblast společenského života, má naše sociologie k dispozici již nemalé zkušenosti metodologického i metodického charakteru, stejně jako značné množství konkrétních poznatků.

Diskuse, která probíhala v rámci pracovní skupiny (jejího jednání se zúčastnilo osmdesát pět sociologů), ukázala na aktuálnost výzkumu všech forem, aspektů a stavů vědomí. Současně odhalila řadu teoretických a metodologických nejasností, spojených hlavně s chápáním základních pojmů v rovině konkrétních výzkumů. Projevovalo se to v rozdílném chápání těchto pojmů i v rozdílném posuzování důležitosti té které oblasti společenského života. Celé jednání tak odkrylo nemalé rezervy v připravenosti sociologické fronty k systematickému a intenzivnějšímu zkoumání dynamiky vývoje společenského vědomí. Pozitivní přínos jednání spočívá i v tom, že byla snesena řada poznatků a podnětů k dalšímu zkoumání sféry společenského vědomí.

Na závěr jednání pracovní skupiny, které muselo být pro nedostatek času zkráceno, byly stručně shrnuty výsledky jednání takto:

Bylo správné, že na jednání sjezdu Československých sociologů byla zařazena jako samostatná pracovní skupina problematika výzkumu společenského vědomí. Přihlášené příspěvky zahrnují velmi širokou tematiku oblastí výzkumu socialistického společenského vědomí, některá důležitá témata však jsou dosud nedostatečně zkoumána. Proto většina příspěvků spíše otevírala problémy, vyvolávala diskuse, než konstatovala jednoznačné závěry. Cenná byla výměna metodologických i metodických zkušeností z oblastí empirických výzkumů. Na závěr byla konstatována nezbytnost další systematictější pozornosti celé sféře výzkumu společenského vědomí. V tomto ohledu musí sehrát důležitou koordináční roli řešení nosného směru VIII-6 SPVZ — *výzkum formování socialistického vědomí*. V této souvislosti bude vhodné v průběhu sedmé pětiletky uskutečnit různé odborné akce (konference, semináře, diskuse), a to jak po linii řešitelů hlavních úkolů, tak v rámci příslušných sekcí Československé sociologické společnosti. Cílem těchto akcí musí být prohloubení metodologie poznání i vlastní teorie procesů formování společenského vědomí v socialistické společnosti.

Jednání v rámci pracovní skupiny potvrdilo celkové výsledky sjezdu československých marxistických sociologů. Prokázalo, že tato věda má předpoklady naplnit poznání důležitých procesů rozvoje socialistické společnosti.

Marxisticko-leninská sociologie v ideologickém boji dvou světových soustav

(Zprávu připravil doc. dr. Karel Rychtařík, DrSc., ředitel Ústavu pro výzkum veřejného mínění, Praha)

Sociologie a ideologie

(Úvodní referát)

Naše doba je stoletím, kdy ze scény odchází sociální řád založený na panství kapitálu a kdy dějinný optimismus lidstva je neodlučně spojen s vědeckým socialismem, který se stal světovým názorem miliónů lidí. Je proto přirozené a zákonité, že žijeme v době ostrého ideologického boje, diametrálně rozdílných sociálních ideálů a společensko-politických teorií.

Teoretická analýza sociálních konfliktů třídně rozdělené společnosti vyvolala v sociologii v život dvě protikladné tendence.

Z potřeb a zájmů proletariátu se zrodila marxistická, dialektickomaterialistická teorie společnosti. Z potřeb a zájmů buržoazie vznikla pozitivistická, v podstatě idealistická teorie společnosti. Od dob Comta prošla velice rozporným vývojem. Dějiny sociologie ukazují, kolik to je teoretických směrů, proudů, škol a školiček, jednou se navzájem negujících, podruhé na sebe vzájemně navazujících.

Marxistický sociolog se neobejde bez znalostí buržoazních sociologických koncepcí. Kritika těchto teorií a metod, které zjednodušují, převrací, zkresluje, a tedy deformují společenskovední poznání, patří nejen k tradicím marxismu, ale je i naší aktuální povinností a závazkem.

Někteří sociologové oprávněně dokazují, že „nepokračovat v této tradici by znamenalo zpronevěřit se tomu, co bylo vždy v marxismu velmi podstatné, a vydat se do značné míry na milost našim ideovým odpůrcům. Má-li být však naše polemika se soudobými buržoazními sociologickými směry a školami i s jejich jednotlivými představiteli účinná, je mimo jiné nezbytná znalost dějin buržoazní sociologie. Řada buržoazních sociologů totiž zcela uvědoměle navazuje na sociologické školy minulosti a naše kritika z toho musí vycházet.“^[1]

A tak vznikají a vedle sebe existují dvě sociologie. Jedna je společenskou teorií, jež v makrorovině či mikrorovině slouží buržoazii, druhá je spojena se zápasy dělnické třídy, se společenským pokrokem a ve svém zprostředkovaném působení posunuje společnost vpřed.

Na pracích jednotlivých autorů je možno demonstrovat, jaké má tato skutečnost projevy a důsledky v přístupech ke společenské skutečnosti, v teoreticko-metodologických koncepcích, v nichž se realizují sociologická šetření, v práci s empirickým materiálem atd.

Existence dvou sociologií se projevuje v několika rovinách.

(1) Sedláček, J.: *Soudobý marxistický sociolog a dějiny buržoazní sociologie*. Sociologický časopis 1979, č. 5, s. 461.

1. V rovině ontologické

Ontologie je ta část filozofie, která zkoumá bytí, objektivní skutečnost existující mimo naše vědomí. Dialektický a historický materialismus, který je filozofickým základem marxisticko-leninské sociologie, v ontologické rovině „nutí“ sociologii, aby svůj předmět zkoumání, charakter společenských jevů, chápala jako objektivní. To je otázka, které se sociologie nemůže vyhnout. V odpovědi se diametrálně odlišuje sociologický idealismus a sociologický materialismus. Každý pokus zbavit sociologii jejího filozofického základu je nejen nevědecký, ale i nebezpečný především proto, že pašování idealistických směrů do sociologie se provádí argumentací, která obsahuje jak prvky sociologického materialismu, tak prvky sociologického idealismu. Takové pokusy o spojení sociologického idealismu a sociologického materialismu nebývají vyhlašovány jako program, nejsou na odiv stavěným manifestem, ale existují jako vědomý či nevědomý sebeklam.

2. V rovině gnozeologické

Gnozeologie zkoumá možnosti poznání objektivní skutečnosti. Ve spojení s dialektickým a historickým materialismem marxistická sociologie přijímá postulát, že svět je poznatelný, že existují možnosti poznat podstatu společenských jevů. Filozofický agnosticismus v sociologii popírá možnost poznání, a tím i zákonitost společenského pohybu. S gnozeologickou problematikou ideologie souvisí zvláště otázka pravdivosti ideologických postulátů.

3. V rovině metodologické

Rozvoj metodologie byl vždy komplikovaným procesem, do něhož zasahovala teoretická orientace a společensko-politická angažovanost badatele. V sociologii někdy trpíme tendencí chápat metodologii jako učení zabývající se čistě „instrumentální problematikou“ sociologického výzkumu, jako souhrn lépe či hůře formalizovaných a matematicky doložených procedur, postupů a technik terénního sběru informací. To je nepřijatelné a deformující zjednodušení.

Z hlediska „strategické orientace“ se metodologií stává určitý světonázor. Je veřejným či neveřejným, vědomým — a v některých situacích může být i nevědomým — přijetím určitých hledisek poznání a analýzy, je pohledem na svět lidí skrze prizma, které rozkládá a odráží paprsky nedokonalosti a nekonečnosti společenského poznání.

Metodologie v nejširším slova smyslu zahrnuje teorii dialektického a historického materialismu mající metodologický význam pro celý komplex věd. V dialektickém a historickém materialismu byl vypracován komplex principů, metod, zásad a forem poznávací činnosti, které mají meritorní význam. V epoše socialismu se další rozpracování těchto principů, metod a zásad stává životní potřebou rozvoje všech věd.

Metodologie v úzkém smyslu slova je teorií metod a způsobů poznání. Představuje komplex poznávacích postupů různé obecnosti. Pro poznání konkrétní objektivní reality musíme mít k dispozici odpovídající systém metodologických postupů, procedur a technik, které uplatňujeme ve výzkumné práci.

Problematika různých úrovní metodologických přístupů bude ještě dlouhou dobu předmětem diskusí a sporů. Jisté však je, že v nově vznikajících oblastech poznání nestačí definovat specifiku objektu. Musí být vymezena i specifika metodologických přístupů, musí být vymezena hlediska, zorný úhel, z něhož bude objekt zkoumán.

4. V rovině ideově politické

Buržoazní směr v sociologii představuje širokou škálu — od mírně kritického (kritického v mezích daného systému) až k tomu, co bývá nejčastější, totiž k jednoznačně pozitivnímu vztahu ke kapitalistickému systému.

Marxistická sociologie má kritický, negativní postoj ke kapitalistickému zřízení. Odmítá všechny koncepce tzv. politické neutrality. Vychází z předpokladu, že proces sociologického poznání je ideologií ovlivňován vždy a že sociologie nemůže být ideologicky neutrální.

Protikladnosti ontologických, gnozeologických, metodologických, ideově politických a v neposlední řadě i sociálních východisek jsou výraznou hranicí mezi marxisticko-leninskou a buržoazní sociologií. Vytvářejí jasný ideologický předěl, jehož složitost a ostrost je zvýrazněna i specifickou zvláštností samotného předmětu sociologického zkoumání, jímž jsou sociální vztahy.

To samozřejmě vůbec neznamená, že náš kritický vztah k buržoazní sociologii by měl být pozicí prostého negování. Snaha poznat, pochopit, analyzovat nemarxistické sociologické koncepce a navázat kontakty s levicově orientovanými, pokrokovými sociology však musí být spojena s principiálními postoji. Ty jsou ve vztahu k buržoazní sociologii jedinou, ale nejdůležitější zbraní, s níž vstupujeme do ideologického zápasu, v němž se protínají zájmy společenských systémů.

Marxistická kritika je jednotou kritického přístupu, tvůrčího, pozitivního teoretického rozpracování a aplikace poznatků o problematice poznání a vývoje lidské společnosti.

Naše řešení vztahu ideologie a sociologie vychází tedy ze skutečnosti, že tento vztah je jednotou ontologických, gnozeologických, metodologických a ideově politických určení. Je klíčovou, meritorní otázkou rozvoje sociologického poznání vůbec. Na jeho správném řešení závisí odhalení dialektiky obecného a zvláštního, dlouhodobých (cílových) i bezprostředních, objektivních i subjektivních momentů poznávací a aktivní přetvářecí činnosti člověka.

Definice ideologie se zpravidla shodují v tom, že jde o systém názorů, který je základem pro zdůvodnění činnosti tříd, sociálních skupin, nacházející svůj výraz v politických hnutích. Soudím, že z definice ideologie nelze vyloučit funkční aspekt, jímž je spojení teoretického poznání s praktickou činností společenských organizací. Jaké jsou třídy, jaké jsou jejich zájmy, cíle, jaký stupeň pokrokovosti v sobě nesou, takové jsou vlastně možnosti jejich ideologií.

Všechny zpravidla s intelektuální ambiciózností a povýšeností přednášené traktáty o „nadtřídnosti“, „nestranickosti“ a „objektivnosti“ vědy vůbec a sociologie zvláště jsou planou fikcí. Neexistuje ideologicky neutrální společenská věda. Někdy se nám zdá, že všechny požadavky na „osvobození sociologie od hodnotících soudů“ patří k založení do archívů, že jsou záležitostmi dějin sociologie. Není tomu tak. Ti, kteří se vracejí ze sjezdů Mezinárodní sociologické asociace nebo z některých mezinárodních setkání sociologů na Západě, se znovu přesvědčují, že požadavek tzv. „ideologické nezájatosti“, nebo „osvobození sociologického výzkumu od ideologických hodnot“ je stále živým tématem.

Nemohu si odpustit, abych v tomto shromáždění necitoval myšlenku liberálního buržoazního amerického sociologa z knihy *The New Sociology*, jež byla vydána na počest W. C. Millse. W. Gouldner v ní komentuje skutečnost, že ve spojených státech neexistuje přednáška o základních principech sociologie, která by nepotvrzovala nebo nerespektovala pravidlo „Nedopustíš se hodnotících soudů“. Říká: „Kolem nádherného minotaura jménem Max, či přesněji řečeno Max Weber, se vytvořil velký mýtus. Tkívá v tom, že sociologie by mohla a měla

být bez hodnot. Doupě tohoto minotaura, ačkoli je dosažitelné jen cestou bludištní logiky a navštívilo je pouze několik lidí, kteří se nikdy nevrátili, považují stále ještě mnozí sociologové za posvátné místo... koneckonců nemůžeme vyvrátit existenci minotaurů, o nichž si lidé myslí, že jsou posvátní právě proto, že jsouce napůl člověkem a napůl býkem, jsou neskuteční. Proto víra v ně není ani tak nepravdivá, jako je absurdní“. Na jiném místě své eseje kterou nazval *Antiminotaur, čili Mýtus o sociologii, která nehodnotí*, Gouldner připomíná, že tito sociologové se „dovolávají rozumu, ale ignorují zkušenosti“.

Nechme pro tuto chvíli stranou otázku, nakolik a jak různé buržoazní sociologické školy cítí, že zaměření na tzv. „sociologickou nezájatost“ je pro ně stále slabším ledem.

Hledisko praxe se i tady stává, jak to uváděl V. I. Lenin, základním hlediskem poznání, „... vylučuje nekonečnou řadu nesmyslů profesorské scholastiky“.

Marxismus rozbíjí iluze a mýty o ideologické neutralitě. Představuje spojení vědy se sociální praxí, spojení a sjednocení vědy se základními zájmy dělnické třídy. „Zvláštnost marxistické teorie spočívá v tom, že v sobě spojuje kvality ideologie a vědy a ve své podstatě představuje vědu plnící poznávací a ideologické funkce. Marxismus překonává předchozí rozštěpení ideologického a poznávacího procesu tím, že odmítá iluzorní ideologii a vědě přisuzuje ideologickou funkci.“[2]

Problematika spojení poznávací a ideologické funkce byla v druhé polovině šedesátých let součástí širší diskuse o vztahu vědy a ideologie. V sociologii se stala odrazovým můstkem některých pokusů vymanit se z vlivu tzv. „subjektivismu tříd“ a popírání dialektického sepětí vědy a ideologie.

Měla své modifikace v koncepcích plochého empirismu. Pomocí „autority faktů“, o nichž se říkalo, že jsou základním lékem proti ideologickému myšlení, se mělo sociologické poznání osvobodit od „sepětí s politikou“, od „třídní zátěže ideologie“ atd. Šlo o promyšlené koncepce mající jasné vyústění: pro někoho programové zřeknutí se marxismu a věci socialismu vůbec, pro jiné naivní iluze, že sociologie by se měla stát jakousi „objektivní“ na společnosti nezávislou vědou, zbavenou onoho — jak se říkalo a psalo „prokletého spojení se špinavou praxí“.

V létě minulého roku jsem se se skupinou našich sociologů zúčastnil jednání Varnské sociologické školy — kterou s velkou pečlivostí a entuziasmem sobě vlastním připravují naši bulharští přátelé. V diskusi na tomto setkání mladých marxistických sociologů vystoupil polský delegát — pan Pankov — říkám pan — on si nepřál, abychom ho oslovovali soudruh. O co méně je znám jako sociologický autor, o to s větší suverénností a autoritativností dokazoval, že sociologie a sociologové musí být v zájmu své svobodné, vědecké produkce nezávislí na stranických a státních orgánech a institucích. Jediné místo, kde se prý může sociologie nezávisle a svobodně rozvíjet, kam je třeba institucionálně zařadit sociologické kádry, jsou svobodné odbory. (O těchto otázkách přinesl informaci připravenou pracovníky Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, kteří se jednání mezinárodní Varnské školy zúčastnili, Sociologický časopis č. 6/1981.)

Teorie deideologizace se tedy objevuje znovu. Má samozřejmě své upravené, nové situaci přizpůsobené verze.

Naše řešení vztahu ideologie a sociologie vychází ze skutečnosti, že sociologie je pod vlivem ideologie vždy. Nemůžeme samozřejmě zůstat jen u obec-

(2) Kelle, V. Ž.: *Poznavatěl'nyje i ideologičeskije funkcii sociologii*. In: *Sociologija i ideologija*. Moskva, Nauka 1969, s. 5.

ného konstatování. Musí nás zajímat, jaký je tento vliv v různých fázích sociologické práce, kdy a jak proniká a působí.

Ideologické postuláty přijímají nejen sociologické teorie různého stupně obecnosti, ale i každý empirický sociologický výzkum. Základní předpoklady jednoty všech úrovní a stupňů sociologického poznání jsou v zásadě vymezeny dialekticko-materialistickou filozofií, zvláště historickým materialismem. Historický materialismus je nejdůležitějším sloupem teoreticko-metodologických základů, bez nichž by ani naše sociologie nemohla být skutečnou vědou. Umožňuje dosáhnout jednoty empirického a teoretického poznání. Marxisticko-leninská sociologie je empirickou vědou pouze v tom smyslu, že pro sociologickou teorii se nejdůležitějším elementem její metody stává studium faktů. Marxisticko-leninská sociologie se však nikdy nespokojuje jen s empirickými fakty a procesy, ale programově usiluje o odhalení jejich podstaty, o vytvoření abstraktní generalizace, o formulaci kategorií a zákonů.

Empirické proto nepovažujeme za hlavní element, ani za základní charakteristiku, ani za podstatu poznávacího procesu marxisticko-leninské sociologie. Empirické zkoumání je však nutným předpokladem pro rozvoj sociologické teorie.

Soudím, že bez empirického poznání, bez soustředění určitého validního a reprezentativního empirického materiálu nelze dnes realizovat žádné pravdivé sociální poznání. To je však pouze první, základní stupeň poznání. Setrváním v jeho sféře nelze odkrýt podstatu jevu, odhalit hlubinné procesy a zákonité souvislosti. K tomu je nutné spojit empirický výzkum s teoretickým uchopením získaného faktického materiálu, k tomu je nutné koncipovat empirické a teoretické, vědecko-abstraktní poznání v dialektické jednotě. Začínat poznání společenských jevů od tzv. „nulové hypotézy“, tj. bez jakýchkoliv teoretických premis a dříve získaných poznatků, jak nám doporučují například někteří buržoazní sociologové, znamená vést sociologické poznání na cesty plochého empirismu.

„Tak zvané čisté empirické poznání je vůbec nemožné, neboť člověk, který vyhledává, shromažďuje a klasifikuje konkrétní fakty a jevy, je také nutně téměř automaticky myšlenkově zpracovává. Smyslová a logická stránka je v reálném lidském poznání vzájemně neoddělitelná.“(3)

Buržoazní autoři — ve snaze vytvořit zdání objektivnosti empirických sociologických výzkumů — tyto skutečnosti často různě zakrývají a maskují. Avšak v průběhu empirického poznání nutně uplatňují určité teoretické pozice, které ovlivňují výběr a základní zpracování faktů.

Marxistická sociologická teorie (konečně jako každá vědecká teorie) systematizuje fakty, akumuluje empirické poznání a v jednoznačném ideologickém zaměření proniká do podstaty poznáných jevů, odhaluje tendence rozvoje a změn dané skutečnosti tak, aby mohla být postižena budoucnost. Známý aforismus „nic není praktičtějšího než dobrá teorie“ plně platí i pro sociologické poznání.

Marxistická sociologie je systémem explikace, která tím, jak získává nové poznatky o objektu zkoumání, se stává současně nástrojem jeho změny. Schopnost objasňovat fakty představuje novou kvalitu v určité „hierarchii funkcí“ marxistické sociologie.

Za nejdůležitější součást poznání sociologické teorie považujeme vysvětlující výklad, který vede k odhalení kauzálních závislostí zkoumaných jevů a k systematickému uspořádání autentických poznatků vztahujících se ke zkoumané

(3) Andrejev, I. D.: *Metodologičeskiye osnovy poznaniya socialnyh javlenij*. Moskva, Nauka 1977, s. 71.

oblasti. Základem našich teoretických koncepcí jsou zájmy dělnické třídy, zájmy odpovídající objektivním tendencím společenského vývoje.

Obecně teoretické otázky sociologické práce mají přesně vymezený ideologický charakter. S ideologickými postuláty se v podobě hodnotících soudů setkáváme již při výběru problematiky, při formulaci úkolů před zahájením výzkumu, v koncepci přístupu ke zkoumání reality, v jejím teoreticko-metodologickém uchopení. Každý, kdo prošel empirickým sociologickým výzkumem, musí potvrdit, jak náročnou je například celá problematika uplatnění některých filozofických kategorií v procesu sociologické operacionalizace. Sovětský filozof a sociolog V. Jadov v této souvislosti připomíná, že užší sepětí výzkumníka se sociální realitou znovu a znovu potvrzuje, že mnohé kategorie historického materialismu jsou ve své rozpracovanosti dostatečně určené, přihlédneme-li k jejich filozofické náplni, ale málo nebo zcela neurčené, máme-li je použít v procesu empirického výzkumu.[4]

Zejména některé výzkumy veřejného mínění ukazují, že ideologické aspekty mohou podstatně ovlivňovat i samotný proces terénního šetření, terénního sběru informací. Nejde jen o to, jakým způsobem jsou formulovány otázky dotazníku například pro kategorizovaný rozhovor, ale o celou problematiku vztahu tazatele a respondenta, kde ideologické premisy mohou působit i emocionálně.

Širší ideově politické souvislosti jsou pak určující determinantou v tom, jak bude získaný empirický materiál zpracován a vyhodnocen. Konečně je dobře známo, že dva sociologicky vzdělaní pracovníci mohou mít i značně protichůdné názory na to, které fakty jsou pro řešení daného problému relevantní. To, jak sociolog provádí selekci empirického materiálu, má dalekosáhlé důsledky pro celý proces analýzy. Žádný konkrétní empirický fakt není izolovaným, jednorázovým jevem. Je určitým článkem, součástí celé řady vzájemně propojených skutečností a může být proto vykládán nejrůznějšími způsoby a někdy i přímo protikladně. My jsme například přesvědčeni, že stávky organizované v PLR tzv. Solidaritou jsou nástrojem kontrarevolučních pokusů antisocialistických sil. Zcela odlišné bude jejich hodnocení těmi, jimž jde o oslabení světa socialismu, o demontáž socialistického zřízení v PLR.

Z uvedeného je zřejmé, jak významnou úlohu v empirickém šetření má skutečnost, pod jakou teoretickou integrací a s jakými metodologickými postuláty přistupujeme k analýze empirického materiálu. Zkušenosti ukazují, že jeho zpracování může být objektivní, vědeckou analýzou, nebo také slepencem subjektivistických výmyslů.

V sociologii zejména platí, že výsledky vědeckovýzkumné práce musí být zpracovány tak, aby mohly být co nejlépe využity v praxi. Tento cíl musí být důsledně respektován při zpracování, analýze a zobecnění empirického poznání. Například v metodologických seminářích Novosibirského střediska AV SSSR, na jejichž významnost upozorňoval s. Brežněv na XXVI. sjezdu sovětských komunistů, je tato otázka charakterizována jako jeden z nejvážnějších politicko-ideových problémů vědeckovýzkumné práce.

Nové myšlenky, poznatky, objevy, teorie musí zapustit své kořeny, musí se materializovat, tzv. překonat staré poznatky. To se stává teprve tehdy, když zaujmou své místo nejen v soustavě znalostí, ale i v práci těch, kteří jsou bezprostředně spojeni s vytvářením hodnot. Proto praktické uplatnění, probíjení a uskutečnění nových myšlenek, objevů a poznatků je dnes úkol stejně důležitý jako jejich vývoj.

(4) Jadov, V. A.: *Někotorije metodologičeskije predposilki empiričeskogo issledovanija socialnoj obuslovlennosti obščestvennogo soznanija*. In: *Čelovek i obščestvo*. Leningrad, 1966, s. 63—67.

Z těchto přístupů odvozujeme i roli a místo sociologa v naší společnosti. Uvědomujeme si, že snad nejdůležitějším kanálem, jímž proniká světónázorová orientace do řešení konkrétních dílčích problémů i obecných otázek sociologické práce, je sám sociolog, jeho hodnotová orientace, schopnost dívat se, posoudit svět sociálních dějů z hlediska postavení, potřeb a zájmů třídy, která vyjadřuje tendence objektivních společenských procesů, tendence směřující k integritě a k pokroku lidstva.

Každá sociologická práce v sobě nutně nese sociální a teoreticko-metodologický aspekt. My tuto skutečnost nezakrýváme. Naopak. Otevřeně ji přiznáváme a dožadujeme se, aby si sociolog uvědomil důsledky sociálně politické a ideologické rozpornosti společenských skutečností dvacátého století. Nechceme, aby ve své práci zakrýval společenské antagonismy a nekompromisnosti třídních protikladů naší doby, nýbrž aby je systematicky a důsledně odhaloval.

Pozice sociologa je vždy i určitou pozicí sociální. Sociolog vystupuje jménem a v zájmu určitých sociálních sil. Právě tuto skutečnost připomíná V. I. Lenin, který od marxistického sociálního vědce vyžadoval, aby „... při každém hodnocení událostí přímo a otevřeně zastával názor určité společenské skupiny“.

Náš sociolog nemůže být „akademickým teoretikem“, vykladačem pravdy, který z povzdálí sleduje, „kam ten vývoj spěje“ a „jak se to dělá“. Sociologie je nejen teorií společnosti, nýbrž i součástí společnosti. Sociologové, stejně jako jiní společenští badatelé, jsou sami částí toho, co zkoumají. Jsou tak či onak angažováni v řešení problematiky, jejímž jsou svým způsobem subjektem i objektem. Jejich světónázorová orientace, hloubka intelektu, odpovědnost, životní zkušenost, poctivost atd. se projevuje v tom, jak odpovídají na otázky společenské problematiky.

V základech ideově politických a etických aspektů naší práce jsou odpovědi na otázku pro koho a proč pracují: jen pro sebe, pro vlastní „profit“, prestiž, moc a slávu, nebo vědomě a poctivě pomáhám celospolečenskému zápasu strany. Pod jejím vedením naplňují své osobní vyznání ti, kteří žijí a pracují v přesvědčení, že jen cestou socialistické revoluce mohou být položeny základy k tomu, aby se člověk stal nejen objektem, ale i subjektem svého vlastního historického vývoje, aby schopnosti člověka, nekonečné možnosti, jež jsou koncentrovány v jeho mozku, srdci a rukou, přestaly sloužit úzké vrstvě privilegiovaných vlastníků a byly využity k vytvoření podmínek pro štěstí a blaho všeho lidstva.

Likvidace kapitalistických společenských vztahů a nastolení vztahů ekonomické rovnosti odstranila základní příčinu společenského antihumanismu. Tak se člověk, tvůrce a výtvar společnosti, postupně osvobozuje od falešných bohů a pout třídního vykořisťování a stává se vědomým a angažovaným tvořitelem.

Člověk existuje prostřednictvím své práce. Platí to i ve světě přírodních a společenských věd. I tady je každý z nás natolik silně spojen s životem socialistické společnosti, s naší dobou, s objektivním světem lidí a věcí, že obstát nemůže žádná ulita sebeuzavření.

Ani v naší době nemůže být sociolog odtržen od určitého historicky daného, předmětového a subjektivně konkrétního procesu. Jde jen o to, aby společenské svazky, představované politickými, společenskými a státními organizacemi, rodinou, přátelskými a jinými skupinami, v nichž se sociolog — a nejen sociolog — pohybuje, v nichž nutně přijímá svoji spoluúčast, vedly k aktivnímu tvořivému myšlení a konání, k úsilí o lidské štěstí a plnou lidskou emancipaci, kterou může lidstvu zajistit pouze socialismus.

Uviedomujeme si, že ani tady nelze abstrahovať od niektorých bolestivých peripetií, jimiž prešla spoločenskovedná fronta a s ní i naše marxisticko-leninská sociológia v minulých letoch. Práve v zájmu diskontinuity a kontinuity sociologického myslenia sa vracíme k otázkam vzťahu ideológie a sociológie a pripomínáme i personálne etické otázky dnešnej situácie. Úzce súvisia s životnými cieľmi a hodnotovou orientáciou každého z nás.

Niekdedy sa zdá, že až príliš mnoho ľudí sa snaží oddeliť svoje vlastné, osobné zájmy od zájmov socialistickej revolúcie a socialistického vývoja. Tieto prístupy bývajú spojené s dlhodobými utváranými návykmi skupinaření s prepjatým, často i egoistickým individualizmom, programovo orientovaným k naplneniu potenciality vlastného „bytia“ a mätúcim vše „dobré i špatné“ zájmom „ego“.

I sebenepatrnější náš príspevok do triády procesů poznávat, předvídat, měnit vyžaduje nejen racionalitu vědeckého poznání, odvahu a schopnost sáhnout do tajemství nepoznaného, ale i vnitřní příčiny, spojení rozumu a citu v identifikacích se zápasem a cíli strany.

* * *

Jednání symposia řídilo pracovní předsednictvo, které tvořili všichni vedoucí kateder marxisticko-leninské sociologie z našich filozofických fakult a z VŠP ŮV KSČ v Praze a Bratislavě.

Do diskuse bylo přihlášeno 20 sociologů, diskusní příspěvky předneslo nebo je odevzdalo v písemné formě 12 účastníků.

Problém objektivnosti a ideologického charakteru sociológie (doc. dr. Jozef Karásek, CSc., katedra marxisticko-leninskej sociológie FF UK, Bratislava):

Ideová a svetonázorová orientácia sociológie má mimoriadne rozsiahly referenčný rámec. Je podmienená množstvom objektivných sociálnych skutočností. V sociológii skúmame sociálne javy ako výseky sociálnej reality. Jedna zo základných metodologických podmienok je objektivnosť. Istú rovinu zdôvodnenia a výkladu tejto požiadavky rozpracoval Durkheim v Pravidlách sociologickej metódy. Podstata: sociálne javy ako nadindividuálna realita, treba ju vysvetlovať z nej samotnej, nezávisle na postulátoch a hodnoteniach ľudského subjektu.

Tu sa začína odvíjať aj pozitivistické chápanie vzťahu sociológie a ideológie ako protikladov, nemožnosť prekonať tento protiklad. Tu súčasne sa aj prejavuje jedno rozhranie marxistického a pozitivistického modelu sociológie.

Aj v marxistickej sociológii sa však objavujú dve možnosti riešenia tejto otázky:

možnosť deduktívneho odvodzovania sociologických interpretácií zo svetonázorových, či filozofických alebo iných ideových východísk. Obmedzenia, ktoré pro sociológiu tento prístup prináša;

iný možný prístup: vychádzať z marxistickej teórie sociálneho javu. Problémom, v ktorom sa však prejavuje ďalší rozdiel marxistického a pozitivistického modelu sociológie, je samotné chápanie sociálnej reality. Nedoriešenosť chápania ľudského subjektu jako sociálneho subjektu a jeho vzťahu k sociálnej realite.

Marxistická sociológia vychádza z chápania sociálnych javov ako objektu skúmania sociológie. Za sociálnu realitu však považuje aj záujem spoločnosti na určitých sociologických výskumoch, jej zameranost na určité javy spoločenského života a aj očakávania voči sociológom. Spoločenský záujem a potrebnosť skúmať isté javy spoločenského života je potom tiež súčasťou toho, čo považujeme za sociálny jav.

A ďalej. Sociologické poznatky nie sú iba faktom poznania. Sú aj vyjadrením voči spoločenskej praxi. Môžu ju modifikovať prostredníctvom pôsobenia na vzťahy individuí, tried a skupín. Môžu teda mať objektívny spoločenský dosah. Takto výsledky sociologického poznania vyjadrujú postoj k sociálnej skutočnosti a stávajú sa jej súčasťou.

Sociológiu možno zbaviť uvedomenia si tejto sebareflexie v sociálnej skutočnosti, alebo ju vedome rešpektovať, prijať fakt jej existencie a s vedomím tejto existencie sa orientovať v rozvíjaní sociologického poznania.

Záver: k sociálnemu javu ako súčasť sociálnej reality patrí aj sociálna potreba istého zamerania sociologického skúmania aj možnosť sociálnej rezonancie sociologických poznatkov a ich úloha v sociálnych zápasoch. Sociálne javy takto získavajú istú polaritu, ktorá podmieňuje jej zjavnú a otvorenú [v marxistickej sociológii], alebo neuvedomelú či utajovanú [v buržoáznej sociológii] ideologičnosť a straníckosť sociológie.

Tělesná kultura a sport v ideologickém a politickém boji (doc. dr. Jarmila Merhautová, DrSc., František Joachimsthaler, CSC., Výzkumný ústav tělovýchovy fakulty tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy, Praha, dr. Vladimír Čechák, CSC., katedra marxisticko-leninské sociologie Vysoké školy politické, Praha):

Zaměření pozornosti marxisticko-leninské sociologie, ale i řady nemarxistických sociologických proudů na problematiku člověka, vedlo k tomu, že od sedmdesátých let jsme svědky nebývalého zájmu vědců mnoha zemí o rozpracování sociologických problémů tělesné kultury a její základní složky, sportu. Tento zájem je podnícen i tím, že tělesná kultura a sport nabývají v celém světě takového sociálního a politického významu, jaký dosud v historii lidstva neměly. Na jedné straně se stávají formou, jejímž prostřednictvím se také realizují vzájemné vztahy dvou světových soustav, na druhé straně jsou arénou ostrého ideologického boje.

V buržoazní sociologii se setkáváme s dvěma krajními přístupy, pokud jde o vztah tělesné kultury a sportu na straně jedné a společenských podmínek, třídní struktury, politiky a ideologie na straně druhé.

Jedny koncepce zcela ignorují determinující roli ekonomické základny, odtrhují sport od reálného života, jedince od společnosti, hlásají prostřednictvím sportu třídní smír. Například M. Bouet spatřuje význam sportu v tom, že „... vytváří v lidech pracovitost, odstraňuje „nesportovní“ rozdíly třídní a kulturní, je faktorem, který působí na překonání sklonu lidské duše k samotářství...“ Obdobně A. G. Inhem a J. W. Loy chápou sport jako „jedinou uměle vytvořenou realitu, kde lze bez sociálních sporů uskutečnit demokracii rovnosti lidí“.

Poněkud jiné zaměření se objevuje u koncepcí, které od konce šedesátých let přiznávají sportu určité objektivně existující souvislosti a vidí jej spjatý s vývojem buržoazní společnosti. Například L. Sünensová považuje sport za „nástroj mezinárodní politiky a sjednocení národů. Prostřednictvím mezinárodních soutěží se potlačují zvířecí instinkty agresivity a dosahuje se u lidí takového uvědomění, že všichni jsou si bratry“. Apologetickou koncepcí představuje G. Lüschen, který současně nadřazuje sport nad všechny ostatní sféry společenského života. Základní buržoazní principy obhazuje ve svém pojetí japonský sociolog T. Niwa, který říká: „Funkce sportu na závodech a podnicích spočívá v tom, že zbaví dělníky únavy z pracovního dne, upevní jejich morálku, potlačí politické aktivity „moderního dělníka“ do konkrétní, pro daný podnik přijatelné formy.“

V současné buržoazní společnosti se stává politický charakter sportu stále zřejmějším. Cíle sportu jsou podřízeny politice buržoazie jako vládnoucí třídy, prohlubuje se spojení sportu se státem, politickými institucemi, s buržoazní ideologií.

Marxistické pojetí tělesné kultury a sportu vychází z toho, že pouze ta společnost, jejímž cílem je všestranný a harmonický rozvoj člověka, je schopna vytvořit podmínky pro plné rozvinutí humanistické orientace sportu. V socialistické společnosti, kde tělesná kultura a sport jsou součástí politiky socialistického státu a komunistické strany, je jejich cílem řešení zdravotních, kulturních, výchovných a politických cílů a tím i přínos k realizaci mírového soužití států s různým společenským zřízením, k upevnění míru a vzájemného porozumění mezi národy.

O tom, jak velký politický význam přisuzují sportu naši vrcholoví sportovci a jak hodnotí péči společnosti v tomto směru, svědčí i výsledky výzkumu realizovaného v rámci mezinárodní vědecké spolupráce socialistických zemí v oblasti tělesné kultury a sportu. 75 našich bývalých reprezentantů, kteří se v letech 1948—76 umístili na 1.—6. místě na Olympijských hrách, odpovědělo na dotaz, jaké má poslání sport v naší zemi, takto:

- přispívá ke sblížení lidí a mírovému soužití,
- zvyšuje sportovní prestiž naší země,
- je kulturní zábavou pro diváky, posluchače.

Pokud jde o hodnotové orientace, považují za významné: obhájit sportovní čest naší socialistické vlasti, překonat rekord, zvítězit nad soupeřem sportovními prostředky. (Nejméně bylo odpovědí: zvítězit nad soupeřem za každou cenu, získat materiální výhody, získat sociální výhody.)

Všichni bývalí reprezentanti uvedli, že vrcholový sport kladně ovlivnil jejich život, že pocítovali hrdost nad tím, že reprezentují svou vlast. Dosáhli vysokého společenského ocenění a uznání, byla jim poskytnuta materiální pomoc i pomoc při řešení osobních problémů. 93 % těchto respondentů kladně hodnotilo péči trenérů a funkcionářů o formování jejich ideového a politického přesvědčení. 76 % uvedlo, že jejich ideové a politické přesvědčení bylo stimulem sportovní výkonnosti na Olympijských hrách.

Mezinárodní sportovní utkání nejsou jen setkáním sportovců, ale odehrává se zde i ostrý ideologický a politický boj za pokrokové názory a ideje. Nejostřejší je tento boj v Olympijském hnutí. To aktualizuje potřebu hlubšího osvětlení funkcí tělesné kultury a sportu v širších společenských souvislostech, především jejich funkcí jako nástrojů vnitřní a vnější politiky v podmínkách třídně rozděleného světa.

Vzťah súčasnej nemarxistickej sociológie k dedičstvu K. Marxa (doc. dr. Dilbar Alijeva, katedra marxisticko-leninskéj sociológie FFUK, Bratislava)

V podmienkach súčasného ideologického boja medzi marxistickou a buržoáznou sociológiou je ústredným predmetom boja postava K. Marxa a jeho sociologické dedičstvo. Od priamych útokov na marxizmus a od pokusov zamlčať jeho sociologicky obsah, ktoré boli charakteristické pre raný antimarxizmus, prešla buržoázna sociológia v súčasnosti k zastretejším formám konfrontácie s sociológiou marxistickou. V podstate ide o úsilie prispôbiť marxistické učenie ideologickým zámerom buržoázie dokonca za cenu čiastočnej absorpcie jeho obsahu.

V súčasnosti sa dá rozlišovať tri základné postoje nemarxistických sociológov k Marxovi a marxizmu.

Prvý spočíva v snahe pojať Marxovo učenie do buržoáznej sociológie a predstaviť Marxa ako jedného z jej čelných predstaviteľov. Zatiaľ, čo v 50-och rokoch sa ho pokúšali vydávať za predstaviteľa tzv. „protosociológie“, ktorý popri Comtovi a Spencerovi k dnešku beznádejne zastaral, teraz sa stretávame s rôznymi pokusmi o prispôsobenie Marxovo učenia k potrebám dnešnej sociologickej „módy“. V tejto súvislosti v buržoáznej sociológii vznikla dosť bohatá paleta rôznych „obrazov“ Marxa, ktorý „sa modeluje“ ako teoretik konfliktu (Dahrendorf), inokedy ako teoretik sociálnej zmeny, ako „symbolický starý otec teórie sociálneho konania“ (T. Parsons), ako teoretik odcudzenej práce (Zeitlin), ako funkcionalista apod. Najnovšie rozširujú tézy o splynutí marxizmu s fenomenologickou sociológiou.

Základný „mechanizmus“ tohto procesu „prispôsobenia“ marxizmu k momentálnym zámerom buržoáznej sociológie spočíva v predbežnej fragmentácii Marxovho učenia na jednotlivé jeho stránky — aspekty, problémy, prístupy (teória tried a triednych vzťahov, problém revolúcie, problém ľudskej aktivity a historicko-spoločenskej praxe, problém odcudzenia, systémovo-štrukturálny prístup atď.) a v následnej redukcii totality tohoto učenia k jednotlivým týmto stránkam.

Marxistická sociologická teória ako celok sa tým neodôvodnene ochudobňuje, podáva sa ako zjednodušená a deformovaná koncepcia, z ktorej pritom je vypreparovaný jej revolučný obsah.

Ďalším základným postojom západných sociológov vo vzťahu k marxizmu je snaha dokázať konvergenciu medzi súčasným marxizmom a buržoáznou sociológiou. V najvýraznejšej podobe sa to prejavilo u A. Gouldnera v jeho úsilí preukázať „podobnosť“ v cieľoch a metódach medzi súčasnou marxistickou sociológiou. V najvýraznejšej podobe sa to prejavilo u A. Gouldnera v jeho úsilí hlavne štruktúrno-funkčnou, sociológiou na Západe. Podľa Gouldnera marxizmus v dnešných socialistických krajinách stratil svoj kritický impulz a podobne štruktúrnemu funkcionalizmu sa usiluje iba o konzervovanie existujúcich sociálnych pomerov.

Ako je vidieť, Gouldner zjavne ignoruje revolučný obsah marxistickej sociológie, ktorá vystupuje ako vedecký nástroj budovania a rozvoja socialistickej spoločnosti a jej prechodu na vyššie vývojové fázy.

Nakoniec, ďalšie stanovisko, s ktorým sa stretávame hlavne u radikálnych sociológov, spočíva v téze o alternatívnosti marxizmu nie iba voči buržoáznej sociológii, ale aj vôbec akejkoľvek sociológii. Vychádzajúc z neomarxistických ideí (Korsch, Lukács), títo sociológovia (Blackburn, Shaw, Nicolaus) pokladajú sociológiu výlučne za produkt buržoázneho spôsobu výroby, a preto za formu buržoáznej ideológie, nezávislo na tom, či ona vystupuje ako apologetika alebo kritika buržoáznej spoločnosti.

Toto stanovisko, napriek svojej vonkajšej „ultrarevolučnosti“ je tým nebezpečnejšie, že smeruje nielen k likvidácii sociológie ako buržoáznej vedy, ale aj ako vedy vôbec, marxistickú sociológiu z toho nevynímajúc. Pre tento postoj, ktorý sa vyznačuje vulgarizujúcou interpretáciou Marxovho učenia, je charakteristické zanedbanie reálneho sociologického obsahu marxistickej teórie, čo napokon vyúsťuje v jej redukcii na teóriu tried a triednych vzťahov, s čím sme sa stretli aj v akademickej sociológii.

Napriek svojej zjavnej sympatii s marxizmom radikálni sociológovia práve ignorujú jeho jedinečný prínos pre formovanie a rozvoj sociológie ako vedy od samých začiatkov jej existencie a zamlčujú úspechy marxistickej sociológie v socialistických krajinách v posledných rokoch, kde sme svedkami vzorného spojenia jej revolučnosti a vedeckosti.

Podľa nášho názoru každá zo spomenutých koncepcií v podstate sa usiluje o deformáciu sociologického dedičstva K. Marxa a zasluhuje dnes zvýšenú kritickú pozornosť zo strany sociológov-marxistov.

K některým projevům empirismu v československé sociologii a metody jeho překonávání [dr. Alexander Fazik, CSc., Vojenský historický ústav, Praha]:

Jedním z problémů, který má klíčové místo ve vědeckém poznání, je vztah teorie a empirie. Je proto logické, že se stal centrem pozornosti i našeho sjezdu a sympozia. Na správném řešení tohoto vztahu vždy závisela schopnost marxisticko-leninské vědy řešit vznikající problémy v revolučním přetváření světa. Síla marxisticko-leninského učení obsažená v dílech K. Marxe, B. Engelse a V. I. Lenina spočívá i v tom, že je doceňována jak teorie, tak i empirie.

Jakákoliv absolutizace jedné s uvedených stránek nutně vede k deformacím, k chybám a omylům. V. Biřák již na říjnovém zasedání ÚV KSČ v roce 1972 poukázal na důsledky vyplývající z podcenění teorie v naší straně v předkrizovém období. Dnes je všeobecně známo, že absolutizace empirického poznání měla neblahý vliv na další rozvoj sociologie v šedesátých letech. Začátek sedmdesátých let je tedy mimo jiné poznamenán i tím, že bylo nutné překonávat dědictví sociologického myšlení šedesátých let, očistit marxisticko-leninskou sociologii od nesprávných vlivů. Jednou z důležitých cest překonávání plochého empirismu v naší sociologii bylo posilování metodologie, jak ji koncipovali klasikové marxismu-leninismu.

Z děl klasiků marxismu-leninismu vyplývá, jak důležitou roli při poznávání společenské skutečnosti měla analýza faktů a údajů. Klasikové nikdy nezůstávali jen u prostého hromadění praktických zkušeností faktografického materiálu, ale důkladně jej prostudovali, třídili, zkoumali a vyvozovali závěry pro revoluční činnost. To bylo konečně v souladu s principem tvořivého uplatňování jednoty teorie a praxe. V. I. Lenin zdůrazňoval, že v politice, stejně jako v každém jiném oboru, musí být postupováno od jevu k podstatě, od jednotlivých dílčích faktů, zkušeností k jejich podstatným souvislostem a na základě toho potom určovat směrnici pro další postup. Ve stati *Objektivní údaje o síle různých směrů v dělnickém hnutí* V. I. Lenin ukazuje, jak je možné pracovat s údaji, jakým způsobem je ověřovat a jakým způsobem je využívat při objasňování třídního boje. (5)

Základními znaky empirické sociologie jsou: orientace na hromadění údajů a faktů, jejich přeceňování, dále přeceňování technik a metod sociologického výzkumu, napodobování nebo přebírání modelů přírodních věd, mechanické přenášení jejich pojmového aparátu do sociální vědy. Empirická sociologie byla a je svou povahou ateoretická, statická a nehodnotící věda. Jednotlivé stránky této empirické sociologie vystupují v různých etapách vědeckého poznání různě. Jednou dochází k přeceňování údajů, jindy se přeceňují techniky atd.

Ve svém vystoupení se zaměřuji spíše na leninské pojetí a přístup k faktům.

Chci zdůraznit, že objasnění dialektického vztahu teorie, empirie a praxe ve společenských vědách umožňuje zajistit nejen exaktnější postup, ale i vyšší úroveň efektivity vědecké práce. Jen gnozeologicky hodnotné fakty a údaje mohou lépe sloužit pro potřeby řídicích struktur ve společnosti a pozitivně ovlivňovat řešení závažných a aktuálních úkolů, které vyplývají ze závěrů XVI. sjezdu KSČ.

V sociologickém a empirickém výzkumu má třídění zjištěných údajů podle určitých znaků zásadní význam, protože pravdivé zobecnění předpokládá vy-

(5) Viz Lenin, V. I.: *Vybrané spisy, sv. I.* Praha, Svoboda 1950, s. 706—710.

loučení toho, co je náhodné, bezvýznamné, nepodstatné a netypické pro zkoumaný jev. Mnohá chybná zobecnění bývají způsobena právě nesprávným výběrem a analýzou faktů a údajů. Naším hlavním cílem při zkoumání všech jevů a problémů ve společnosti je, abychom předkládali řídicím orgánům jen takové fakty, které mají vysokou gnozeologickou hodnotu a jejich využívání vede ke zvýšení „efektivnosti řídicí práce, umožní racionalizovat metody práce a vymýtit byrokratismus a papírování.“ (6)

Avšak podmínkou úspěšného zkoumání je vždy tvůrčí využití marxisticko-leninské metodologie. Pro oblast sociologie, která se zabývá sociálními jevy a problémy skupin a kolektivů, to platí dvojnásob.

Jedinou osvědčenou metodou, jak lze překonávat empirismus v oblasti gnozeologie, je hluboké zvládnutí teorie marxismu-leninismu, hluboká znalost metodologie a její tvůrčí uplatnění na všech úrovních sociologického a vědeckého poznání.

Ve vztahu teorie a praxe Lenin vždy vyzdvihoval metodologické hledisko: „... nelze být ideovým vůdcem bez... teoretické práce, jako jím nemůže být ten, kdo tuto práci nevěnuje požadavkům dne, kdo nepropaguje výsledky této teorie mezi dělníky a nepomáhá při jejich organizování.“ (7) Takto chápáná jednota teorie a praxe není něčím, co by se vztahovalo jen na ona dávno minulé léta. Má aktuální platnost.

Shromažďování faktů nesmí být, jak zdůrazňoval V. I. Lenin, samoúčelné: „V oblasti společenských jevů je nejrozšířenějším, ale nejméně průkazným způsobem vytrhávání jednotlivých drobných faktů, hraní si na příklady. Vybírat všeobecné příklady, to nedá žádnou práci, ale také to nemá žádný význam, leda jen čistě záporný, protože všechno závisí na konkrétních historických podmínkách jednotlivých případů. Fakty, vezmeme-li je v jejich celku, v jejich souvislosti, nejsou jen „tvrdošíjná“, ale naprosto dokazatelná věc. Drobné fakty, vytržené z celku, bez souvislosti, kusé a nepodložené, to je hříčka nebo ještě něco horšího.“ (8)

Lze plně souhlasit s tezí, že důležitou podmínkou rozvoje vědeckého poznání, a v oblasti sociálních věd to platí dvojnásobně, je vytvoření sociálního klimatu, v němž je prostor pro tvůrčí diskusi. Tam, kde tato podmínka chybí, nelze očekávat výraznější pozitivní úspěchy v rozvoji teorie. Americký fyzik, profesor Kolumbijské univerzity B. Couch, (9) považuje vytvoření sociálního klimatu za klíč k problémům vědy a podmínku pro její rozkvět. V jeho výroku, že tato podmínka v USA chybí, je zřetelně obsažena i kritika této společnosti.

Výzkum aktuálních otázek výstavby rozvinuté socialistické společnosti v Československu bude v mnohém záviset na úrovni společenských věd. Jejich rozvoj — jak zdůraznil XVI. sjezd KSČ — se neobejde bez tvůrčích diskusí, kritického ovzduší, bez smělého hledání a zejména zásadového stranického přístupu. (10) Jde o vytvoření takového společenského klimatu, které umožní vědě rozhodněji vstupovat do zápasu naší strany, která na svém sjezdu vytyčila náročné úkoly v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti.

(6) *Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu KSČ a další úkoly strany*. Praha, Svoboda 1981, s. 28.

(7) Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. I. Praha, Svoboda 1951, s. 311.

(8) Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 23. Praha, SNPL 1957, s. 289.

(9) Porovnej: Volkov, G. N.: *Sociológia vedy*. Bratislava, Pravda 1971, s. 234.

(10) *Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu KSČ a další úkoly strany*. Praha, Svoboda 1981, s. 39.

Současné úkoly výstavby naší společnosti a zejména řízení národního hospodářství a ideologické práce znovu aktualizují jednu ze základních otázek sociologie — otázku vztahu mezi nadindividuálně platnými a formulovanými požadavky společenského rozvoje a vnitřními, sociálně diferencovanými a neopakovatelnými pohnutkami jednání jednotlivých členů společnosti. Tento protiklad je obvykle postihován jako rozdíl mezi společensky žádoucím a osobně žádaným, mezi tím, co jedinec zná jako preferovatelné, a tím, co si skutečně přeje, tedy mezi znalostí vnějších orientací a připraveností jednat. Řešení tohoto problému, který lze stručně shrnout jako problém vztahu institucí a motivací, by výrazně přispělo k prohloubení prakticky aplikovatelného poznání různých mechanismů řízení i otevřených možností a stávajících překážek zvyšování efektivnosti jejich působení. Pomohlo by též rozšířit naše dosavadní poznatky o mechanismy utváření sociálně třídní struktury a prohlubování vedoucí úlohy dělnické třídy naší společnosti z hlediska vztahu mezi řídicími pracovníky, reprezentujícími určité společenské a podnikové požadavky, a výkonnými pracovníky, kteří tyto požadavky přijímají nebo by měli přijímat za své.

Na rozdíl od starší buržoazní sociologie se nedomníváme, že vztah institucí a motivací je samočinně zprostředkován socializačními vlivy výchovných institucí a že funkční nezbytnost určitých organizačních výstupů nachází svůj přirozený odraz v individuálních potřebách a jejich normativně podmíněném uspokojování příslušnými institucionalizovanými formami činnosti. Víme však, že právě neantagonistické uspořádání socialistické společnosti umožňuje dosahovat principiálního souladu mezi zájmy celé společnosti, jejích skupin a organizací i jednotlivých členů. Hodláme proto empiricky zjišťovat, jakými prostředky lze prosazovat stále vyšší míru vzájemného překrývání množiny společenských norem s množinou individuálních motivů. Praktické využívání dialektiky řízení i sebeřízení na nejrůznějších úrovních je významnou podmínkou zvyšování iniciativy a účasti pracujících na usměrňování výrobních a společenských procesů.

Instituce chápeme jako nejvýznamnější regulační instance, působící na úrovni sociologického zkoumání společnosti, motivaci jako obdobnou instanci, působící na úrovni individuálně psychologické. Na rozdíl od okamžité motivace jsou empirickému šetření metodologicky přístupnější postoje, vyjadřující připravenost k motivovanému jednání v určitých, obvykle typizovatelných, standardně se opakujících, a tedy institucionalizovaných situacích, a hodnoty či hodnotové orientace, vyjadřující dlouhodobě platná individuální kritéria rozhodování, volby určitého způsobu jednání v širším spektru životních činností. Hodnoty a hodnotové systémy představují současně jak krystalizaci zkušenosti společenské nebo skupinové, včetně zkušenosti třídní, tak krystalizaci individuální životní zkušenosti. Kolektivní organizace zkušenosti právě tím, že prvotně určuje výběrovou organizaci zkušenosti každého jedince, představuje významný spojovací článek mezi působením institucí a motivací. Na sociálně psychologické úrovni zprostředkovává toto propojení zejména proces komunikace, jehož nejvýznamnější součástí představuje z tohoto hlediska přenos sociální informace. Právě tento mechanismus zajišťuje — ve svém souběžném vlivu na kognitivní i motivační struktury — skupinové prosazování cílů a hodnot platných ve společnosti nebo v jednotlivých organizacích — internalizovaných členy společnosti jako součást jejich motivace.

Zejména vzhledem k regulačnímu významu institucí a motivací představuje taková informace míru organizovanosti, negace, entropie a nejistoty. Anti-entropický charakter norem je však obvykle oslabován rozpory mezi norma-

tivním určením společensky přijatelných prostředků, sloužících k dosahování určitých cílů, a samotnou formulací těchto cílů, přetrváváním normativních struktur v relativní nezávislosti na původních a dále se měnících podmínkách jejich vzniku i jejich osamostatňováním jako téměř samoučelných dalších cílů. Dialektika dvojznačného fungování institucí a jejich často vnitřně protikladné hierarchie spočívá v tom, že instituce působí jako nadindividuálně platné a pro členy společnosti závazné normativní regulativy jen potud, pokud jsou jako takové většinou členů společnosti, v jejich běžném každodenním vědomí, respektovány.

Při nevyjasněnosti stanovených cílů se tendence k nedoceňování významu institucí projevuje jak u řídicích pracovníků, kteří v nich spatřují hlavní zdroj omezování možnosti iniciativního jednání organizací, tak u výkonných pracovníků, především příslušníků dělnické třídy, kteří tento problém uvádějí zejména v souvislosti s nedostatečnou stimulací, bariérami inovace a omezenými možnostmi realizace uznávaných hodnot.

K hlavním poznatkům z některých novějších empirických šetření patří zjištění rozporu mezi hodnotovými orientacemi, vyjadřujícími obecně pozitivní vztah k naší socialistické společnosti, a kritickými postoji ke konkrétní situaci. Tato kritičnost, vyjadřující v pozitivní reformulaci vyšší, přinejmenším potenciální společensko-politickou angažovanost a poukazující na rezervy skryté v organizaci výroby společnosti, je v mnoha případech vysvětlitelná právě nepřiměřeným působením institucí nebo informací o nich.

Výzkum vztahu mezi významem a využitelností institucí a motivací v současné společenské praxi, nebo v užším smyslu mezi praktickou institucionální regulací a motivující informací by se měl zabývat i takovými, naší sociologií dosud neprozkoumanými otázkami, jako je proces sociálního srovnávání a překonávání kognitivní disonance při přijímání či odmítání určitých informací, vliv interpersonálních vztahů na proces rozhodování v řídicích i výkonných funkcích, působení stereotypů a symbolů v organizačním prostředí, možnosti tzv. propagace institucí, dvoustupňový tok informace od hromadných sdělovacích prostředků přes referenční skupiny k jedinci apod.

Kritika „dialektického smeru“ v buržoáznej sociológii (dr. Eva Latferová, Ústav marxizmu-leninizmu Univerzity Komenského, Bratislava):

Súčasná buržoázna spoločenskovedná teória, medzi ktorými zaujíma význačné miesto aj sociológia, plnia dôležitú funkciu v pôsobení na spoločenské vedomie, na tvorbu svetonázoru, sú súčasťou širokej ideologickej ofenzívy, zameranej predovšetkým na upevnenie pozícií kapitalistického spoločenského systému. Rozličné sociologické teórie majú vždy svoj triedny charakter: sú ideologickou reflexiou politického i ekonomického postavenia spoločenských tried v kapitalistických krajinách, „... sú výrazom toho, ako samotná buržoázia chápe svoju spoločnosť...“ (11)

Obvykle ich autori zámerne koncentrujú pozornosť na javy povrchové, často krát kvantitatívneho charakteru, v lepšom prípade odrážajú funkcionálne väzby medzi určitými znakmi javov, ale málokedy prenikajú do samotnej podstaty sporných javov v mechanizme kapitalistickej spoločnosti. Postrádajú analýzy príčinných súvislostí, odhalenie zákonov a zákonitostí platných pre tento typ spoločnosti.

Tieto črty sú príznačné aj pre tzv. „dialektickú sociológiu“ — smer, ktorý

(11) Bjonis, A. — Rajcheľt, D.: *Buržuaznyje koncepcii obščestva i dejstvitel'nosti*. Moskva, Progress 1980, s. 37.

vznikol síce na európskej pôde — vo Francúzsku — ale odozvu našiel najmä v Spojených štátoch.

Čím sa vyznačuje tento smer buržoáznej sociológie? Kto sú jeho predstavitelia?

Duchovným otcom „dialektickej sociológie“ je dnes už nežijúci francúzsky sociológ ruskej proveniencie — Georges Gurvitch.(12) Tento teoretik vypracoval svojskú, pomerne zložitú, no vnútorne rozpornú koncepciu sociálnej reality, ktorá sa opiera o zaujímavú, ale súčasne veľmi problematickú metodológiu. Svojím prístupom ku skúmaniu javov sociálnej reality snaží sa zbaviť sociológiu jednostranného empirizmu, ktorý bol príznačný pre predvojnovú i povojnovú americkú a prevážnu časť európskej sociológie.(13) Naproti tomu presadzuje orientáciu na budovanie „veľkého teoretického systému“ v štýle A. Comtea, M. Webera, E. Durkheima a ďalších, a do veľkej miery pod vplyvom Marxovým. Tento vplyv sa odráža najmä v použití vlastnej metódy skúmania, ktorou je metóda *dialektická*. Avšak Gurvitchom postulovaná dialektika, zbavená materialistickej podstaty, sa stala vnútorne protirečivou, eklekticky interpretovanou metódou.

Jej hlavnú úlohu vidí Gurvitch v konštruovaní konceptuálneho aparátu a na základe poznávacej funkcie v tvorbe vedeckých výpovedí o objektoch sociálnej reality. No pôsobnosť tejto metódy ohraničuje len na objekty sociálnej skutočnosti a popiera jej funkciu v prírode. V snahe zbaviť svoj prístup akejkoľvek väzby na ideovú, filozoficko-ontologickú osnovu, vyzdvihuje Gurvitch svoju „neutralistickú“ pluralistickú pozíciu, čo sám považuje za významnú prednosť takto ponímanej metódy. Spojenie dialektiky s určitým filozoficko-gnozeologickým či antropologickým stanoviskom podľa jeho názoru vraj vyúsťuje v dogmatizmus, čomu sa on chcel vyhnúť.(14)

Týmto spôsobom však deformoval dialektiku na formálno-logickú metódu, ktorá disponuje síce radom tzv. „dialektických“ operácií, má rozličné atribúty, dokonca ju spája so špecifickým druhom empirizmu — v podobe tzv. „dialektického hyperempirizmu“. No v konečnom dôsledku vystupuje takto chápaná dialektika ako ontologicky neutrálna a gnozeologicky pluralistická metóda.

Gurvitchom vypracované kategórie dialektiky ťažko nachádzajú praktické uplatnenie v aplikácii na javy sociálnej reality. Jeho prístup je totiž poznačený singularizmom a krajným relativizmom. Tento relativizmus sa odráža v špekulatívnom poňatí filozofie a sociológie ako vedy vôbec.(15)

Ohraničenosť uvedenej „dialektickej“ metódy je daná i tým, že spomedzi zákonitostí marxistickej dialektiky uznáva len platnosť zákona o jednote a boji protikladov, pričom popiera spojitosť materialistického chápania vývoja so všetkými zákonitosťami Marxom rozpracovanej dialektickej metódy. Odmietavo sa stavia Gurvitch i voči exploratívnym možnostiam dialektiky, naopak zdôrazňuje jej obmedzenosť a spochybňuje vôbec existenciu zákonitostí v spoločenskom živote. Preto nahradzuje kauzálnu súvislosť a väzby vo výklade javov sociálnej reality väzbami funkcionálnymi, resp. tzv. „tendenčnými pravidelnosťami“.(16)

(12) Narodil sa r. 1894 v ruskom Novorossijsku, zomrel v r. 1965 v Paríži.

(13) Máme na mysli obdobie pred a po II. svetovej vojne — v USA a v západoeurópskych krajinách.

(14) A tento dogmatizmus vyčíta najmä Marxovi kvôli spätosti dialektiky s materialistickým chápaním dejín. Blížšie v: Gurvitch, G.: *Etudes sur les classes sociales*. Paris, Gouthier 1966.

(15) Blížšie v: Gurvitch, G.: *Traité de Sociologie, I*. Paris, Presses universitaires 1967.

(16) Blížšie v: Gurvitch, G.: *Déterminismes sociaux et liberté humaine*. Paris, Presses universitaires de France 1962.

Spomenuté atribúty tejto nanajvýš špekulatívnej metodológie sú organicky späté so zvláštnym poňatím sociálneho determinizmu (niekedy hovorí o tzv. „sociologickom determinizme“), založeným na relativizácii obsahov jednotlivých skúmaných javov. Týmto sa samozrejme výrazne líši od Marxovho, podľa Gurvitcha „jednostranného“ determinizmu ekonomického faktora v učení o vývine spoločnosti.

Celý uvedený komplex obmedzení, charakterizujúci metódu „dialektického hyperempirizmu“ sa nevyhnutne odrazil v deformujúcom spôsobe popisu a analýzy každého sociálneho javu.

Stavebnou bunkou, východiskovým pojmom celého sociologického systému Gurvitcha je tzv. „totálny sociálny jav“, ktorý vymedzuje súčasne ako predmet skúmania sociologickej vedy vôbec. (17)

Charakteristickou črtou totálneho sociálneho javu je mnohodomenzionalita a štruktúrovanosť do tzv. „hlbkových rovín“ (ktorých je údajne desať), z čoho pochádza aj pomenovanie tejto sociologickej koncepcie ako „hlbkovej sociológie“. Hlbkové škálovanie javov spolu s ich tzv. horizontálnym aspektom tvoria vlastne dve základné dimenzie kategórie totálneho sociálneho javu. Najproblematickejšie na tejto koncepcii je uplatnenie tohto pojmu na konkrétne javy a procesy sociálnej skutočnosti: používa ho totiž tak vo vzťahu k tzv. mikrojavom (t. j. „formám sociability“ ako najelementárnejšej jednotky sociálnej reality), ako aj vo svojej „makrosociológii“ — na analýzu spoločenských tried, skupín, globálnych spoločností.

Hmlistým a vnútorne rozporným vyjadrením „totalitného prístupu“ k sociálnym javom unikli mu skutočné, objektívne kontextuálne väzby sociálnych javov na ďalšie objekty sociálnej reality, ako aj ich podmienenosť javmi spoločenskej základne.

Táto sociologická teória neposkytuje nielen jednoznačné teoretické východiská a konzistentnú neprotirečivú metodológiu, ale ani operatívne definície na úrovni sociotechniky. Prejavuje sa v nej výrazne eklekticizmus, prvky metafyzičnosti, intuitivizmus, psychologizmus a sociologický pluralizmus.

Napriek tomu, že táto koncepcia a metodológia bola kritizovaná Gurvitchovými súčasníkmi z radov nemarxistických sociológov, ako aj pochopiteľne predstaviteľmi marxistickej sociológie, jednako s odstupom času sa k nej vracali, hľadajúc novú metódu výkladu sociálnych javov. Mala ňou byť Gurvitchom „vylepšená“ dialektická metóda, podľa ich názoru prekonávajúca „jednostrannosť“ marxistickej metodológie. V tomto duchu rozpracovali svoje koncepcie predovšetkým Gurvitchov nasledovník P. Bosserman, ďalej Berger, Luckman, Horowitz na americkej pôde a spomedzi Francúzov sa najvýraznejšie prejavuje u C. Balandiera. (18)

Ich úsilie nemožno kvalifikovať ako prínos pre rozvoj skutočne dialektickej metódy: tá je totiž len jedna — je to marxistická dialektika, ktorá umožňuje vedecky objektívne poznávať podstatu javov a procesov prírodnej i spoločenskej reality.

Výuka a pedagogická príprava sociológů (doc. dr. Antonín Vaněk, DrSc., katedra marxisticko-leninské sociologie Univerzity Karlovy, Praha):

Opětovné zavedení výuky marxisticko-leninské sociologie na vysokých školách po krizovém období, v němž část sociológů zklamala politicky i odborně,

(17) Presná definícia v.: Gurvitch, G.: *La vocation actuelle de la sociologie*, I — *Vers la sociologie différentielle*. Paris, Presses universitaires de France 1957, s. 17.

(18) Najúžšie nadväzuje na Gurvitchov odkaz P. Bosserman: *Dialectical Sociology. An Analysis of the Sociology of G. Gurvitch*. Boston — Massachusetts, Porter Sargent Publisher 1968.

je důkazem, že strana podporuje přípravu nové sociologické generace, která je svou ideově odbornou prací spjata s její politikou a se socialismem. Výrazem této podpory a skutečné péče je postupná institucionalizace kateder marxisticko-leninské sociologie na třech univerzitách — na Univerzitě Komenského, na Univerzitě J. E. Purkyně a na Univerzitě Karlově, kde se připravují absolventi oboru marxisticko-leninské sociologie.

Kádrové budování kateder na těchto univerzitách probíhalo postupně, na základě veřejných konkursů a pod přímým vlivem nomenklaturních orgánů. Tím byla současně vyjádřena velká politická i morální podpora novým pracovištím, která vznikala na filozofických fakultách. Kontrola pedagogické činnosti prováděná komisí expertů a oborovou radou i probíhající komplexní hodnocení potvrzují, že učitelé kateder sociologie si uvědomují svou velkou odpovědnost za výchovu marxisticky orientovaných sociologů a že začínají úspěšně rozvíjet vědecko-výzkumnou činnost zaměřenou především na tvorbu nezbytných učebních textů.

Zájem absolventů středních škol o studium čtyřleté jednooborové sociologie v denním studiu a v pětiletém studiu při zaměstnání je značný a několikanásobně převyšuje možnosti vysokých škol i dosud známé potřeby společenské praxe. V některých ojedinělých případech se však ještě setkáváme na některých pracovištích s neodůvodněnou nedůvěrou k absolventům sociologie. Je to především důsledek toho, že tato fronta politicky i odborně selhala nejen v krizovém období, ale již v období masového rozvoje sociologie v Československu po roce 1965, kdy se sociologie „osamostatnila“ od marxismu-leninismu a přijala pod záminkou rozvoje empirického bádání koncepci buržoazní, zejména americké sociologie.

Příprava dnešních studentů probíhá plně na bázi marxismu-leninismu, je zajištěna jednotným učebním plánem, jednotnými a celostátně závaznými osnovami a používáním jednotné literatury, která je vydávána na základě schváleného edičního programu. Do tvorby nových učebních pomůcek jsou zapojeni rovněž odborníci z jiných sociologických pracovišť, například z Vysoké školy politické ÚV KSČ a z ústavů marxismu-leninismu ÚV KSČ, ČSAV a vysokých škol. Je v zájmu studentů, aby proces tvorby učebních textů byl urychlen.

Studium marxisticko-leninské sociologie je zakončeno závěrečnou státní zkouškou, která sestává z obhajoby diplomové práce v rozsahu 80—100 stran, z ústní zkoušky z marxismu-leninismu a ze sociologie, tj. z marxisticko-leninské sociologické teorie, z dějin sociologie (československých a mezinárodních), z metod a technik sociologického výzkumu.

Po ukončení studia se mohou absolventi sociologie přihlásit k rigoróznímu řízení a po úspěšném absolvování zkoušek z historického materialismu, z marxisticko-leninské sociologické teorie a z jednoho volitelného sociologického předmětu širšího vědního základu (19) získat titul doktora filozofie (PhDr.) v oboru 61-21-8 — marxisticko-leninská sociologie. K rigoróznímu řízení se nepřikládá písemná práce. Absolventi, kteří dříve nevykonali státní zkoušku z marxismu-leninismu, ji vykonají v rámci rigorózního řízení. Na katedře marxisticko-leninské sociologie na Univerzitě Karlově lze skládat kandidátské zkoušky a obhajovat kandidátské dizertace.

(19) Záměry o rigorózní řízení v oboru 61 — 21 — 8 může volit jeden z těchto oborů: vývoj marxisticko-leninského sociologického myšlení; dějiny české a slovenské sociologie; dějiny buržoazní sociologie; marxisticko-leninská teorie tříd a sociální struktury; sociologie politické činnosti, veřejného mínění a propagandy; teorie řízení, sociálního plánování a sociální personalistiky; socialistický způsob života, rodiny a mládeže; sociologie kultury; sociologie venkova a zemědělství; metody a techniky sociologického výzkumu, statistika, strojové zpracování dat.

Absolventi sociologie nastupují převážně na tato pracoviště: průmyslové podniky (kádrové a personální útvary, jako podnikoví sociologové), ústavy ČSAV, resortní ústavy ministerstev, krajské a okresní národní výbory, aparát společenských organizací, kulturní zařízení a instituce, manželské poradny, oblast sociální péče, sdělovací prostředky. Jestliže během studia absolvují pedagogické minimum, nastupují jako učitelé středních škol.

V letošním školním roce bude ukončen cyklus čtyřletého studia a to bude dávat podněty k zamyšlení nad první etapou přestavby studia, která započala ve školním roce 1978/79. První zkušenosti naznačují, že v následujícím období bude nutno přehodnotit učební program i osnovy na základě potřeb praxe a provést určité úpravy. Vítanou pomocí by byly iniciativní návrhy absolventů i ostatních sociologických odborníků, resortů a centrálních institucí.

Rozbor nově přijímaných studentů do prvních ročníků ukazuje, že se v posledních dvou letech zvýšila feminizace, a to nejen v důsledku toho, že obdoba tendence se projevuje již na gymnáziích, ale také proto, že děvčata mají lepší studijní výsledky jak na středních školách, tak při přijímacích zkouškách. Představy studentů středních škol o sociologii a o jejích skutečných možnostech v rámci ostatních společenských věd jsou při přijímacích zkouškách neúplné a nepřiměřené a proto bude nutno uvážit různé formy informovanosti, například prostřednictvím Československé sociologické společnosti, neboť — jak se zdá — předmět občanská nauka tuto funkci neplní.

K otázce vztahu ideologie a metodologie v sociologii (doc. ing. František Zich, CSc., katedra marxisticko-leninské sociologie Vysoké školy politické ÚV KSČ, Praha):

V odborné literatuře i ve výzkumné praxi se zdůrazňuje jednotu ideologického a metodologického v marxistické sociologii. Avšak metodologické principy marxistické sociologie nejsou důsledně dováděny do nižších rovin sociologického poznání. Současná praxe provádění sociologických výzkumů stále ještě trpí určitou formálností při využívání těchto principů. Přitom právě prohloubení metodologické úrovně poznávání v sociologii je předpokladem pro intenzivnější využívání sociologické informace pro praxi. Problém ideologického obsahu marxistické sociologie se tak promítá nejen do zjevné stranickosti této vědy jako celku, ale v současné době především do vlastní poznávací činnosti a do jejího vztahu k praxi budování rozvinuté socialistické společnosti.

Sociologie funguje ve společnosti jako relativně samostatný ucelený systém poznání a její vstup do řídicích procesů se nerealizuje jen parciálními poznatky, ale celým jejím komplexem. Na různých rovinách řízení, a to ve svém aspektu ideologickém i metodologickém. Intenzivnější vstup sociologického poznání do řízení a zejména politického řízení společenských procesů předpokládá konzistentní fungování třídního principu jako rozhodujícího hodnotícího hlediska ve všech rovinách sociologického poznání. Soulad teoreticko-ideologické báze musí proto existovat nejen v jednotlivých krocích sociologického výzkumu, ale také mezi výstupem z tohoto výzkumu a obecnou teorií společenského vývoje, jež je teoretickým základem vlastního politického řízení společnosti. Touto obecnou teorií je marxismus-leninismus. V praxi sociologického bádání to znamená respektování metodologických principů dialektického materialismu, prohlubování konceptuální jednoty různých úrovní sociologického poznání a neustálé ověřování tohoto poznání v revoluční přetvářející praxi výstavby rozvinuté socialistické společnosti.

Jde o složité úkoly dalšího rozvoje marxistické sociologické metodologie a teorie. Jejich řešení je však předpokladem pro prohloubení ideologické jed-

noznačnosti badatelské činnosti: Tyto úkoly kladou mimořádné požadavky na odborné sociologické kádry.

Je důležité, aby celá tato oblast poznání byla nedílnou součástí výchovy a vzdělávání politických a řídicích pracovníků. K tomu směřuje i činnost nově založené katedry sociologie na Vysoké škole politické ÚV KSČ v Praze.

K úloze sociologie v ideologickém boji o vědecký světový názor (Ing. Lubomír Vacek, CSc., Ústav pro výzkum veřejného mínění při FSÚ, Praha):

Revoluční zkušenosti i vědecké poznatky nás poučily, že jádrem procesu přeměny myšlení a vědomí — a tím i chování — lidí je přeměna jejich světového názoru, eliminace vlivu buržoazního, idealistického světového názoru a osvojení vědeckého světového názoru.

Klíčové místo světového názoru v duchovním životě i v praktické činnosti lidí zavazuje všechny, kdo se podílejí na utváření společenského vědomí socialistické společnosti, aby usilovali o jeho formování v duchu socialistických ideálů, životních hodnot a morálních norem. Zavazuje i sociology, aby systematicky a vytrvale na základě vědeckých postupů, dostupných metod a technik, společně s vědecko-výzkumnými pracovníky dalších společenskovědních oborů, analyzovali všechny společenské souvislosti objektivní existence světového názoru občanů, jeho formování a osvojování a jeho vlivu na chování lidí.

Světový názor se stal předmětem zájmu československých sociologů již dříve, ale teprve nedávno, před několika lety, se objevily pokusy o jeho zevrubnější a komplexnější sociologické studium.

Do popředí vystoupila nutnost získat relativně přesný přehled o skladbě světového názoru. Jedním z předních úkolů marxistických sociologů se stala *komplexní analýza světónázorové struktury československé populace* a jejích jednotlivých tříd a skupin. Šlo o to poznat rozsah a hloubku osvojení vědeckého světového názoru a také sílu vlivu idealistického, nevědeckého světového názoru a jeho různých typů.

K poznání světónázorové struktury může významně přispět výzkum a studium veřejného mínění jako druh sociologického výzkumu. Šetření, která byla realizována v některých institucích, zejména v Ústavu pro výzkum veřejného mínění v Praze, dokazují, že nastoupená cesta je schůdná a perspektivní.

Závažným krokem v přípravě těchto výzkumů bylo stanovení filozoficko-sociologické charakteristiky dialekticko-materialistického a idealistického světového názoru a jeho jednotlivých typů. Pomineme-li problematiku stupně reprezentativity výběrového souboru občanů, organizace výzkumu, průběhu standardizovaného dotazování, postupů zpracování dat, jejichž přesnost a správnost garantuje výzkumná instituce, jeví se hlavním problémem právě *výběr ukazatelů charakterizujících typy světového názoru* a s tím spojená konstrukce souboru testů, včetně formulování otázek a alternativ odpovědí.

Kritériem pro zjištění stupně identifikace s určitým typem světového názoru se ve výzkumech ÚVVM stal soubor téměř čtyř desítek vybraných tezí, jednoduchých vět, s nimiž měli dotázaní vyjádřit souhlas nebo nesouhlas, popřípadě měli sdělit nerozhodnou odpověď. Přibližně polovina vět byla z hlediska marxismu správných, polovina nesprávných. Takovými větami byly například: „Lidi si vážíme podle jejich práce, charakteru a znalostí“, „Každé společenské násilí a donucení je špatné“, „Správné a dobré je to, co slouží zájmům socialismu“, „Každý má vždy svou pravdu“.

Stanoviska občanů k jednotlivým tezím umožnila provést charakteristiku jejich světónázorového zaměření, k němuž se respondent více či méně přibližuje, popřípadě kolísá mezi dvěma nebo více typy.

Výzkumy empiricky potvrdily, že většina lidí nemá světonázorové přesvědčení dostatečně vyhraněné a skupiny nositelů určitých typů světového názoru se navzájem prolínají. Proto je správné hovořit spíše o tendencích světového názoru a diferencovat mezi vyhraněným a méně vyhraněným názorem.

Výsledky několika výzkumů prokázaly, že *vědecký světový názor pevně zakotvil u značné části dospělé populace ČSSR*. Stále více lidí rok od roku přijímá vědecký světový názor za svůj. Je důležité, že si jej osvojuje především mladá generace.

Významné poznatky přinesla data o zaměřenosti občanů k jednotlivým typům idealistického světového názoru. Jde především o *vlivy religiózního zaměření občanů*. Data ukazují, že k náboženskému světovému názoru se v ČSSR hlásí přibližně pětina občanů. Existují však velké difference podle věku, území a vzdělání. Náboženské tradice a přesvědčení mají silné kořeny, z jejichž pout se úspěšně daří osvobozovat především mladou generaci.

Širší vliv, rozsah a intenzitu (nikoli však takovou vyhraněnost) než stanoviska náboženská mají v naší populaci *buržoazně liberalistické tendence, projevy abstraktního humanismu, falešné demokracie a pacifismu*. Liberalistické, nezásadové myšlení a jednání má u nás silné tradice, mnohokrát se projevilo v politickém životě státu a působí nemalé starosti i dnes. Liberální smýšlení velké části našich občanů je brzdou našeho rozvoje, ztěžuje řízení a výchovu lidí často pod rouškou demokratického přístupu a dobrého vztahu k lidem. Naše sociologie by měla analýze liberalistických tendencí, jejich vlivu a boji proti nim věnovat podstatně větší pozornost než dosud.

V určité míře se zejména mezi mladými lidmi projevují i *tendence maloburžoazního individualismu a anarchismu*. Mezi některými skupinami obyvatel působí i *buržoazní pragmatismus, utilitarismus a egoismus*.

Vliv všech těchto buržoazních tendencí nelze podceňovat. V ideovém boji s nimi musíme počítat a k jejich odstranění zaměřit veškeré úsilí v procesu komunistické výchovy.

Boj o vědecký světový názor, boj o jeho osvojení stále širším okruhem občanů, je výraznou součástí boje dvou světových soustav. Sociologie může nemalým dílem přispět k jeho řešení a tím i k dovršení procesu socialistické přeměny naší společnosti.

Kriminologické výzkumy a ideologický boj (dr. Gustav Přenosil, Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, Praha):

Kriminologie jako jedna ze společenských věd má své významné místo v současném ideologickém zápasu dvou světových soustav.

V buržoazní kriminologii je řada směrů, které mají dlouhou tradici. Například kriminologie orientovaná sociologicky, antropobiologicky, psychologicky či psychiatricky. Jednotlivé směry buržoazní kriminologie popírají spojitost zločinnosti se sociálně ekonomickou formací a hledají základní zdroj zločinnosti v biologii nebo v psychice člověka. Sociologické pojetí v buržoazní kriminologii například považuje zločinnost za stálý a v jistém smyslu i užitečný prvek sociálního života (E. Durkheim).

Rozšířená je kriminologie interakcionistická (N. Becker, D. Matza) a klinická (G. Canepa, J. Pinatel).

Podle interakcionistů chování označované jako zločinné či vůbec deviantní není takové samo o sobě, ale teprve když je tak označeno určitou skupinou. Racionální stránkou tohoto směru je například odsouzení rozsáhlého komentování trestného činu v tisku dříve než byl vynesena rozsudek. Interakcionismus však v podstatě nevysvětluje, proč má určitá skupina možnost označovat chová-

ní jiné skupiny za deviantní, opomíjí třídní a morální základy zločinnosti. Je to formální a objektivistický směr buržoazní sociologie.

Kriminologie klinická je moderním pokusem ukázat po stránce teoretické i metodologické, že pro zločinnost jsou rozhodující příčiny biologické a psychologické. Její racionální stránkou je snaha o diferencované zacházení se skupinami a s jednotlivcem. Nedostatečně však posuzuje prevenci a resocializaci jednotlivců a již vůbec není schopna řešit problém kriminality jako hromadného společenského jevu.

V posledních letech se uplatňuje hnutí tzv. nové kriminologie a antikriminologie, které má některé materialistické prvky. Tento směr obviňuje celou buržoazní kriminologii z toho, že přispívá k udržení dosavadního nespravedlivého společenského pořádku a daného „establishmentu“. Kritizuje systém kapitalistické trestní justice, policejní orgány a soudnictví, přináší mnoho důkazů o třídní zaujatosti a svévoli buržoazního soudnictví. Malou pozornost však věnuje specifickým kriminologickým problémům, kde zůstává v obecné rovině.

Úkolem marxistické kriminologie v ideologickém boji je kritika buržoazních kriminologických teorií. V posledních dvaceti letech dospěla marxistická kriminologie ke komplexním pohledům na zločinnost, které čerpají z velkého množství konkrétních empirických výzkumů, především sovětských, ale i z ostatních socialistických semí. Jde zejména o výzkumy kriminality mládeže, mladých dospělých i tzv. prekriminality, tj. protisociálního jednání osob, které nejsou vzhledem k svému věku ještě trestně odpovědné. Významné jsou výzkumy recidivy i jednotlivých druhů kriminalit, jako je například kriminalita hospodářská, násilná apod.

Základem výzkumů je stránka sociální, ale přihlíží se i ke stránce psychologické, psychiatrické, pedagogické aj. I když jsou mezi marxistickými kriminology určité rozdíly v koncepci a interpretaci některých otázek, je psychologické, psychiatrické aj. podřízeno sociálně ekonomickému.

Stav, struktura a dynamika kriminality sledované v delším časovém období v socialistických zemích vykazují stabilitu nebo snížení počtu trestných činů, především nejvyšší a střední závažnosti. Je to empirické potvrzení různé míry kriminogenosti v socialistické a kapitalistické společnosti. Je to zároveň vyvrácení konvergenčních teorií v kriminologii.

Tvrzení buržoazní kriminologie, že migrace, urbanizace, intenzivní industrializace vedou vždy ke zvýšení kriminality, je neopodstatněné. Výzkumy v socialistických zemích ukázaly, že vhodně volená preventivní opatření — ekonomická i kulturní — včetně zajištění potřeb každodenního života, nevedou ani v těžkých podmínkách ke zvýšení zločinnosti. Například v SSSR byl v některých oblastech intenzivní industrializace koeficient zločinnosti po celou dobu nižší než v celém regionu.

To ukazuje, jak socialistická kriminologie a činnost státních a společenských orgánů a organizací v socialistických zemích důsledně realizuje leninskou ideu o prevenci jako hlavním směru a nástroji omezování a posléze i odstranění kriminality v podobě masového společenského jevu. Proto je významné, že vedle plánů komplexních či koordinovaných opatření proti negativním jevům na úrovni krajů a okresů se stále více daří vytvářet a realizovat takové plány i v jednotlivých lokalitách (města, obce), v podnicích, závodech a pracovních kolektivech.

Dopis účastníkov zjazdu Ústrednému výboru Komunistickej strany Československa

XVI. zjazd KSČ postavil pred celý spoločenskovedný front náročné úlohy, ktoré vyplývajú zo strategickej línie strany — dosiahnuť zásadný obrat v prebojovaní požiadavok za vyššiu kvalitu a efektívnosť práce na všetkých úsekoch výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Pri plnení týchto úloh má dôležité miesto marxisticko-leninská sociológia ako jeden z významných nástrojov poznávania spoločenskej reality a ako disciplína, ktorá sa značnou mierou podieľa na vytváraní teoretických základov pre riadenie spoločenských procesov. K jej dôležitým úlohám preto patrí, aby vedúcim stranickým a štátnym orgánom odovzdávala čo najkvalitnejšie, teoreticky fundované a v praxi využiteľné poznatky, aby pravdivo a tvorivo rozpracúvala aktuálne otázky budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Českí a slovenskí sociológovia si plne uvedomujú svoju zodpovednosť pred KSČ, robotníckou triedou a pracujúcim ľuďom za tieto úlohy. Preto sa zišli na svojom celoštátnom zjazde, aby kriticky zhodnotili doterajšie výsledky svojej práce a zjednotili svoje sily za plnenie vytýčených úloh, za ďalšie zefektívnenie svojej vedecko-výskumnej práce, za jej ešte tesnejšie spojenie s potrebami praxe; za ešte väčšiu a všestrannejšiu angažovanosť za politiku KSČ, za zvýšenie jej ofenzívnosti v súčasnom ideologickom boji triedne rozdeleného sveta.

Chceme z tohto miesta ubezpečiť ÚV KSČ, že si vážime podmienky, ktoré dnes v našej socialistickej spoločnosti pro svoju prácu máme. Ubezpečujeme Vás, že urobíme všetko preto, aby marxisticko-leninská sociológia čestne odviedla svoj podiel pri uvádzaní záverov XVI. zjazdu KSČ do života.

Dopis účastníkov zjazdu Československému výboru obrancov mieru, Praha

Účastníci celoštátneho zjazdu československých sociológov pripájame sa k hlasom miliónov čestných ľudí tejto planéty, ktorí hovoria rozhodne „NIE!“ dobrodužnej politike reakčných imperialistických síl. Protestujeme voči plánom prezidenta Reagana a jeho administratívy premeniť Európu na ohnisko napätia, v ktorom by v prípade jadrového konfliktu mohli vyhasnúť životy miliónov ľudí. Československý ľud z vlastných skúseností pozná útrapy vojnového požiariu. Dobré vieme, čo je to vojna, s akými obetami a škodami je spojený každý vojnový konflikt. Tým viac si vážime to, že zásluhou mierovej politiky Sovietskeho zväzu a ostatných socialistických krajín už viac ako tri desaťročia Európa nepozná, čo je to vojna.

Zišli sme sa na celoštátnom zjazde sociológov, aby sme zhodnotili doterajšiu úroveň poznania spoločenských procesov a možností, ako ich využiť k sústavnému zdokonaľovaniu materiálnych a duchovných podmienok pre všestranný rozvoj našej spoločnosti, pre rozkvet našej krajiny, pre spoluprácu medzi národmi a štátmi. Plne si uvedomujeme, že realizácia týchto zámerov je možná iba v podmienkach mieru.

My československí sociológovia sa hlásime do jednotnej fronty mierových pokrokových síl a chceme — podľa svojich síl a možností — prispieť k zachovaniu svetového mieru. Preto žiadame zastavenie výroby neutrónovej bomby a zrušenie Reaganovho rozhodnutia, ktoré v plnej miere odhaľuje prot ľudský charakter amerického imperializmu. Dnes, keď celému ľudstvu hrozí vážne nebezpečenstvo vojny, zdvíhame aj svoj hlas na obranu svetového mieru. Nie je na svete dôležitejšej veci ako mier. Plne podporujeme mierové iniciatívy Sovietskeho zväzu a vyjadrujeme svoju solidaritu s celosvetovým mierovým hnutím.

Účastníci celoštátneho zjazdu československých sociológov.

Резюме

Общегосударственный съезд чехословацких социологов

Съезд чехословацких социологов, состоявшийся 3—5 ноября 1981 г. на Штрбском Плесе, стал важным событием в развитии общественных наук нашей страны. В работе съезда приняло активное участие почти 300 социологов из ЧССР и 6 зарубежных гостей (проф. М. Соколовска, вице-президент Всемирной ассоциации социологов, член-корреспондент АН СССР Т. В. Рябушкин, директор Института социологических исследований АН СССР, проф. д-р Р. Вейдиг, директор Социологического института Академии общественных наук ГДР, проф. д-р Г. Бергер, заместитель директора Института социологии и социальной политики АН ГДР, проф. Р. Василев из АН НРБ и проф. Л. Чех Сомбаи из АН ВНР). Большое значение съезда было подчеркнуто тем фактом, что во главе партийной и академической делегации во всей работе съезда принял участие член ЦК КПЧ, заместитель председателя ЧСАН и директор Института марксизма-ленинизма ЦК КПЧ академик Зденек Снитил, выступивший с докладом принципиального теоретическо-политического значения. В работе съезда принял также участие председатель Научной коллегии философии и социологии ЧСАН член-корреспондент ЧСАН Л. Грзал и ряд других гостей.

Съезд открыл академик В. Цирбес, директор Института философии и социологии САН, который в своем выступлении определил цели чехословацкой социологии: инициативную активность при решении важных общественных проблем, намеченных XVI-ым съездом КПЧ.

С главными докладами от Чехословацкого социологического общества и словацкого социологического общества выступили член-корреспондент ЧСАН Я. Когоут по теме «Сегодняшний день и перспективы развития Чехословацкого социологического общества при ЧСАН» и проф. Ю. Звара, доктор наук, «За дальнейшее развитие марксистско-ленинской социологии в свете решений XVI-ого съезда КПЧ».

Эти доклады вместе с выступлением академика З. Снитила создали идейное, оценочное и программное ядро всей работы съезда. В них была подчеркнута необходимость дальнейшего развития марксистско-ленинской социологии, прежде всего с учетом потребностей общественной практики, систематического углубления и совершенствования фонда конкретных социологических данных, необходимого для управления общественными процессами социалистического строительства.

Из вступительного пленарного заседания исходила работа 6 рабочих секций:

Секция № 1 «Развитие социально-классовой структуры чехословацкого общества, процессы сближения общественных классов и руководящая роль рабочего класса» (руководитель доц. д-р Ф. Харват, доктор наук).

Секция № 2 «Формирование социалистического образа жизни» (руководитель доц. д-р М. Шольцова, доктор наук).

Секция № 3 «Труд и научно-технический прогресс» (руководитель д-р Ш. Карабин, кандидат наук).

Секция № 4 «Задачи социологии в управлении и прогнозировании социальных процессов» (руководитель член-корреспондент ЧСАН Я. Когоут).

Секция № 5 «Социальное развитие города и деревни» (руководитель доц. инж. В. Баух, кандидат наук).

Секция № 6 «Формирование общественного сознания в социалистическом обществе» (руководитель доц. инж. Ф. Зих, кандидат наук).

И наконец, состоялся симпозиум по теме «Марксистско-ленинская социология в идеологической борьбе двух мировых систем» (руководитель доц. д-р К. Рихтаржик, доктор наук).

Все эти мероприятия съезда отличались концентрированным интересом социологов к широкой шкале задач и проблем, таких как: содержание и формы процессов сближения классов и социальных групп, образ жизни как результат предыдущего и как источник будущего развития всего общества, изменения труда и их взаимосвязи с глобальным балансом субъективных сил общественного роста и прогрессом науки и техники, содержание и методы социального анализа и прогноза в контексте управления

общественными процессами, социально-экономическое развитие нашего села в процессах индустриализации сельскохозяйственного труда, диалектическое взаимоотношение общественного бытия и общественного сознания в оптике социологического исследования, растущее значение социологических достижений в идеологических формах современной всемирной классовой борьбы и ряд других проблем.

Работа съезда полностью подтвердила общественное значение и необходимость социологического исследования в условиях социализма, она стала свидетельством решимости и целенаправленной заинтересованности чехословацкого социологического фронта в максимальной мере содействовать выполнению ответственных задач социалистического строительства.

Summary

National Congress of Czechoslovak Sociologists

The Congress of Czechoslovak sociologists, held between 3rd and 5th November 1981 at Štrbské Pleso, was an important event in the development of the Czechoslovak social science. Its agenda enlisted the active participation of about 300 Czechoslovak sociologists and 6 foreign delegates (Prof. M. Sokolowska, Vice President of the International Sociological Association, T. V. Ryabushkin, Corresponding Member of the Academy of Sciences of the USSR, Director of the Institute of Sociological Research of the Academy of Sciences of the USSR, Prof. Dr. R. Weidig, Director of the Sociological Institute of the Academy of Social Sciences of the German Democratic Republic, Prof. Dr. H. Berger, Deputy Director of the Institute of Sociology and Social Policy of the Academy of Sciences of the German Democratic Republic, Prof. R. Vasilev from the Academy of Sciences of the Bulgarian People's Republic and Prof. L. Cseh Sombathy from the Academy of Sciences of the Hungarian People's Republic). The importance of the congress proceedings was underlined by the fact that a Party and Academy delegation in attendance throughout the congress was headed by Academician Zdeněk Snítíl, Member of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia, Vice President of the Czechoslovak Academy of Sciences and Director of the Institute of Marxism-Leninism of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia, who presented a paper of topical theoretical-political significance. The meeting was also attended by the President of the Scientific Collegium of Philosophy and Sociology of the Czechoslovak Academy of Sciences and Corresponding Member of the Czechoslovak Academy of Sciences L. Hrzal as well as numerous other delegates.

The Congress was opened by Academician V. Cirbes, Director of the Institute of Philosophy and Sociology of the Slovak Academy of Sciences, who characterized the objectives of Czechoslovak sociology: *initiative activity in tackling the major social problems defined by the 16th Congress of the Communist Party of Czechoslovakia.*

The two main papers presented on behalf of the Czechoslovak Sociological Association and the Slovak Sociological Association were: Prof. J. Kohout, Corresponding Member of the Czechoslovak Academy of Sciences, *Further Development of Marxist-Leninist Sociology following the 16th Congress of the Communist Party of Czechoslovakia*, and Prof. J. Zvara, DrSc., *Present Situation and Future Tasks of the Czechoslovak Sociological Association Attached to the Czechoslovak Academy of Sciences.*

These reports and the contribution presented by Academician Zdeněk Snítíl created the ideological, evaluative and programmatic nucleus of the entire congress proceedings. They stressed the indispensability of the further development of Marxist-Leninist sociology with special reference to the needs of social practice, the systematic deepening and perfecting of the fund of concrete sociological data, which is indispensable for the control of social processes specific to socialist construction.

The opening plenary session was followed by discussions held within the framework of six working groups:

Group No. 1. *The Development of the Socio-class Structure in Czechoslovak Society: Processes of Rapprochement of Social Classes and Groups; The Leading Role of the Working Class* (head of group: Associate Prof. F. Charvát, DrSc.);

Group No. 2. *The Formation of the Socialist Way of Life* (head of group: Associate Prof. M. Šolcová, DrSc.);

Group No. 3. *Labour and Scientific-technological Development* (head of group: Dr. Š. Karabín, CSc.);

Group No. 4. *The Tasks of Sociology in Control and Forecasting Social Processes* (head of group: Corresponding Member of the Czechoslovak Academy of Sciences J. Kohout);

Group No. 5. *The Social Development of Town and Countryside* (head of group: Associate Prof. V. Bauch, CSc.);

Group No. 6. *The Formation of Social Consciousness in Socialist Society* (head of group: Associate Prof. F. Zich, CSc.).

Finally, a symposium on *Marxist-Leninist Sociology in the Ideological Struggle of the Two World Systems* (head: Associate Prof. K. Rychtařík, DrSc.) was held.

All events covered by the congress programme were characterized by a concentrated interest of the Czechoslovak sociologists, focusing on a broad range of most important tasks and problems as e. g. the content and forms of rapprochement of different classes and social groups, the way of life as a result of current social development and a source of the future development of the society as a whole, the transformations of labour and the related global evaluation of the subjective forces of social growth and scientific and technological progress, the content and methods of social analysis and prognosis in the context of the control of social processes, the socio-economic development of rural areas in the processes of industrializing of agricultural labour, the dialectical relationship of social being and social consciousness seen through the prism of sociological analysis, the increasing importance of sociological findings in the ideological forms of the current world-wide class struggle as well as numerous other problems.

The congress proceedings fully confirmed the social significance and indispensability of sociological research in the conditions of socialism and were equally a testimony to the resolve and the purposeful interest of the Czechoslovak sociological community and its determination to contribute to the maximum to the implementation of the demanding tasks of socialist construction.

Общегосударственный съезд чехословацких социологов	241
Наша социология после XVI-ого съезда	243
За дальнейшее развитие марксистско-ленинской социологии в свете решений XVI-ого съезда КПЧ	249
Сегодняшний день и перспективы развития Чехословацкого социологического общества при ЧСАН	269

ИЗ РАБОТЫ СЕКЦИЙ

Секция № 1 «Развитие социально-классовой структуры чехословацкого общества, процессы сближения общественных классов и групп и руководящая роль рабочего класса»	265
Секция № 2 «Формирование социалистического образа жизни»	284
Секция № 3 «Труд и научно-технический прогресс»	298
Секция № 4 «Задачи социологии в управлении и прогнозировании социальных процессов»	316
Секция № 5 «Социальное развитие города и деревни»	331
Секция № 6 «Формирование общественного сознания в социалистическом обществе»	344

СИМПОЗИУМ

Марксистско-ленинская социология в идеологической борьбе двух мировых систем	368
--	-----

ДОКУМЕНТЫ

Письмо участников съезда Центральному комитету Коммунистической партии Чехословакии	380
Письмо участников съезда Чехословацкому комитету сторонников мира, Прага	380
Резюме заседания съезда (на русском и английском языке)	381

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává Ústav pro filozofii a sociologii, ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, telefon 24 93 91, v ACADEMII, nakladatelství Československé akademie věd, Vodičkova 40, 112 29 Praha 1. — Rozšiřuje PNS. Informace o předplatném podá a objednávky přijímá každá administrace PNS, pošta, doručovatel a PNS-ÚED Praha. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice a dovoz tisku Praha, závod 01, administrace vývozu tisku, Kafkova 19, 160 00 Praha 6. — Vychází šestkrát ročně. Cena jednotlivého sešitu Kčs 10,—, roční předplatné Kčs 60,— — Objednávky ze socialistických zemí vyřizuje ARTIA, Ve Smečkách 30, 111 27 Praha 1. — Tisknou Tiskařské závody, n. p., závod 5, Sámova 12, 101 46 Praha 10. — Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v lednu 1982. Číslo vyšlo v červnu 1982.

Distribution rights in the western countries: Kubon & Sagner, P. O. Box 340108 D-8000 München 34, GFR. Annual subscription: Vol. 18; 1982 (6 issues) DM 84,—.